

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

RIFAT ILGAZ'IN ŞİİRLERİNDE İKTİDAR VE KİMLİK

Hazırlayan
Doğanay DAĞLAR

Danışman
Doç. Dr. Hilal AKÇA ÖCAL

Yüksek Lisans Tezi
Eylül 2024, KAYSERİ

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

RIFAT ILGAZ'IN ŞİİRLERİNDE İKTİDAR VE KİMLİK

Hazırlayan
Doğanay DAĞLAR

Danışman
Doç. Dr. Hilal AKÇA ÖCAL

Yüksek Lisans Tezi
Eylül 2024, KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Doğanay DAĞLAR

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Ana bilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı

Program Adı. : Yeni Türk Edebiyatı

Tez Başlığı. : Rıfat Ilgaz'ın Şiirlerinde İktidar ve Kimlik

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 94 sayfalık kısmına ilişkin 10.09.2024 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: %8' dir.

Filtrelemeye **alıntılar dahil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimedenden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 12/09/2024

Danışman: Doç. Dr. Hilal AKÇA ÖCAL

Öğrenci: Doğanay DAĞLAR

İmza

İmza

KILAVUZA UYGUNLUK

“Rıfat Ilgaz’ın Şiirlerinde İktidar ve Kimlik” başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Doğanay DAĞLAR

Danışman

Doç. Dr. Hilal AKÇA ÖCAL

Türk Dili ve Edebiyatı ABD Başkanı

Prof. Dr. Turgut KOÇOĞLU

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Doç. Dr. Hilal AKÇA danışmanlığında **Doğanay DAĞLAR** tarafından hazırlanan “**Rıfat Ilgaz’ın Şiirlerinde İktidar ve Kimlik**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı**’nda **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

12/08/2024

JÜRİ:

Danışman : **Doç. Dr. Hilal AKÇA ÖCAL**

Üye : **Prof. Dr. Hülya ERAYDIN ARGUNŞAH**

Üye : **Doç. Dr. Murat GÜR**

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.... /..... tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... /

Prof. Dr. Atabey KILIÇ

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Mehmet Rıfat Ilgaz, Türk edebiyatında hemen her türde eser vererek çeşitli çalışma alanlarına konu olan bir sanatçıdır. Ilgaz'ın oyun yazarlığı, romancılığı ve gazeteci kimliğinin yanı sıra şairliğiyle de dikkat çeken bir şahsiyeti vardır. Türk edebiyatına kazandırmış olduğu birçok eserde olduğu gibi şiirlerinde de topluma dönük bir yön bulunur. Dolayısıyla şairin şiirlerinin büyük çoğunluğunun estetik görünümün dışında gerçekliğe dayanan bir dünyanın ürünleri olduğunu ifade etmek mümkündür.

Rıfat Ilgaz'ın şiirlerinin disiplinler arası çalışmalara konu olabilecek bir mahiyete sahip olduğu söylenebilir. Bu tezin özgün boyutunu ortaya çıkaracak olan etken de şiirleri hakkında tespit edilebilecek sosyolojik unsurlardır. Literatür taramaları sonucunda elde edilen veriler Ilgaz'ın şiirlerinin iktidar ve kimlik bağlamlarında herhangi bir incelemenin bulunmadığını göstermiştir. Bundan dolayı çalışmanın ana hattını edebiyat sosyolojisine dayalı bir yöntem oluşturur. Bu tezin Rıfat Ilgaz hakkında yapılan çalışmalardan ayıran özelliği ise şairin hem edebî hem de sosyolojik niteliklere sahip olan şiirlerin incelenmesidir.

Bu çalışmanın amacı, edebiyat sosyolojisi çerçevesinde Rıfat Ilgaz'ın şiirlerinde yer alan kimlik kurgularını, iktidar ilişkilerini ve bu ilişkiler sonucunda şiir öznesinin konumunu ortaya çıkarmaktır. Türk edebiyatında roman incelemeleri bu noktada dikkat çeker. Şiir incelemelerinde ise kimlik çalışmalarına rastlanıldığı söylenebilir. Fakat iktidar ve kimlik araştırmaları doğrultusunda Rıfat Ilgaz'ın şiirlerine dair herhangi bir çalışma bulunmadığı görülür. Dolayısıyla böyle bir çalışma hem şairin şiirlerinin edebiyat sosyolojisi açısından incelenebileceğine kaynaklık edecek hem de Ilgaz'ın şiirlerinin toplumsal düzeydeki edebî duyarlılığını aydınlatacaktır.

Rıfat Ilgaz'ın Şiirlerinde İktidar ve Kimlik başlıklı bu çalışma adı geçen şairin şiirlerinde yer alan sosyolojik unsurların iktidar ve kimlik kavramları etrafında incelenmesi hakkındadır. Çalışmada bu şiirlerde yer alan iktidar ve kimlik kurgularının edebiyat sosyolojisi merkezinde inceleme alanı oluşturulabileceği belirlenmeye çalışılmıştır. Bununla beraber incelenen metinlerin iktidar ve kimlik kavramlarının edebî dinamikleri doğrultusunda anlamlandırılmasına işaret edilmiştir. Çalışmanın öncelikli amacı da bu dinamikleri edebiyat sosyolojisi bağlamında ortaya çıkarmaktır. Bu doğrultuda şairin şiirlerinde kimlik ve iktidar kurgularının edebî metinlere yansımada söz konusu

kavramların işlevsel rolü aydınlatılması hedeflenmiştir. Böylece çalışma, edebiyat ve sosyoloji ilişkisinden yola çıkarak ortaya çıkan edebiyat sosyolojisi disiplinine konu olmuştur. Çalışmadan elde edilen sonuç Ilgaz'ın şiirlerindeki özne, iktidar ve kimlik kurgulamalarının edebiyat sosyolojisi etrafında incelenebilir bir özellik göstermesidir. Böylece çalışma, disiplinler arası araştırmaların yalnızca nesir çerçevesinde değil şiir merkezinde de verimli bir alan oluşturduğunu gösterir. Bununla beraber Ilgaz'ın şiirlerine dair edebiyat sosyolojisine dayalı bir inceleme çalışmasının bulunmaması da bu tezin önemi ortaya koymuştur.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen aileme, sürecin ilerlemesinde motivasyon kaynağını oluşturan Figen DAĞLAR'a, bana inanan ve güvenen kıymetli arkadaşlarıma, bugünlere ulaşmamda büyük emeği olan sevgili Leyla ATEŞ'e, lisans eğitimimden bu yana şahsımı araştırmaya, düşünmeye, okumaya sevk eden, hemen her koşulda yanımda olan Doç. Dr. Murat GÜR'e, tanıştığımız günden bu yana Türk edebiyatına özgün yaklaşımlarıyla tarafıma ışık tutan Prof Dr. Hülya ERAYDIN ARGUNŞAH'a, çalışmanın son hâlini alma aşamasında büyük emeği olan ve bu süreçte desteğini her an yanımda hissettiğim Yeni Türk Edebiyatı ana bilim dalı Doktorantı sevgili Fatmagül KIZIL'a şükranlarımı sunarım. Çalışmada en büyük katkı hiç kuşkusuz danışman hocam Doç. Dr. Hilal AKÇA ÖCAL'a aittir. Anlayış, nezaket ve hoşgörüsünün yanı sıra bilimsel kimliğiyle de yolumu aydınlatmıştır. Bilgisi ve rehberliğiyle karşılaştığım tüm engelleri aşmama yardımcı olduğu ve bana dayanma gücü verdiği için kendisine teşekkür ederim.

Doğanay DAĞLAR, Tekirdağ, 2024

RIFAT ILGAZ'IN ŞİİRLERİNDE İKTİDAR VE KİMLİK

Doğanay DAĞLAR

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Eylül 2024

Danışman: Doç. Dr. Hilal AKÇA ÖCAL

ÖZET

Bu çalışma Türk edebiyatında birçok türde eser veren Mehmet Rıfat Ilgaz'ın seçilmiş şiirlerinin iktidar ve kimlik kavramları bağlamında incelenmesi hakkındadır. Bu doğrultuda şairin şiirlerinin adı geçen kavramlar etrafında aydınlatılması amaçlanmaktadır. Seçilen metinlerden yola çıkılarak iktidarın, kimliğin ve şiir öznesinin metin içinde yer alan ilişkileri dikkate alınmıştır. Çalışma, bilimsel bütünlüğünü sağlayabilmek ve akademik açıdan bir iç tutarlılık oluşturabilmek adına üç bölüme ayrılmıştır. İlk olarak edebiyatın diğer alanlarla olan ilişkisi üzerinde durulmuştur. Bu bölümde edebiyatın toplumsal işlevselliğinin genişletilmesi gözetilmiştir. Dolayısıyla edebiyatın kurduğu ilişkilere odaklanılmıştır. İkinci bölüm kimlik konusuna ayrılır. Bu bölümde sosyolojik açıdan kimlik kavramının aydınlatılmasına, toplumsal düzlemdeki yerine ve türlerine işaret edilmiştir. Kimliğin kavramsal zeminine odaklanılmasının yanı sıra sosyal hayattaki önemi tartışılmıştır. Çalışmanın üçüncü ve son bölümü Rıfat Ilgaz'ın şiirlerinin iktidar ve kimlik kavramları etrafında incelenmesine ayrılmıştır. Bu bölümde şiir özneleri merkeze alınmıştır. İktidar yapıları, kimlik kurguları ve tüm bunların özne üzerindeki etkisine dair tespitlerde bulunulmuştur. Sonuç olarak Türk edebiyatının belirli bir dönemini oluşturan toplumcu gerçekçi anlayışa sahip Mehmet Rıfat Ilgaz'ın şiirlerinin iktidar ve kimlik ilişkileri doğrultusunda inceleme alanı oluşturabilecek metinler olduğu gün yüzüne çıkarılmıştır. Seçilen şiirlerde yer alan kişilerin iktidarın bir öznesi olarak konumlanabileceği anlaşılmıştır. Böylece şiir öznelerinin toplumsal yapı içerisindeki kimlikleri de gözler önüne serilmiştir. Ayrıca Rıfat Ilgaz'ın şiirlerinden yola çıkarak şiir türünün hem iktidar hem de kimlik anlatıları etrafında okunabileceği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Rıfat Ilgaz, şiir, özne, iktidar, kimlik.

POWER AND IDENTITY IN THE POETRY OF RIFAT ILGAZ

Doğınay DAĞLAR

Erciyes University, Graduate School of Social Sciences

Master's Thesis, September 2024

Supervisor: Assoc. Prof. Hilal AKÇA ÖCAL

ABSTRACT

This study examines the selected poems of Mehmet Rıfat Ilgaz, a prominent figure in Turkish literature, within the framework of power and identity. The objective is to explore how these concepts are articulated in Ilgaz's poems. The analysis takes into account the relationships between power, identity, and the subject within the selected texts. The study is structured into three parts to ensure academic coherence and a clear focus. The first part emphasizes the relationship between literature and other disciplines, aiming to expand literature's social functionality through its interdisciplinary connections. This section highlights the societal role of literature and the relations it fosters. The second part delves into the concept of identity, discussing its sociological foundation, its place within the social sphere, and its various forms. It also examines the significance of identity in shaping social dynamics. The third and final section focuses on the analysis of Rıfat Ilgaz's poems in relation to power and identity. Here, the central focus is on how power structures and identity constructs shape and influence the subjects of the poems. As a result, it has been revealed that Ilgaz's socialist realist poetry, representing a critical era of Turkish literature, offers fertile ground for analyzing the intersections of power and identity. It is concluded that the figures in Ilgaz's poems can be interpreted as subjects of power, with their identities clearly defined within the social structure. Additionally, his poetry demonstrates how both power and identity narratives can be explored within the poetic genre.

Keywords: Mehmet Rıfat Ilgaz, poetry, subject, power, identity.

İÇİNDEKİLER

RIFAT ILGAZ'IN ŞİİRLERİNDE İKTİDAR VE KİMLİK

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ VE TEMEL BİLEŞENLERİ

1.1. Edebiyat ve Toplum	5
1.2. Edebiyat ve Sosyoloji	8
1.3. Edebiyatın Toplumsal Figürleri: Sanatçı/Yazar, Eser/Edebî Metin	13
1.4. Edebiyat ve Siyaset	16
1.5. Politik Bir Araç Olarak Edebiyat	21
1.6. Edebiyat ve İktidar	23
1.7. İktidarın Edebî Dinamikleri Bağlamında Bir Denetim, Gözetim ve Üretim Formu: Biyoiktidar	29

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYOLOJİK BİR OLGU OLARAK KİMLİK

2.1. Kimlik Nedir?	32
2.2. Toplumsal Kimlik	34
2.3. Aidiyet	36
2.4. Ötekilik	39
2.5. Kimlik Krizi	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RIFAT ILGAZ'IN ŞİİRLERİNDE İKTİDAR VE KİMLİK

3.1. Rıfat Ilgaz’ın Şairliği	45
3.2. Rıfat Ilgaz’ın Poetikası	48
3.3. Rıfat Ilgaz’ın Hayatında İktidarın İzleri	51
3.4. Rıfat Ilgaz’ın Şiirlerinde Toplumsal Kimlik ve Ötekilik	54
3.5. Rıfat Ilgaz’ın Şiirlerinde İktidar.....	80
SONUÇ	94
KAYNAKÇA.....	97

GİRİŞ

Şiir öznesinin şairin eserinde kendi kimliğinin içerisinde bulunduğu iktidar formlarından bağımsız olamayacağı ileri sürülebilir. Nitekim iktidar ve kimlik arasında kurulacak hemen her ilişkide toplumsal ve kültürel alandan söz etmek mümkündür. Bireyin toplumla kurmuş olduğu bu bağ, kimlik inşa etmenin doğal iletişimiyle şekillenir. Dolayısıyla bireyi özne yapan ve toplumsal bir kimlik oluşturan iktidar, şiir öznesinin nasıl bir konum belirlediğini göstermektedir.

Bireylerin yaşamında bir tür özellik taşıyan kimlik, farklılıklar aracılığıyla belirli bir görünüm kazanır. Sosyal kimlik kuramlarına göre bireyin kendisine dair bir aidiyet gözetebilmesi için söz konusu görünümün toplumsal ölçütlere sahip olması gerekmektedir. Buna göre kimlik toplumsal ve bireysel bir olgu olarak karşılanır. Çünkü bireysel kimliğin inşa sürecinde yer alan unsurların birçoğu toplumsal kimlik unsurlarının alt ürünlerini oluşturur. Bundan dolayı sosyal olan kimlik bireysel kimliğin merkezinde kurumsal bir yapı ile şartlandırılabilir. Bu noktada da toplumsal kimliğin dinamikleri göz önüne alınır ve bireysel kimliğin kendi içerisinde çok kimlikli bir yapıya dönüşebileceği anlaşılır. “Bireysel kimlik bir insanın yetiştği sosyal ortamda zamanla kendisi hakkındaki tercihlerini ifade eder. O nedenle bir insan sosyal hayatın içinde yaşarken doğal olarak çok kimliklidir” (Aksoy, 2013, s. 152).

Bireyin, kimlik inşasında aktif bir biçimde rol aldığı süreç, kimliğe dair temel yaklaşımların belirlenmesinde oldukça etkilidir. Çünkü kimlik inşası, kimlik tanımlamalarının yanı başında yer alan olguları da beraberinde getirmiştir. Bunlardan birisi de hiç kuşkusuz iktidardır. Michel Foucault’ya göre bu olgu dinamik bir yapıya sahiptir ve etkileşimler neticesinde ortaya çıkar. Nitekim Foucault, iktidarı tarihsel süreç içerisinde -modernizm, postmodernizm- makro boyutunun dışında mikro bir düzeyde de

inceler. Dolayısıyla bu anlayışına göre iktidar, hemen her yerde bulunan bir işlevsellik gösterir.

Bu çalışmanın sınırlarının belirlenmesi yönünde söz konusu iktidar ve kimlik kavramları üzerinde genel bir literatür taraması yapılmıştır. Elde edilen sonuçların ve edebî bir tür olarak şiirdeki sosyolojik unsurların genellenebilir olması açısından Ilgaz'ın şiirlerinin belirli metinleri dikkate alınmıştır. Bu metinlerin seçilmesinin gerekçesi adı geçen iki kavrama yönelik tespit edilen ilişkilerdir. Şiir öznelerinin iktidarla kurduğu ilişki sonucunda bir kimlik konumuna sahip olduğu anlaşılan metinlere odaklanılmıştır. Şairin şiirlerine dair literatür incelendiğinde söz konusu metinlerin daha önce tematik açıdan değerlendirildiği görülmüştür. Bu metinlere dair iktidar ve kimlik olguları bağlamında herhangi bir çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir.

Hüseyin Öztörün 1997 yılında kaleme aldığı “Şair Olarak Rıfat Ilgaz” adlı yüksek lisans tezinde şairin şiirlerini tema, yapı, dil ve üslup bakımından incelemiştir. Adı geçen çalışmada Ilgaz'ın şiirlerinin anlatım teknikleri ve tematik değerlendirmeler aktarılmıştır. Bir başka çalışma, Kaan Tanyeri'nin 2018 yılında yayımladığı “Rıfat Ilgaz'ın Şiirleri Üzerine Bir Araştırma” adını verdiği yüksek lisans tezidir. Bu çalışma Ilgaz'ın şiirlerinde yer alan sosyal eleştiriyle yakından ilişkilidir.

Yapılan bu incelemeler değerlendirildiğinde Ilgaz'ın şiirlerinin farklı bakış açılarıyla incelendiği görülmüştür. Adı geçen çalışmalar şiirlerin ideolojik boyutu hakkında birtakım bulguları gözler önüne sermiştir. Bu tez, söz konusu şiirleri edebiyat sosyolojisinin şiir türündeki görünümelerini iktidar ve kimlik kavramları doğrultusunda açığa çıkarma açısından özgünlük kazanmıştır. Bu yönüyle çalışma, Ilgaz'ın şiirlerinin iktidar ve kimlik ilişkileri doğrultusunda çözümlenebilecek bir yapı kurulabileceğini aydınlatır.

Bu çalışma Giriş'in dışında üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm “Edebiyat Sosyolojisi ve Temel Bileşenleri” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde edebiyat sosyolojisinin anlamlandırılmasına katkı sağlamak ve çalışmanın sistematik bütünlüğünü ortaya çıkarmak için edebiyatın toplum, sosyoloji, siyaset ve iktidar ilişkileri ortaya konmuştur. Edebiyat ve toplum ilişkisinin edebî metinlerde yansımaları metin çözümlemelerinin dayanak noktasını oluşturur. Dolayısıyla bu çalışmada da Rıfat Ilgaz'ın

şiiir öznelerinin toplum, toplumsal kimlik ve iktidarla kurduğu ilişkiyi aktarabilmek için öncelikle edebiyat ve toplum arasındaki ilişki aktarılmıştır. Sonrasında edebiyatın disiplinler arası çalışmalara hangi açıdan konu olduğunu aydınlatmak ve İlğaz’ın seçilen şiirlerinde yer alan sosyal yapının özne üzerindeki rolünü belirleyebilmek adına edebiyat ve sosyoloji ilişkisine dikkat çekilmiştir. Kurulan bu sosyal yapının siyasi ağını oluşturan ve bu ağdan yararlanan bireylerin tahakküm alanını ortaya çıkarabilmek için edebiyatı siyasetle olan köklü ilişkisine işaret edilmiştir. Bu sayede edebiyat ve siyaset ilişkisinin meydana getirdiğı yeni bir etkileşim alanı dikkate alınmıştır. Edebiyat ve iktidar ilişkisi tamamıyla bu alanı oluşturur. İlğaz’ın şiirlerinde yer alan iktidar formları toplumsal yapı içerisinde nasıl bir görünüme sahip olup olmadığını aydınlatabilmek için önce edebiyatın iktidarla olan dinamik bağı ele alınmıştır. Bu durumun temel sebebi ise seçilen şiirlerde yer alan özne ve iktidar ilişkisini anlamlandırabilme düşüncesidir. Bu ilişkilerden yola çıkarak edebiyatın sosyal bir duyarlılığa sahip olduğu, edebiyat sosyolojisinin de bu duyarlılığı bir disiplin olarak bilimsel çerçevede ele aldığı aktarılmıştır. Böylece edebiyat sosyolojisinin bileşenleri gözler önüne serilmiştir. Bununla beraber iktidar formlarının edebiyat sosyolojisindeki yerine de dikkat çekilmiştir.

İkinci bölüm “Sosyolojik Bir Olgu Olarak Kimlik” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde kimlik tanımlarına yer verilmiştir. Kimliğin toplumsal çerçevedeki rolü edebiyat sosyolojisi merkezinde değerlendirilmiştir. Kimlik ve kimlik türlerine dair kuramsal çerçeve çizilmiştir. “Kimlik”, “Toplumsal Kimlik”, “Ötekilik”, “Aidiyet”, “Kimlik Krizi” gibi alt başlıklara sahip olan bölümde kimlik inşasının çevresel unsurlarla olan etkileşimi sonucunda kazanımları dikkate alınmıştır. Toplumsal dinamiğin kimliğin belirlenmesinde etkili olan yapısına işaret edilerek kimliğin şekillenme sürecinin nasıl görünür olabildiğinin üzerinde durulmuştur. Rıfat İlğaz’ın şiir öznelerinin hangi kimlik türlerine sahip olduğunu saptamak için öncelikle kimliğin literatürdeki yeri dikkate alınmıştır. Sonrasında şairin şiirlerinde yer alan toplumsal yapının kurulumunun özneyle olan iletişimi merkeze alınarak toplumsal kimlik modeline odaklanılmıştır. Bu sayede şiirlerde hangi kimlik türlerinin yer aldığı, bunların özne üzerinde nasıl bir etki yarattığı ortaya çıkmıştır. Toplumsal kimlik karşıtlığını oluşturan, aynı zamanda toplum içerisinde barındırdığı özellikler gereğı ‘öteki’ kabul edilen şiir öznelerinin hangi koşullar çerçevesinde ‘öteki’ özelliğine sahip olduğunu aydınlatabilmek adına ‘ötekilik’ başlığı oluşturulmuştur. Bu başlık altında gerek sosyolojik açıdan gerekse edebiyat merkezinde

‘öteki’ kimliğe dikkat çekilmiştir. Bireylerin aidiyet duygusunu, toplumsal kimliğin ön koşulunu oluşturan unsurlara sahip olduğu takdirde kazandığı düşünüldüğünde hem ‘öteki’nin hem de toplumsal kimliğin bir parçası olan, Ilgaz’ın şiirlerinde yer alan kimlik türlerinin görünümüne katkı sağlayan aidiyet başlığı, özne ve toplum arasındaki ilişkinin anlamlandırılabilir boyutu adına büyük bir öneme sahiptir. Dolayısıyla bu başlık altında toplumun aidiyet duygusunu geliştiren özelliklere, bu duygunun oluşumuna katkı sağlayan unsurlara ve literatürde hangi açılardan ele alındığına odaklanılmıştır. Sonrasında kimliğin sosyal boyutunun yanında psikososyal açıdan ne tür işlevlere sahip olduğu, bu işlevlerin bireyler üzerinde nasıl bir etki yarattığı ve Ilgaz’ın şiir öznelerinin kimlik kurulumunda içinde bulunduğu sosyal yapının var oluş çerçevesinde şekillendiğini tespit edebilmek adına ‘kimlik krizi’ başlığına işaret edilmiştir. Bu başlık altında yer alan bilgiler, Ilgaz’ın şiir öznelerinin iktidar ve toplumla kurmuş olduğu bağ sonucunda psikolojik alt yapılarının sosyal kimliklerini konumlandırabilmek için oldukça büyük bir önem arz eder. Dolayısıyla şiir öznelerinin sahip oldukları kimlik ve türleri psikososyal zemin etrafında aydınlatılmıştır.

Üçüncü bölüm ise Rıfat Ilgaz’ın şiirlerinde yer alan iktidar ve kimlik bulgularına ayrılmıştır. Ilgaz’ın şiirlerindeki sosyal boyutu ön plana çıkarmak için şairliği ve poetikası hakkında bilgi verilmiş, iktidarın hayatındaki yeri yorumlanmıştır. Şairin şiirlerindeki iktidar ve formları Foucault’nun iktidar anlayışından hareketle ortaya çıkarılmıştır. Aynı metinlerde yer alan kimlik olgusu ise kimliğin sosyolojik bir eksende yer aldığı unsurlarla olan ilişkisi üzerinde incelenmiştir. Böylece kimlik ve iktidar kavramları genel anlamda bir ilişkisellik mekanizması etrafında değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ VE TEMEL BİLEŞENLERİ

1.1. Edebiyat ve Toplum

Siyaset, bilim, ekonomi, din, tarih gibi alanların yanında sanat, edebiyat ve felsefe de toplum bilimlerinin kapsamı alanına dâhil olmuştur. Bu alanlar belirli koşullar etrafında bir araya gelmiş insanların bilgi ihtiyaçlarına ulaşmalarına yardımcı olur. Edebiyat da hiç kuşkusuz söz konusu ihtiyacı karşılayabilen bir yaşamsal/toplumsal yaratım alanıdır.

Edebiyatın toplumla organik bir bağ kurması sosyolojik açıdan bir toplumun sözcülüğünü üstlenen konumda yer almasıyla yakından ilişkilidir. Nitekim edebiyatın sosyal boyutu edebî eserler aracılığıyla toplumsal bir olguya dayanır ve söz konusu ilişkinin açığa çıkmasına hizmet eder. Bu noktada da edebî eserin kaynaklık ettiği sosyal zeminin sanatsal açılımlar etrafında toplumsal bir yansıma alanına dönüştüğü ifade edilebilir. Söz konusu ifadeyi destekleyebilmek adına edebiyatın tanımlamalarına ilişkin bilgi vermek faydalı olacaktır. Nitekim bu tanımlar edebiyat ile ilişki içerisinde olan diğer kavramları aydınlatmaktadır.

Edebiyat, “olay, düşünce, duygu ve hayallerin dil aracılığıyla sözlü veya yazılı olarak biçimlendirilmesi sanatıdır” (*Türkçe Sözlük*, 2018). Toplum ise “aynı toprak parçası üzerinde yaşayan ve temel çıkarlarını sağlamak için iş birliği yapan insanların tümü, cemiyet”tir (*Türkçe Sözlük*, 2018). Gordon Marshall’a göre toplum: “Genel olarak ortak bir kültürü paylaşan, belli bir toprak parçasında yerleşik ve kendilerini birleşik ve özgün bir varlık olarak gören insanlardan oluşan bir grup”tur. (1999, s.732). Ülken’e göre ise toplum bir bütündür. Her yaştan insanı barındıran, belirli kolektif ölçütleri oluşturan ve sürekliliği olan kuruluş olarak değerlendirir. Bu doğrultuda sendika, kilise, aile gibi

muhtelif kurumlara dayandığını ifade eder (1969, s. 92). Ziya Gökalp'a göre toplum bireylerin oluşturduğu karışık bir topluluktan çok bireyselliğin dışına çıkabilme idealizmine sahip bileşimi yaratan bir gruptur (2007, s. 44-45). Bu tanımlardan hareketle toplumun, tarihî gerçeklik etrafında oluşturulan değerlerin korunumu, sürekliliği ve canlılığı içerisinde yaşayan bir grup olduğu anlaşılabılır.

Edebiyat, diğer sosyal bilimlerde olduğu gibi yakınında bulunan ve toplumu doğrudan ilgilendiren olay ve durumlardan yaralanabilmektedir. Bu düşünceye göre edebiyatın estetik ve toplumsal ölçütlerin bir arada bulunmasına olanak sağlayan alan olduğu anlaşılır. Bu noktada edebî eserler dikkate değer bir öneme sahiptir. Çünkü yazılan bu metinler yalnızca gerçeklikten uzak, yaratıcının kaçış noktasını oluşturan ve soyut bir mahiyete sahip olan eserler değil, aynı zamanda eser sahibinin duyumsamasını etkili bir biçimde ortaya koyduğu, verilerini gerçekliğin oluşturduğu ve sosyal koşullara sahip ürünlerdir.

Kemal Harpat, bu hususla ilgili edebî eserleri sosyal içeriği meydana getiren etkenler olarak değerlendirir. Bu bakışla edebî bir düşüncenin de sosyal alan içerisinde yer bulabileceği anlaşılır. Edebiyatın sosyal boyutuyla ilgilenen yazarların birtakım toplumsal şartların gözetiminde yoruma dayalı eserler icra ettiği yansıtılır (2009, s. 117). Öyleyse edebi bir eserin yaratıcısının dini, lisani, kültürel ve tarihî unsurlarından esinlenerek ortaya çıktığı söylenebilir. Bu açıdan dile getirilen düşüncenin toplumun içselleştirdiği bir mücadele alanı olarak da görüldüğü anlaşılır. Edebiyatın bu aşamada sosyokültürel boyutunun dikkat çektiği dile getirilebilir. Sadık Tural *Zamanın Elinden Tutmak* başlıklı eserinde sosyal değerlerin köklü bir etkiye sahip olduğunu ileri sürer. Bu etkilerin de zaman içerisinde birtakım değişiklikler dâhilinde gelecek nesillere devrettiğini dile getirir. Tüm bu değerler ve normların içerisinde edebiyatın da yer aldığını vurgular (2006, s. 27).

Edebiyatın toplumsal işlevi çok katmalı bir yapıya sahiptir. Bu yapının da toplumun kabul gören değerlerine karşın bir etki mekanizması olarak kullanıldığı söylenebilir. Bu etkinin gözetimi için toplumsal değerleri saptamak gerekir. Her toplum varlığını sürdürebilmek için birtakım değerlere ihtiyaç duyar ve bu değerler toplumu diğer toplumlardan ayırt ederek kitlesel bir birlikteliği yaratır. Bu yönüyle değerler, sosyal bir dayanışmayı sağlayan adalet, özgürlük, hoşgörü, saygı ve kardeşlik gibi faktörleri barındırır. Kemal

Göz, “Toplumsal Değerler Bağlamında Yaşama Hürriyeti” başlıklı makalesinde söz konusu değerler sistemini açıklar. Araştırmacıya göre toplumların bir arada yaşamalarını sürekli hâle getiren unsurlar bir bakıma toplumsal değerleri de şekillendirmektedir. Bu noktada ‘biz’i meydana getiren değerlerin kolektif bir kültür dayanışması ile oluşabileceği anlaşılr (2014, s. 89).

Bu açıdan edebiyat toplumsal alana edebî eser ile giriş yapar ve sosyal standartların açığa çıkmasına olanak sağlar. Örneğin tarihin herhangi bir döneminde yazılmış olan edebî eser, o topluma dair dil, din, ahlâk, sanat, ekonomi ve yaşam biçimi gibi birçok unsuru barındırır. Aynı zamanda bir toplumun tarihsel süreç içerisinde sorunlarını dile getirmekle beraber o toplumun değer mekanizmalarını/çatışmalarını inşa etmek için başvurulabilecek birincil kaynak niteliğine de sahiptir. Söz konusu tarih vurgusuyla ilgili Hülya Eraydın Argunşah, tarihin bir kültür taşıyıcısı olduğunu ifade eder. Geçmişle gelecek arasında köprü vazifesine sahip olduğunu ve bu sayede bir milletin hafızası olarak değerlendirilebileceğini dile getirir (1990, s. 2) Bu noktada da bir sanat eserinin tarihî çerçevede o gruba, topluma veya millete dair bir söylem biçimini yansıttığını vurgulamak yanlış olmayacaktır. Nitekim bu biçim, eserle ait olduğu dönem ve bireyler arasında bir ilişki kurar. Bu ilişki sonucunda da sanat ve toplum etkileşiminin belirli paydalara dayandığı anlaşılr. Ahmet Hamdi Tanpınar, sanat ile toplum arasında bir bağ bulunduğunu ancak toplumda gerçekleşen her olayın, durumun aynı açıklıkta ve oranda sanatta bir ifadesinin bulunmayabileceğini şu şekilde ifade eder: “Sanat cemiyetin ifadesidir; büyük manasında onu uzaktan veya yakından daima takip eder, fakat her zaman aynı kıymetleri aksettirmedeği gibi, aynı sarahatle de konuşmaz” (2018, s. 91).

Edebiyatın toplumsal yapılanması kültürel normlarla da şekillenir. Bir topluluğun kabul görmüş değerleri ile kültür ve uygarlık bileşenlerini barındıran edebî kaynaklar, edebiyat çerçevesinde aslî kültür formlarına işaret eder. Dolayısıyla toplumun sürekliliği merkeze alındığında dile getirilen kültür nesnelerinin birbirleriyle kesişen çizgilere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu doğrultuda edebiyatın toplumsal yapısının yanı sıra kültürel bir görev üstlendiği ve bu yönüyle sosyokültürel yaklaşımlara açık bir alan olduğu ifade edilebilir.

Edebiyatın sosyal boyutu hakkında işlevsel daireyi oluşturan ilkelerden biri de devamlılıktır. Din, düzen, dil, ahlâk, kanun gibi toplumun bir arada bulunmasını sağlayan

unsurlar edebiyat ile süreklilik kazanır. Bu sürekliliğin ilkelerini ortaya koyan ölçütler bir bakıma toplumun yarattığı teolojik, sosyolojik ve kültürel paydalara dayanır. Vedi Aşkaroğlu “Yazar ve Edebiyatın İşlevi ve İdeolojik/Toplumsal Rolü Üzerine Kuramsal Bir Tartışma” başlıklı makalesinde bu hususla ilgili tarihî bir vurgu yapar. Ona göre edebiyat, Antik Yunan ve Roma dönemlerinde mitolojik çerçevede toplumsal ve teolojik bir yapıya sahiptir. Bu yapı alegori aracılığıyla dinsel bir form kazanmıştır. Dolayısıyla toplum üzerinde belirli bir etki alanı yaratarak din öğretilerinin içerisinde yer almıştır. (Aşkaroğlu, 2020, s. 202).

Bu bakışla edebiyatın didaktik boyutunu açığa çıkarabilmek mümkündür. Nitekim toplumsal yapı edebiyat aracılığıyla belirlenebilir bir konumda yer alır. Dolayısıyla edebiyatın işlevsel açıdan toplum tarafından öğretici görünümünün dikkate değer bir durumda olduğu anlaşılır. Nitekim edebiyatın bir iletişim aracı olarak işlevsel biçimde toplumsal bir devinim sağlaması bu durumu destekleyici niteliktedir. Çünkü edebiyatın gerçeklik olgusu toplumsal yaşam normlarının sanatsal işleviyle değerlendirildiğinde bu olgu sosyal bir faaliyet alanı yaratır. Bundan dolayı edebiyat ve toplum arasındaki ilişkiye sanatın gerçekçi duyarlılığıyla yaklaşmak gerektiği anlaşılabılır.

Edebiyat ve toplum ilişkisi, Rıfat Ilgaz’ın şiirlerinde yer alan öznenin toplumsal yapı içerisindeki konumunu daha açık bir şekilde kavrayabilmek adına önemli bir yeri oluşturur. Çünkü seçilen şiirlerde kurulan toplum modeli, öznenin kimliğini belirleyebilmek adına sosyal koşullara dair birtakım ipuçları barındırır. Bu ilişkinin unsurları toplumsal kimlik, öteki kimlik ve iktidar türlerinin şiir öznesi üzerindeki etkisini tespit etmeye yardımcı olmaktadır. Bundan dolayı edebiyat ve toplum ilişkisinin şiir öznesi ve iktidar ilişkisinin temelini hazırlayan bir oluşuma sahip olduğu söylenebilir.

1.2. Edebiyat ve Sosyoloji

Edebiyat ve sosyoloji ilişkisinin doğrusal bir bağ çerçevesinde bulunduğu söylenebilir. Bu ilişki salt toplum faktörünün yanında bilimsel bir yöntemi de gösterir. Ejder Çelik, “Edebiyat Eseri Toplumun Aynasıdır Edebiyat Sosyoloji İlişkisi Üzerine” başlıklı yazısında edebiyat ve sosyoloji ilişkisini somut göstergeler bağlamında kendisini gösterebilen bir bağ olarak değerlendirir. Edebiyatın köklü bir geçmişe sahip olduğunu ve bu tarihî faktörün diğer alanlarla olan bağlantısının eserlerin aydınlatılmasında oldukça

etkili olduğunu ileri sürer. Bundan dolayı edebiyatın toplumun hemen her kademesinde paralellik gösterdiğini dile getirir (2013, s. 62). Bu düşünce etrafında sosyolojiyi de bir amaç doğrultusunda edebiyatla ilişkilendirmek mümkündür.

Ziya Gökalp'a göre sosyoloji kavimlerden ve medeniyetlerden bahseden bir ilimdir (1976, s. 5). Öyleyse sosyolojinin amacının da bu kavimlerin tarihî, ilmî, içtimaî yapısını ortaya koymak olduğu anlaşılabilir. Bu bağlamda sosyoloji doğrudan toplumsal değerlere ve normlara hizmet eder. Bireylerin oluşturmuş olduğu etkin değerler, sosyolojinin tamamlayıcı yönüyle bilimsel bir boyut kazanır. Dolayısıyla bireyin hem kişilik hem de sosyal özelliklerinin bu katmanda incelenerek anlamlandırıldığı ifade edilebilir.

Edebiyat sosyolojisinin işlevselliği açısından edebiyat ve sosyoloji arasındaki ilişkinin kuramsal bir biçimde değerlendirilmesi için söz konusu iki alanın müşterek yapısına dikkat çekmek gerekir. Bu doğrultuda Köksal Alver'in "Edebiyat Sosyolojisi ve Hayat" başlıklı makalesi incelendiğinde her iki alan da insan deneyimini toplumsal etkileşimlerle ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla edebiyatın sosyolojik yansıması ve sosyolojinin toplumsal eleştirisi bu noktada bir paralellik oluşturur. Bu bakışla iki disiplinin de sosyal dönüşümleri beraberinde getirdiği söylenebilir (2006, s. 105-118). Söz konusu toplumsal dönüşümü Türk edebiyatının tarih sahnesiyle desteklemek mümkündür.

Türk edebiyatı tarihi açısından değerlendirildiğinde Osmanlı Devlet'inde sosyolojik düşünce sisteminin öncülüğünü üstlenen isimler Ziya Gökalp ve Mehmed Sebahattin'dir. Ziya Gökalp'in sosyoloji literatüründeki yeri Comte gibi olgulara dayanarak düşünce biçimi geliştiren bir sosyolog olan Durkheim'ın etkisi altında oluşmaya başlar. *Türkçülüğün Esasları* adlı kitabında Durkheim'ın toplumsal bilinç kavramını ve tarihsel maddeciliğin sınıf çelişkisi kavramına bir denklik oluşturabilecek sistemi ele alarak Türk sosyolojisine kavramsal bir zemin kazandırmıştır. Mehmed Sebahattin ise eğitim sistemi dâhil olmak üzere birçok toplumsal kurumun merkezî yönetime dayalı olması anlayışını öne sürmüştür. Bu adımlar Türk düşünce dünyasının ve sosyolojisinin bilimsel bir mahiyet kazanmasına yardımcı olmuştur. Bundan dolayı insanı ve insana dair birçok unsuru inceleyen sosyolojinin ülkemizde bilimsel çerçevede Cumhuriyetin ilanından kısa bir süre önce görünüm kazanmaya başladığı vurgulanabilir.

Edebiyat sosyolojisi ise başlangıç noktası olarak kesin bir tarihe dayanmamakla birlikte 19.yüzyılın başlarında bu alana ilişkin ön hazırlık oluşturabilecek çalışmaların gün yüzüne çıkarıldığı bilinmektedir. Türkiye’de ise “edebiyat sosyolojisi akademik bir disiplin ışığında 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra yaygınlık kazanmış, çalışmalar belli gruplar tarafından toplumsallık ile ilgi kurularak gerçekleştirilmiştir. Bunlar sosyologlar, sosyal bilimciler, yazar, eleştirmen ve edebiyatçılardır” (Alver, 2012, s. 187). Ülkemizde edebiyat sosyolojisinin bir disiplin alanı olarak göz ardı edilmesinde birçok neden bulunmaktadır. Bunların başında edebiyatı ve sosyolojiyi salt iki ayrı alan olarak değerlendirme görüşünün yer aldığı ifade edilebilir. Bunun dışında konuya ilişkin yapılan çalışmaların ortak bir paydada buluşmamış olması ve bu çalışmaların bilimsel bir nitelik taşımaması da oldukça etkilidir. Nitekim Cemil Meriç edebiyat sosyolojisinin ülkemizdeki durumunu şöyle özetler:

Edebiyat sosyolojisi bir realiteden çok bir ümittir; tam olarak kurulamamasında ki sebep sosyoloji toplumun kendi iç dünyası hakkındaki şuuru, oysa toplum aynaya bakmaktan hoşlanmayan bir Narsist; kurulamamış çünkü yazar da imtiyazlarına dokunulmasını istememiş, imtiyazlarına yani sırlarına, dehanın halesi ilmin çiğ ışığından hoşlanmamış ama çağdaş sosyoloji yasak bölge tanımamaktadır (1980, s. 434).

Meriç’in ifadelerinden hareketle edebiyat sosyolojisini yazar ve toplum ilişkisinin bir disiplin etrafında incelenmemesinden kaynaklanan geç kalınmış bir alan olarak yorumlamak mümkündür. Çağdaş sosyoloji anlayışının bu farkındalığı yaratarak insan ruhuna, estetik ihtiyaçlara cevap bulma amacıyla topluma kazandırılması gerektiğini savunduğu söylenebilir. Böylece birey ve toplum, kişisel ve sosyal sorunlara cevap bulabilecek, düşünsel ve duygusal değerlere yer verebilecektir.

Ertuğrul Aydın “Edebiyat-Sosyoloji İlişkisinde Sosyolojik Kaynak ve Ölçütler” başlıklı çalışmasında edebiyat sosyolojisinin edebiyatla toplum arasında bilimsel bir bağ yaratmaya olanak sağladığını dile getirir. Araştırmacıya göre bu bağ hem edebî hem de sosyolojik açıdan karşılıklı etkileşimden doğan etkenlerin yerini saptamaya yardımcı olur. Bundan dolayı edebî eserlerin sosyal alan çerçevesinde yöntemsel bir boyuta sahip olduğu vurgulanır (2009, s. 359). Tam da bu noktada edebiyatın sosyal içeriğine karşın bir aydınlanma yönünü barındırdığı söylenebilir. Çünkü bireyler arası bağlılığın gerekliliklerini taşıyan faktörlerin, sosyal olguların gelişigüzel yapılanması engelleyerek

metodolojik niteliklere sahip olduğu ileri sürülebilir. Neslihan Şen Altın, “Edebiyat Sosyolojisi Açısından Postmodern Romanın Toplumsal Temelleri” başlıklı doktora tezinde edebiyat sosyolojisinin temellerini edebî metnin sosyolojik olgularına dayandırır. Metnin analizi ile toplumsal gerçekliğin söz konusu bağ aracılığıyla teorik bir oluşuma zemin hazırladığını ileri sürer. Dolayısıyla edebiyat üretiminin bu bakış açısından hareketle sosyolojiye yakınlaştıran bir eylem olarak görüldüğü anlaşılabılır (2013, s. 21).

Edebiyat sosyolojisinin aynı zamanda metin merkezli araştırma yönteminin dışında sosyal ilişki ağını da temsil ettiğı vurgulanabilir. Köksal Alver de bu ilişki ağının karşılıklı incelemeler aracılığıyla ortaya çıktığını ileri sürer. Alver’e göre edebî eserler söz konusu ilişkiden doğan kesişim ve benzeşim noktalarının edebiyat sosyolojisi ile bilimsel bir görünüm kazanır. Bu açıdan bir toplum kuramının yaratımına olanak sağlayan edebiyat sosyolojisinin, toplumsal olguları belirlemede bir karakterizasyonun bulunduğuna işaret eder (2006, s. 106).

Bu bilgilerden hareketle edebî eserlerin toplumsal bellekte kültürel bir ortaklık taşıdığı da dile getirilebilir. Çünkü toplumun hafızasında bulunan kültür formları edebiyat ile sosyokültürel bir eğilim kazanır. Bundan dolayı edebiyat sosyolojisi bir yöntem birliği taşımaktadır. Bu paydada da hiç kuşkusuz gruplar arası zihinsel kodları yer alır. Alver, *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri* başlıklı eserinde bir edebî metnin salt metin olarak varlığını sürdürmediğini ifade eder. Metnin varlığını çeşitli hâle getiren birçok durumun yazardan ideolojiye kadar bir ilişki çemberi yarattığını dile getirir. Edebiyat sosyolojisinin de bu çember içerisinde yer alan metinlerin merkezini belirlemeye yarayan bir alan olarak değerlendirir. Bu açıdan edebî metinler bağlamında yapılan bu çalışmalar aracılığıyla edebiyatın sosyopolitik bir işleve sahip olduğu ortaya konur (2019, s. 11).

Adı geçen eserde yer alan Şaban Sağlık’ın “Popüler Romanlar ve Edebiyat Sosyolojisi” başlıklı yazısında edebiyatın topluma karşı bir anlam dairesi oluşturabildiğı vurgulanır. Bu açıdan toplumsal gelişmelerin doğuşu edebiyata dayandırılır. Dolayısıyla edebiyat sosyolojisi teorisinin de edebiyat ve toplum ilişkilerini kurabilen bir denklem olarak değerlendirilebileceğı anlaşılır¹

¹ Adı geçen yazı, editörlüğünü Köksal Alver’in üstlendiğı *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri* adlı çalışmanın üçüncü bölümünde yer alır.

Edebiyat sosyolojisinin bütünleyici bir yönünün bulunduğunu ifade etmek mümkündür. Çünkü toplumu doğrudan etkileyecek birçok etken sosyolojik tabanın gelişim ve değişimine de etki etmektedir. Bu işlevi somutlaştıran metinler sosyolojik ölçütlerin dolaylı bağlantılarıyla şekillenebilmektedir. Edebî ürünler de bu bağlantının edebiyat sosyolojisine yansmasıyla yer bulur. Bu yansıma edebiyat sosyolojisi teorisinin önemli bir bölümünü oluşturan Marksist edebiyat sosyolojisi açısından kayda değer bir konuma sahiptir. “On dokuz ve yirminci yüzyıllarda yansıtma kavramını sanatı açıklamak için kullanan en önemli kuram Marksist estetikdir” (Moran, 2001, s. 39). Marksist kuram açısından neredeyse bütün teorilerde karşılaşılan ekonomi temelli açıklama tarzı burada da görülür. “Fikirler, kavramlar ve bilinç üretimi her şeyden önce insanların maddi etkinliklerine ve maddi karşılıklı ilişkilerine sıkı sıkıya bağlıdır” (Marks ve Engels, 1995, s. 15).

Berna Moran, Marksist estetiği 1934 yılından önce ve sonra olmak üzere iki döneme ayırsa da bu konu hakkında ileri sürdüğü düşüncenin doğrudan edebiyat ve estetik alanına girmemesi ve konu hakkında yapılan araştırmaların teorik bir boyuta sahip olmaması nedeniyle keskin görüşlerden kaçınılması gerektiği belirtilmelidir. Çünkü edebiyat ve sosyoloji gibi iki toplumsal alanı iç içe değerlendirmenin neticesinde ortaya çıkan sosyal ve estetiksel yön, belirli dayanaklara göre bilimsel boyuta ulaşır. Dolayısıyla Marksist estetiğin ve edebiyat sosyolojisinin bağdaşıklığını sanat kuramları doğrultusunda eser incelemelerine dayanarak sunmanın daha nitelikli sonuçlar getireceğini vurgulamak yanlış olmayacaktır.

Tüm bunlardan hareketle edebiyat sosyolojisini belirli yaklaşımlara sahip, edebiyatın kültürel ve toplumsal olgularını tartışan, sorgulayan ve bu doğrultuda edebî eserlerin anlaşılmasını sağlayan bir disiplin olarak değerlendirmek mümkündür. Edebiyatın böylesine bir sosyal bağlam oluşturmaları sosyoloji ve edebiyat arasında karşılaştırmalı bir yönetime ışık tutmaktadır. Dolayısıyla bu alanın sahip olduğu iki disiplin içerisinde kapsamlı bir bakış açısı sunduğu ifade edilebilir. Bu bakış açısından hareketle edebiyat ve sosyoloji ilişkisinin Rıfat Ilgaz’ın şiirlerindeki önemi açığa çıkar. Çünkü Ilgaz’ın şiirlerinde incelenecek olan iktidar ve kimlik olgusu, edebiyat ve sosyoloji bağının dinamik yapısına katkı sağlar.

1.3. Edebiyatın Toplumsal Figürleri: Sanatçı/Yazar, Eser/Edebî Metin

Bir etkileşim unsuru olarak dil, toplumsal uzlaşımın en temel belirleyicilerinden birisidir. Öyle ki bireyler ve toplumlar arasında köprü kuran dil, kültürel bir pratik alanı oluşturur. Bu alan içerisinde oldukça önemli bir yer edinen edebiyatın sanatsal dairesi birey ve toplum etkinliği içerisinde genişler. Bu noktada da dilin oluşturduğu inşa sürecinde edebiyat eserlerinin yaratımından söz edilebilir. Nitekim edebiyat eseri toplumu doğrudan veya dolaylı olarak etkilediği gibi eserin yaratıcısı ile toplum arasında da sıkı bir ilişkiyi beraberinde getirir.

Yazar, yaşamış olduğu dönemin fark edilmeyen yüzünü açığa çıkararak çağdaşlarından önemli ölçüde bir farklılık gösterir. Bu açıdan yazar, edebiyat tarihi içerisinde yerini alarak edebî çerçevede süreklilik kazanır. Söz konusu sürekliliği esas alan unsurlar arasında hiç kuşkusuz yeniliğe dair birtakım ölçütlerin yer bulabileceği söylenebilir. Bu noktada da yazarın bir bakıma toplum içerisinde yeni bir kimlik özelliği gösterdiği anlaşılr.

Yazarın toplumda bir tür figür olarak görülmesinin temel kaynağı yarattığı edebî üründür. Öyle ki sanatçı eserine yüklediği anlam ile muhtelif konumlandırmalara sahip olur. Bundan dolayı sanatçı tarafından toplumda görülen, görülmeyen veya görmezden gelinen hemen her etken belirli bu konumun bir basamağını oluşturur. Bu basamağın belirleyici unsurlarından olan edebî eser, yazarın toplumla ilişkisi üzerine yaratılan bir sanat ürünü olarak değerlendirilebilir. Çünkü yazar, sosyal, siyasal ve kültürel kimliğini ortaya çıkardığı eserle topluma yansıtır. Dolayısıyla topluma gönderilen ileti ile ulaşılmak istenen düşüncenin bir benzeşim etrafında kurgulanabileceği ifade edilebilir.

Sanatın toplum içinde doğduğu ve eserin toplumla özdeşleşen bir yapı olduğu değerlendirildiğinde edebî figürün oluşum katmanları ve sonuçları da hiç kuşkusuz toplum adına işlevsel bir içerik yapısı olarak görülür. Bu yapıt, yaratım aşamasında yazarın içinde bulunduğu koşulları da bünyesinde taşır. Nitekim Gisele Sapiro *Edebiyat Sosyolojisi* başlıklı çalışmasında yazarın toplum içerisindeki konumunun yaratım şartlarına bağlı olduğunu dile getirir. Ona göre bu şartlar kültürel ve normatif bir niteliğe sahiptir. Dolayısıyla yazarın toplum içinde oynadığı rolün eser ve dış etkenler arasında aracı olarak değerlendirilebileceğini ifade eder (2019, s. 52).

Buradan hareketle yazarın/sanatçının, bazı edebî anlayışlar çerçevesinde ‘toplumun aynası’ olarak yorumlanabilecek bir kimliğe sahip olduğu dile getirilebilir. Bu düşünceyi de tarihî bir ekseninde yer alan sosyal ve siyasal gelişimlerle desteklemek mümkündür. Türk edebiyatı tarihi açısından Tanzimat Dönemi olarak adlandırılan dönemden itibaren günümüze kadar uzanan süreçte kaleme alınan bazı edebî metinlerin çıkış noktasını da bu gelişmelere dayalı olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı/Türk toplumunda siyasal ve sosyal alanda gerçekleşmiş olan değişiklikler aracılığıyla Türk edebiyatı Batı’ya açılmış ve dönemin sanatçıları modern edebiyat anlayışını geliştirmişlerdir. Bu noktada başta gazete ve dergi gibi muhtelif yayın organları ile toplum arasında iletişim kuran aydınlar, Türk edebiyatına yeni bir arayış getirmeyi amaçlamışlardır.

Karpat’a göre 18. ve 19. yüzyıllarda yaşanan sosyal değişim çok yönlü bir yapıya sahiptir. Sürekli ve köklü bir durumda bulunan bu değişimin toplumsal tabakalar üzerindeki tesiri ile edebiyatın seslenmiş olduğu alan yaygın bir duruma gelmiştir. Öyle ki sosyal sınıf mücadelesinin boy gösterdiği sınırlar yıkılmaya başlanmış ve belirli gruplar dâhilinde yeni örgütlenmeler meydana gelmiştir. Tüm bunların sonucunda toplumsal hareketlilik giderek yoğunlaşan bir merkeze dönüşmüştür (2009, s. 118).

Karpat’ın ifade ettiği sosyal yoğunluk doğrultusunda hareket eden yazar ve şairlerin üretmiş oldukları eserler birçok disiplinin de yapılanmasına olanak sağlamıştır. Bu açıdan Tanzimat Dönemi’nin ilk yarısında meydana gelen bu yoğunluğun edebî görünümü o dönemin ikinci yarısından itibaren yer bulmuştur:

Tanzimat’ın edebi ve felsefî yönü, Tanzimat’ın siyasal ve idari başlangıcından yaklaşık 20 yıl sonra görülmeye başlar. Bu bakımdan 1859 yılı, Türk edebiyatındaki yeniden yapılanmanın miladı sayılmalıdır. Zira bu tarihten itibaren, yeniliğin asıl zeminini oluşturacak sanat ve düşünce alanlarındaki temasların ürünleri ortaya çıkar. (Korkmaz, 2004, s. 18).

19. yüzyılda siyasal, sosyal ve iktisadi yenileşme adımları çağdaş bir edebiyat anlayışını da beraberinde getirmiştir. Çünkü toplumsal bir figür olan yazar, toplum tarafından kabul edilen bir kimliğe sahiptir. Dolayısıyla toplumun sorunlarını edebiyat aracılığıyla yine topluma kazandırır. Bu durumda da çağdaş bir edebî hareketlilik söz konusudur. İkinci bir figür olan edebî metinler ise yazar ve toplum arasındaki etkileşimin en önemli

noktasını oluşturur. Edebiyat eserleri de bu açıdan toplumsal bir olay konumunda yer alır. Bu eserlerin en belirgin özellikleri yazar ve toplum arasında bir bildiri olmalarıdır. Bu etkileşimin yoğunluğu da gerek yazar gerekse toplum nazarında bir iletişim deneyimini yaratmıştır.

Söz konusu deneyim toplumun hafızasında yer alan binlerce yıllık bilgi birikiminin işlevsel bir hâle gelmesine zemin hazırlar. Bu zeminle beraber toplumun/milletin oluşum aşamasından gelişimine kadar bir devamlılık kazandıran edebî metinler o topluluk/millet adına güçlü unsurlar hâline gelir. Nitekim edebî eserler kolektif belleğin bilgi depolarını oluşturan ürünler olarak değerlendirildiğinde söz konusu aşamanın ilk ve en önemli konumu köklü kültür temelleri üzerinde yerini alır. Bu durumda da güçlü bir edebiyatın yaratımına olanak sağlanır. Dolayısıyla toplumun veya milletin inşa sürecinde edebiyatın merkezî bir öneme sahip olduğu ifade edilebilir.

Edebiyat eserinin yalnızca yazarın anlatmaya, aktarmaya çalıştığı duygu, düşünce veya ideoloji ile sınırlı kalmadığı söylenebilir. Çünkü edebî eserle alıcısı arasında geçen zaman içerisinde eserin amacının dışında yeni düşünceler yaratabileceği söylenebilir. Bundan dolayı edebî eser toplumun duygusal ve zihinsel ürünü hâline gelir. Alver de bir edebî eserin bu doğrultuda yazarının üretim amacıyla sınırlandırılmayacağını ileri sürer. Ona göre eserler tarihsel ve kültürel bağlamlar içerisinde yeni anlamlar üretebilmektedir. Bu açıdan eser, hitap ettiği toplum tarafından yeniden icra edilir (2012, s. 413-414). Bununla beraber o toplumun kültürel birikimi canlı bir biçimde ilerler. Bu noktada da söz konusu eser, zaman içerisinde yeni ve farklı anlamlar üretmeye devam eden bir yapıya dönüşür. Dolayısıyla edebiyat eserine yalnızca oluşturulduğu dönemde değil bir süreç modeline dayanarak yaklaşılmalıdır.

Foucault, “Yazar Nedir?” başlıklı yazısında yazarlık üzerine sosyolojik çözümlemeyi ele alarak birtakım sorgulamalar yapar ve bu konuya bir açıklık getirir. Bunlardan biri de “insan ve eser nasıl oluştu” (2006, s. 228) sorusudur. Ona göre bu sorgulamaların ve tartışmaların başında yazının veya yazma ediminin nitelikleri gelmektedir. Bu açıdan söz konusu edimin iki temel niteliği olduğunu ifade eden Foucault, birincisini yazmanın ifadeden ayrımına, ikincisini ise yazarın ölümüne dayandırmaktadır. Birinci nitelik aslında yazının kendi göndermeleri doğrultusunda ifadeden bağımsız oluşunu gösterir. Bu açıdan yazının kitlesi tarafından ele alınış biçimi gözetilir. Dolayısıyla bir ifade ile bir

yazının farklı konumlandırmalara sahip olabileceğini okurunun/kitlenin belirlediği anlaşılır. İkinci temel nitelik ise yazarın ölümünden sonra bırakılan eserin ne olacağı sorusuna zemin hazırlar. Çünkü Foucault'ya göre yazar, bıraktığı eserin yaratabileceği boşlukları doldurabilmektedir. Ölümünden sonra ise eserle bağlantılı olan kaynak tasavvuru bir arayış üzerine kurulur. Yazar hayattayken eserinden yola çıkılan tüm soruların muhatabı konumunda olabileceğini ancak ölümünden sonra bu soruların yalnızca esere başvurarak yanıtlanabileceğini ifade eder. Dolayısıyla yazarın var ettiği esere ne tür müdahalelerde bulunabileceğini sorgular. Bu durumda da eserin hitap ettiği topluluğun esere biçtiği rol akla gelerek yazarın ve ürettiği yapının toplumsal birer figür olduğu anlaşılır.

Rıfat Ilgaz'ın şiirleri de edebiyatın toplumsal figürlerine örnek olabilecek bir özellik gösterir. Nitekim Ilgaz, edebiyatı bilhassa şiiri bütünüyle toplumsal bir alan içerisinde değerlendirmektedir. Dolayısıyla şiir öznelerini de toplumun gerçek yüzlerinden seçer. Bu durumda kendisini sözcü olarak nitelendirir ve şiirini bu anlayış doğrultusunda topluma ulaştırır.

1.4. Edebiyat ve Siyaset

“Siyaset” teriminin tanımlanabilmesi için bu tanımla ilişkisel bir boyuta sahip olan “devlet”, “otorite”, “yönetim”, “hükümet” ve “ideoloji” gibi temel kavramlara değinmek gerekir. “Devlet”, egemenlik kurduğu belirli bir coğrafyada belirlenen kurumlar aracılığıyla otoriter gücü elinde bulunduran ve temel özelliklere sahip olan sosyal ve siyasal bir oluşum birliğidir.

Andrew Heywood'a göre devletin beş temel özelliği bulunur. Bu özellikler belirli yapılar hâlinde tanımlanır. İlki devletin egemenliğinde yer alan mutlak bir iktidardır. Sonrasında bu yapılanmanın ortaya çıkardığı kararların uygulanmasını sağlayan kurumlardır. İleri sürülen bu kararların meşru bir bağlayıcılıkla tekelinde birleştiren devlet, belirli bir coğrafya üzerinde beynelmilel sahada tanınmaktadır (2012, s. 126-127).

Fransız Marksist filozof Louis Pierre Althusser ve diğer Marksist kuramcılarını da kapsamı alanına dâhil eden bakış açısına göre devlet, toplumla birçok açıdan bağdaşım kurabilmiş kuvvetler birimidir. Bu noktada değinilen perspektife göre devletin

hegemonik bir tavrı olduğu anlaşılabılır. Marksist kuramcıların devlet anlayışını belirleyebilmek için özgül ve denetimsel kuvvetin varlığını tespit etmek gerektiğini öne sürmeleri, söz konusu hegemonyanın dinamik yapısını ortaya koymaktadır (1999, s. 148-149).

Cevizci'ye göre devlet, toplumun yönetimini kurallar ve yasalar yaratarak üstlenen bir kurumlar kümesidir. Bu kümenin oluşumunu sağlayan ögeler sırasıyla insan topluluğu, ülke veya toprak bütünlüğü ve egemenliktir. Bu açıdan devletin varlığı için üzerinde otorite kurduğu ögelere ihtiyacı olduğu anlaşılır (1999, s. 225). “Otorite” ise yasal bir iktidardır ve üzerinde egemenlik kurduğu siyasi ve sosyal ağların bütüncüllüğüne hizmet eder. “Yönetim” bu noktada bir araç olarak işlevsellik gösterir. Devletin sürekliliği yönetimle eş değer bir konuma sahip değildir. Yalnızca belirli sınırlar çerçevesinde biçimsel örgütlenmelerini bulunduğu zaman koşuluyla iktidarı elinde tutar. “Hükümet” de tam bu noktada devreye girer ve yönetim sürecinin işlenmesini sağlar. İdeoloji ise “iktidar ilişkilerini var olduğu şekliyle sürdürmeyi, beğenmeyip alternatiflerini oluşturma çabası içinde olmayı veya tümünden yok etmeyi hedefleyen, örgütlü siyasal eylemlere ortam ve zemin oluşturan, kendi içinde tutarlı olduğu varsayılan olan fikirler bütünüdür” (2012, s. 71).

Tüm bunlardan hareketle sanatın siyaset ve onun ilişkisel ağına sahip olduğu temel kurumlarla ilgili köklü bir ilişki geçmişi olduğunu vurgulamak mümkündür. Nitekim küresel açıdan da sanatın siyasetine ve siyasetin sanatına dair örneklerin yer aldığı görülür: “Rönesans döneminde sanatçılar bireysel yaratıcılıklarının, mevcut sistem tarafından propaganda aracı olarak kullanılmış olduğunu fark ederek statükoyu özgürce eleştirme ortamına sahip olmuş ve bu yolla politik sanatın temelleri atılmıştır” (Kılıç, 2011, s. 38).

Siyasetin söz konusu işlev ve tanımlarından yola çıkıp sanat siyaset bağının belirtildiği gibi politik bir çerçevede şekillendiği söylenebilir. Bir toplumsal kurum olan siyasetin insanların yaşamlarını ve yaşam standartlarını biçimlendirdiği dile getirildiğinde estetik bir faaliyet alanı olan sanatsal yörüngenin de bir bakıma belirleyici işleve sahip olduğu aktarılabilir. Mahmut Tezcan, “Sanat Sosyolojisi” başlıklı çalışmasında konu hakkında politik bir süreçten bahseder. Ona göre politik adımların toplumsal bellek üzerinde tesir ettiği etki ile sanatın hafızasında yer alan etki benzer bir biçimdedir. Bu benzerliğin

eserleri politize eden bir imajı beraberinde getirdiği, dolayısıyla sanatın estetiksel anlatımının söz konusu politik duruma süreklilik kazandırdığı vurgulanır (2011, s. 73-74).

Bu bilgilerden hareketle sanatın estetiksel uzantılarından biri olan edebiyatın işlevselliği aktarıldığında siyasetin yanında veya karşısında olabilecek bir çizgiye sahip olduğu dile getirilebilir. Çünkü edebiyatın siyaset veya iktidar karşısında ideolojik bir özelliğe sahip olduğu söylenebilir. Bu özelliğin siyasi açıdan bir farkındalık yarattığı ifade edilebilir. Bundan dolayı siyasi kurumlar kendi gözetiminde barındırdığı birçok sosyopolitik hamleyi edebiyat aracılığıyla nakletme girişiminde bulunur. Bu durumda da edebiyatın iktidarın siyasetini veya siyasi iktidarın besleyici konumunda yer aldığı anlaşılır.

Edebiyat, hayatın hemen her alanında olduğu gibi siyasi ve sosyal koşulların da gelişimi ve değişimini etkileyen yapılanmaya sahiptir. Öyle ki siyasetin edebiyatı ve edebiyatın siyaseti gibi konular başlı başına bu ilişkinin ürünlerini taşır. Dolayısıyla edebiyatı siyasetten ayrı bir çerçevede değerlendirmek söz konusu alanın yalnızca kurgusal boyutuna hizmet etmeye neden olacaktır ancak bir disiplin içerisinde siyasetle doğrusal bir çizgide beraber değerlendirmek ve bu ilişkiyi bilimsel düzlemde ele almak edebiyatın ideolojik rolünün aydınlatılmasına katkı sağlayacaktır.

Edebiyatın varoluşundan itibaren dolaylı ve doğrudan olmak üzere her iki açıdan da iktidarla devamlı bir ilişki içerisinde olduğu, bu ilişkiden kaynaklanan hemen her sonucun bazı başlangıçlara yol açtığı ve günümüze kadar uzanan hatta günümüzde dahi devam eden bu bağın toplum üzerinde oldukça kuvvetli bir imaj yarattığı söylenebilir. Bu imajın doğması, dirilmesi ya da varlığı sürdürebilmesi için bir takım toplumsal yapılara ihtiyaç duyduğu dile getirilebilir. Söz konusu yapılardan birisi de hiç kuşkusuz siyasettir.

Âdem Palabıyık, “Edebiyat, Hegemonya ve Siyasal İşlevsellik” başlıklı makalesinde edebiyat ile toplum arasında bulunan ilişkinin oldukça canlı bir süreci barındırdığını ifade eder. Bu süreci kavrayabilmenin toplumun kültürel normları ile edebiyatın özgül bir ilişki içinde bulunduğunu göstermekle mümkün olabileceğini dile getirir. Bu eksende siyasal ve sosyal açıdan süregelen normatif unsurların edebiyatın fonksiyonel dairesinde idealize edilmiş bir değerler sistemi hâline dönüştüğü anlaşılır (2009, s. 131).

Siyasetin halkı, toplumu, milleti, ülkeyi, dünyayı ve son yüzyılda evreni dahi belirlenen hedefler doğrultusunda kendi bünyesinde barındırmaya çalışan bir tür yapılanma olduğu ifade edilebilir. Böylesine geniş bir kitleye hitap eden alanın edebiyat ile bağının bulunmaması olanaksızdır. Tarihten beri türlü koşullarla edebiyat çevrelerince karşılanan siyasetin, edebî zümrelerin yanı başında bulunması olağan bir durumdur. Öyleyse edebiyat ve siyaset ilişkisini bir bakıma zorunluluğu esas alan bir temel üzerine oturtabilmek mümkündür. “Edebiyat ile siyaset arasındaki ilişkinin zorunluluğu biraz da sanatçının tamamlanmamış bir taslak gözüyle baktığı dünyayı kendince tanıyabilmek amacıyla aldığı tavır da başka bir deyişle dünyada olup bitenler karşısındaki duruşunda gizlidir” (Cemal, 2000, s. 63).

Bundan dolayı edebî faaliyetlerde bulunmak isteyen sanatçıların siyaset gibi bir alanda yer alması kaçınılmazdır. Öyle ki sanatçı/entelektüel siyasetin temel sorunlarıyla karşı karşıya kalır. Çünkü bilimsel veya sanatsal perspektif sanatçı/entelektüel adına üst yapısal bir görünüm taşıyabilir. Foucault, “Entelektüelin Siyasi İşlevi” başlıklı yazısında entelektüelin siyasi bir pratikle herhangi bir ideolojiye doğrusal eşitlik sağlamayı değil, siyasi oluşumun hakikati üzerinde durur. Ona göre entelektüel, işlevsel açıdan siyasi bir konumda yer alabilmesi için insanların bilinciyle ilgilenmekten çok hakikati üreten yapılanmayı değiştirmesi gerekir (2005, s. 52-53). Bu açıdan sanatçının düşünce yaratımı, bir bakıma siyasi güzergâhının politik denklemlerini ortaya çıkarır. Bir yaratım alanı olan edebiyat da bu noktada sosyopolitik bir görev üstlenir.

Türk edebiyatında da bu görevin siyasetin temel taşlarını oluşturduğu söylenebilir. Çünkü benimsenen ve idealler doğrultusunda çarpıcı etkilere sahip olan fikirlerin siyasi ağını edebiyat eserleriyle görmek mümkündür. Türk edebiyatı tarihinde kimi zaman duraksayan kimi zaman zincirlerinden kurtulan edebiyat çevresi, sıkı sıkıya bağlı kaldığı hemen her ögeyi, yeniliği, gelişimi, siyasi sorunlar ve baskılardan sıyrarak hayata geçirmeyi hedeflemiştir. “Siyaset, hem edebiyat mensuplarının görmezlikten geledikleri bir alan, hem de roman, deneme, tiyatro gibi edebiyat türlerinin başvurduğu, ele aldığı konulardan biri olmuştur” (Aydın, 2007, s. 142). Bundan dolayı yazar veya şairler siyasi engellerin çözümüne ilişkin olay ve durumları yine edebiyatla giderir. Aynı oranda siyasi kurumların ve iktidarın da sanatın konumlanması noktasında kendi gücünden faydalandığı ifade edilebilir. “Sanatın siyasetle ilişkisi çekişmeli bir

süreci kapsamaktadır. Siyasi iktidar sanatı ödülleri, yarışmalar, gösteri veya yayın olanağı noktasında destekleyebildiği gibi sanatın içeriksel olarak yönelimini de etkileyebilir” (Erdem, 2016, s. 268). Nitekim Türk edebiyatı tarihinde de bu yönelimin izleri görülür.

Tanzimat sonrası Türk edebiyatının ilk evresinde siyasi iletilerin edebiyatın söylem gücüyle aktarıldığını ifade etmek mümkündür. Örneğin Bedri Mermutlu’nun *Sosyal Düşünce Tarihimizde Şinasi* başlıklı çalışmasında Şinasi’nin edebiyat alanına getirdiği yeniliklerin yanında kullanmış olduğu siyasi kavramlarla da siyaset sahasının ilk izlenimlerini göstererek Türk siyasi tarihinin çağdaş adımlarını attığını aktarır. Sanatçının Reşid Paşa adına yazdığı kasidelerde kullanmış olduğu ‘medeniyet resulü’, ‘reis-i cumhur’ gibi ifadelerin söz konusu siyasi adımların göstergelerini oluşturduğunu ileri sürer (2000, s. 338-339). Tam bu noktada dönemin aydınlarının kendilerini toplumsal açıdan birtakım siyasi konumlara ulaştırdıklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü edebiyat kürsüsü sanatçılar adına ‘yeniliğin ilk sosyal basamağı’ nı yansıtmaktadır. Bu yansıma da toplum nezdinde sanatçıların salt bir edebî kimliğin yanında sosyal ve siyasal kimliklere de sahip olduğunu gösterir.

Sezai Coşkun, “Edebiyatın Siyasetle İmtihanı Tanzimat Sonrasında Siyaset Edebiyat İlişkisi Üzerine Bir Çözümleme” başlıklı makalesinde Tanzimat’ın ilk döneminde sosyal ve politik fikirlerin dönemsel açıdan edebiyat tarihinde bir adlandırma olarak karşılandığını, bu dönemde edebiyatın bir söylem vazifesi olarak görülebileceğini ifade eder. Bu noktada edebiyatçının da siyasi bir kimliğe sahip olduğunu ileri sürer. Bu düşünceyle dönemin sanatçılarının siyasi rolü aracılığıyla edebiyat ve siyasetin birbirlerinden istifade ettikleri kaynaklar olabileceği anlaşılır (2007, s. 97).

Bununla beraber söylemsel açıdan edebiyat ve siyaset arasındaki ilişkiden kaynaklanan ideoloji, toplumsal dinamiğin anlaşılmasına da olanak sağlar. Çünkü toplumun sanatsal ve kültürel açıdan var ettiği doğal eğilimlerin bir bakıma özgün ürünler barındırdığı söylenebilir. Siyasetin etkilerini gösterdiği ideolojik düşüncenin maddi ve manevi bir gereksinim yarattığı söylenebilir. Dolayısıyla siyasetin kaynağını toplumdan alan bir yapı olduğu düşünüldüğünde edebiyatın da bir tür sosyal yönelim yerini aldığı ifade edilebilir. Buradan hareketle edebiyat ve siyaset arasında kurulan ilişki muhtelif biçimlere dayanır. Bu iki alanın bireysel ve kamusal işlevlere sahip olması aralarındaki bağın canlı bir düzeyde bulunmasını sağlar. Bu açıdan siyasetin sistematik, edebiyatın ise sosyal yapısı

ön plana çıkar; edebiyat, siyaseti ifade etmenin etken bir aracıyken siyasetin topluma karşı oluşturduğu güç yapılarını edebiyat aracılığıyla organize edebilen bir yapılanma olduğu söylenebilir.

1.5. Politik Bir Araç Olarak Edebiyat

Edebiyat, yalnızca iktidarın, otoritenin, siyasetin oluşturduğu ilişkinin değil, bu ağa ilişkin direnme ve mücadele alanının önemli bir parçasını oluşturur. Modernizmin getirmiş olduğu edebiyat ve politika tartışmaları da hiç kuşkusuz bu ilişkinin ürünleri arasındadır. Çünkü edebiyatın politikayla olan ilişkisi edebiyat dairesinin etken kodlarını oluşturur. Böylesine bir rolün de siyasi formlara indirgenebilecek bir yapıda olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim edebiyat tarihi ekseninde de bu form gözetilmiştir. “1923'te ilan edilen Cumhuriyet rejimi, daha Osmanlı Devleti zamanında sanatsal alanda uygulamaya konan ve el yordamıyla sürdürülen Batılılaşma çabalarını daha planlı ve köktenci bir sanat siyaseti hâline getirmeye özen göstermiş; aydınlar tarafından da gönülden desteklenmişti” (Yılmaz, 2014, s. 298). Edebiyat tarihinin hemen her döneminde varlığını sürdüren bu durum özellikle toplumsal açıdan zorlu süreçlerin bulunduğu dönemlerde yoğun bir görüntü kazanmıştır. Bu duruma kayıtsız kalamayan yazarlar da eserleri aracılığıyla politik bir konumda yer almıştır. Dolayısıyla edebiyatın geçmişten günümüze kadar estetik ve özgün boyutunun dışında politize eden bir işleve sahip olduğu dile getirilebilir. Çünkü toplumu doğrudan etkileyen siyasi hareketlilik, edebiyat ile paralellik göstermiş ve bu durum her iki alan da sosyal bir izlenim yaratmıştır.

Tarihsel bağlamda sanat-siyaset-yazar ilişkisinin Osmanlı'dan günümüze kadar uzandığı söylenebilir. Klasik Türk edebiyatının kültür ve edebiyat dairesini oluşturan Divan şiiri söz konusu sürecin başlangıcı konumundadır. 13.yüzyılda kültürel paydalarla ortaya çıkmaya başlayan saray kültüründe edebiyatın özellikle şiirin önemli bir ölçüde yer aldığını söylemek mümkündür. Ömer Faruk Akün'ün “Divan Edebiyatı” başlıklı yazısında edebiyat tarihinde Klasik Türk Edebiyatı olarak adlandırılan dönemde şiirin geleneksel değerler etrafında uzun yıllar kendisini göstermesinin yanı sıra bir edebiyat geleneği oluşturduğunu dile getirir (1994, s. 394). Bu güçlü edebî geleneğin sanat ve toplum adına büyük önem arz etmesi hiç kuşkusuz otoriter yaklaşımı beraberinde getirmiştir. Bu noktada şairlerin, sarayın siyasi gücüyle ilişkili bir durumda olduğu ifade edilebilir.

Bu duruma ek olarak edebî geleneğin edebiyatın politik yönünü açığa çıkarabilecek araçlar arasında olduğunu aynı gelenek içerisinde yer alan kaside türüyle destekleyebilmek mümkündür. “Klasik Türk şiirinde iktidara en yakın mesafede duran kaside nazım biçimi, genel anlamda devlet büyüklerini övmek amacıyla belirli kurallara dâhilinde yazılırdı” (Dilçin, 2004, s. 122). Dolayısıyla şairlerin en fazla yöneldiği nazım türünün kaside olduğunu ileri sürmek mümkündür (Aydemir, 2002, s. 138-142) Çünkü şair, övgü ve eleştiri noktasında kaside ile bütüncül bir atmosfer yaratır. Bundan dolayı politik bir araç olarak edebî eserler var olma ile yok oluş arasında sosyolojik ve siyasi bir eksen de ilerler. Nitekim hiciv geleneği ile saray tarafından cezalandırılan şair, aynı zamanda kasidenin estetik değeri ile de ödüllendirilir.

İlerleyen yıllarda sosyal ve siyasal değişimler edebiyatın politik bir araç olarak kullanım anlayışında herhangi bir değişiklik yaratmasa da edebiyat anlayışının değiştiği süreç, söz konusu politik durumun yeniden değerlendirilmesine olanak sağlar. Bu noktada edebiyatın duyurulması gereken konuları bir ileti olarak vurgulaması da hiç kuşkusuz politik bir husustur. Dolayısıyla Tanzimat Dönemi’nden itibaren ele alınan siyasi içerikli metinler, edebiyatın politik üslubunu da ortaya çıkarmış olur. Totaliter rejimin dışında demokratik yönetimlerde de yazar ve politik kimliği önemli bir konumdadır. Bu açıdan sanatçıların siyasal reformlar ve sosyal ağlar çerçevesinde edebiyatın politik misyonunu kullanarak bir destek arayışında olduklarının altı çizilmelidir. “Beklentilere cevap vermek zorunluluğunda olmayan bir sanatçı kimliğinin oluşması için o sanatçının doğrudan doğruya özel imkânlarla donanmış olması gerekir. O hâlde asıl sorun, sanatçının özel imkânlarla donanmasına yani bir bakıma zenginleşmesine imkân verecek bir mekanizmanın oluşmasıdır” (Akengin, 2014, s. 147). Cumhuriyetin de başlı başına bu imkânlar arasında yer alabileceği vurgulanabilir. Totaliter rejimden cumhuriyete geçiş sürecinde yaşamını sürdüren yazarlar, bu duruma örnek olabilecek figürlerdir. Özellikle Cumhuriyeti takip eden yıllarda görülen ideolojik yönelim, muhtelif edebî ürünlerle varlığını korumaya devam etmiştir. Bunların bir kısmını da hiç kuşkusuz dönemin yayın organları oluşturmaktadır:

1924’ten itibaren aralıklı olarak yayımlanan Resimli Ay dergisi, toplumcu yazarları bir araya getiren önemli yayın organlarından biridir. 1928’de Nazım Hikmet’in dergiye katılmasıyla birlikte, toplumcu edebiyatın önemli dergilerinden biri konumuna gelen

Resimli Ay'ın ikinci evresinde Sabahattin Ali, Sadri Ertem ve Suat Derviş'in yazıları yayımlanmıştır (Akça, 2007, s. 38).

Bu yazıların genel anlamda edebiyat ve toplum ilişkilerini ön plana çıkaran bir içeriğe sahip olduğu vurgulanabilir. Çünkü sanatçıların fikirlerini beyan edebilmeleri için doğrudan toplumla ilgilenmeleri gerekir. Öyle ki bu durum, savunulan düşüncelerin değişim ve gelişimlerine karşı estetik bir çerçeve sunar. Bundan dolayı dergi vasıtası ile öne çıkarılan bazı ideolojik fikirlerin yeni yönelimleri meydana getirdiği ifade edilebilir. “Bu dönemde toplumcu gerçekçiliğin sahip çıktığı fikirlerden en önemlisi ‘halkçılık’ ideolojisi olmuştur. Yazarların halkçılık ideolojisi aynı zamanda köycülük ideolojisi olarak da belirmiştir. Bunun nedeni, bu dönemde toplumcu gerçekçi yazarların fikirlerini açıkça ifade edememeleridir” (2007, s. 39). Bu noktada da siyasi baskının sanat camiası tarafından politik hamleleri beraberinde getireceği söylenebilir. Sanatçılar kendilerine uygulanan otoriter tutuma karşı edebiyatın etkili rolüne inanarak politik eserler üretmişlerdir. Dönemin getirmiş olduğu siyasal hareketliliklerin bir bakıma söz konusu üretim alanının oluşumuna mecburiyet kazandırdığı ifade edilebilir. Çünkü yazar, toplumla var olduğu sürece baskıyla karşı karşıya kalma riskini taşımaktadır. Nitekim toplumcu gerçekçi sanatçıların da bu husus merkezinde yer aldığı söylenebilir. Rıfat Ilgaz da dile getirilen edebiyat anlayışına sahip olan şairler arasında yer aldığı için şiirlerinin önemli ölçüde değerlendirilebilecek bölümünü politik açıdan kaleme alır. Bu durumda şiir öznelerinin toplumsal koşullar içerisindeki konumunun politik bir arka planı olduğu söylenebilir.

1.6. Edebiyat ve İktidar

İktidar, TDK’ye göre bir işi yapabilme gücü, erk, kudret, devlet yönetimini elinde bulundurma ve devlet gücünü kullanma yetkisi, bu yetkiyi elinde bulunduran kişi ve kuruluşlar gibi anlamlara gelir (Türkçe Sözlük, 2018). Ülken’e göre ise iktidar, bir zümre üstünlüğü olarak tanımlanır. Birtakım faktörler dâhilinde olan bu zümre doğrudan tabilik müessesesi yaratmaktadır. Dolayısıyla salt devlet konumunda değil, söz konusu faktörleri barındıran her kurumun iktidar basamağında yer alacağı anlaşılabılır (1969, s. 140-141).

Cevizci iktidarı bilgi odaklı açıklar: “Foucault’nun modern akılla onun adına geliştirilmiş olan özgürleşim şemalarından duyulan postmodern kuşkunun bir tezahürü olan

iktidar/bilgi kavramı, Nietzscheci bir kavram olup, iktidarla bilginin ayrılmaz ya da bir ve aynı şey olduğunu dile getirir” (199, s. 454-455). *Sosyoloji Sözlüğü*’nde iktidar, Weber’den yola çıkılarak siyasal tabakalaşma kavramı olarak yer bulur. Genel anlamda ise grupların veya cemiyetlerin karşısında bir ilişki sonucunda kaynaklanan ve kendi arzularını gerçekleştiren bir eylem mekanizması olarak değerlendirilir (1999, s. 328).

Öyleyse iktidarın barındırdığı özellikler itibariyle hemen her yerde bulunabilen bir yapıya sahip olduğu ifade edilebilir. Foucault’nun iktidarın biçimlenme modeliyle ilgili aktardığı ifadeler de iktidarın yalnızca devlet aygıtında veya siyasal bir kümede değerlendirilemeyeceğini ortaya koyar. Çünkü böyle bir yaklaşımın, iktidarı toplumsal alandan çıkaracağı ileri sürülür. “İktidar ilişkilerinin açıklanmasını ve kökenini kurumlarda aramak, yani sonuç olarak iktidarı iktidarla açıklamak tehlikesini taşır” (2012, s. 76).

Bununla beraber sanatın ve edebiyatın toplum içinde gelişen ve değişen bir yaratım alanı olduğu düşünüldüğünde o toplumun idare kuvvetleri ve iktidarla olan bağından bahsetmemek olanaksızdır. “İktidarın sanat üzerindeki etkisi merkezi siyasi iktidarın yöntemleri ile gerçekleştiği gibi, sanat camiasının yerleşik kabulleri de sanatçının sanatını etkilemektedir. İktidar, elinde bulunan imkânları kullanarak sanatçıları kendi yanına çekmeye çalışarak nasıl sanat üretmesi gerektiği konusunda yönlendirir” (Erdem, 2016, s. 256). Bu durumda eserin yaratıcısı ile yöneticiler arasında kuvvetli bir etkileşim söz konusudur. “Sanatın toplum ve birey üzerindeki etkisi ve nitelikli sanat eserlerine sahip olmanın iktidar sahiplerine sağladığı itibar iktidarın sanata olan ilgisini artırmış; sanatçılar ise toplumsal duyarlılıkları ve özellikle eski dönemlerde daha fazla ihtiyaç duydukları himaye gereksinimleri nedeniyle iktidar sahiplerine yaklaşmışlardır” (Lüleci, 2013, s. 55).

Sanatçının idare kuvvetlerine karşı sergilemiş olduğu tutum, edebî olduğu kadar siyasi, içtimai ve kültürel konumlandırımlarla da yakından ilişkilidir. Nitekim yaratım gücünün koşullarıyla otoriter etki arasında izlenilebilir bir yön bulunur. Bununla beraber iktidarın bireysel veya toplumsal etkisi de edebiyat camiasında dinamik bir süreç yaratır ancak bu süreçte iktidarın tek yönlü bir kavrama alanı olmadığını belirtmek gerekir. Foucault, söz konusu kavrama merkezini çok boyutlu olması açısından değerlendirir. Dolayısıyla diğer iktidar anlayışları ile karşılaştırıldığında Foucault’nun iktidar kavramının farklılığı

dikkate değerdir. Nitekim onun iktidar anlayışı edebiyat ve iktidar ilişkilerini açığa çıkarmaya katkı sağlayabilecek bir niteliğe sahiptir. Çünkü Foucault, iktidarı yalnızca siyasi bir ağa sahip olan güç değil, bir etkileşim mekanizması olarak değerlendirir. “Foucault’nun iktidar kavramı ikili ilişkilerde dâhil olmak üzere tüm ilişkiler ağı çerçevesinde düşünülebilecek ve bu ilişkilere uyarlanabilecek mikro bir yapıya sahiptir” (Özüoğlu, 2019, s. 634). Bu açıdan Foucault, iktidarın işleyişine dair düşüncelerini bu ilişkisel ağ etrafında aktarır. Yalnızca devleti, sosyal tabakalaşma içerisinde yüksek zümreyi veya yönetici sınıfı değil, gündelik yaşamın getirdiği minimal ölçütleri de iktidara dâhil eder ve iktidar tartışmalarında konu edilen modelin bu iktidar olduğunu ileri sürer (2012, s. 48).

Foucault’nun iktidar analizine ilişkin öne sürdüğü düşüncelerin anlamlandırılabilir boyutuna katkı sağlayabilmek adına onun iktidarın hemen yanı başında tuttuğu “özne”ye değinmek gerekir. Özne kavramının eleştirel ve sosyal açıdan birçok tanımı bulunsa da Foucault’nun “özne bir töz değil, bir biçimdir ve bu biçim öncelikle ya da daima kendisiyle özdeş değildir” (2014, s. 234) şeklinde yer verdiği tanımı öznenin modern dönemi formel açıdan açıklayan bir ifadedir. Çünkü Foucault, “özne nedir, nasıl oluştu” tarzındaki klasik düşünce sorgulamasına yeni bir boyut kazandırır ve öznenin sadece nasıl oluştuğu değil, aynı zamanda, bir bilgi problemi olarak nasıl kurulduğu, modernitenin beklentileri içinde bireylerin nasıl toplumsal özne/özneler haline getirildiği, nesneleştirildiği üzerine de incelemeler yapar” (Coşkun, 2010, s. 7). Bu duruma ek olarak iktidar ilişkilerinin getirdiği süreç, tekel veya kolektif yapının dışında yer alan özellikler de gösterir: “İktidarın işleyişi, bireysel ya da kolektif, taraflar arasındaki bir ilişki değildir yalnızca; bazılarının başkaları üzerindeki eylem kipidir. Bunun anlamı, iktidar diye bir şeyin olmadığı; küresel olarak yoğunlaşmış ya da dağılmış biçimde var olacak bir iktidar olmadığıdır” (Foucault, 2014, s. 73).

Bununla beraber Foucault özneyi biçimlendirme noktasında iktidarın yorumlama alanına başvurmaktadır. Ona göre özne bir bağımlılık yoluyla bir de öz bilgi yoluyla kimlik kazanır (2014, s. 63). Bu bakışla öznenin sahip olduğu her iki anlam da Foucault’nun özneleştirme ve nesneleştirme süreciyle ilişkilidir. Bu süreç iktidarın gücüyle belirlenerek bireyin özneye dönüşmesine olanak sağlar. Dolayısıyla Foucault’nun öznesi bir bakıma bireyselleşme inşasında yer alan bir öznedir. Öznenin birçok tanımının olduğunu ve

bunların birbirleriyle bir özdeşlik göstermediğini belirten Foucault, söz konusu durumu ilişkisellik bağlamında ele alır: “Farklı tür özneler arasında birtakım ilişkiler ve birbirine müdahaleler olduğu kuşkusuzdur, ama karşımızdaki özne aynı tür özne değildir. Her örnekte kendimizle farklı bir ilişki biçimi kurar, her örnekte farklı bir ilişki biçimi sergiler” (2006, s. 272). Bu noktada etken ve edilgen özne olmak üzere iki farklı özne olgusuyla karşılaşılır.

Foucault’nun benlik algısından ve iktidarın olumlu işlevleri üzerine yapmış olduğu analizlerden yola çıkarak üzerinde durduğu öznenin etken bir özne olduğu ifade edilebilir. Özne, kendi deneyimlerinden, ilişkilerinden ve benlik yaratımında yer alan dış faktörlerle olan bağlantısından hareketle bir bağlılık üretir. Bu bağlılık kendisine veya dışarıya odaklı bir yön belirlese de yanı başında yer alan iktidarın yaptırımlarına karşı da etken bir biçimde gözükür. Bu bakışla özneleşme sürecinin açıklığı dile getirilebilir. Foucault bu süreci “bir öznenin ya da özbilincin mümkün düzenleme biçimlerinden ancak birisi olan bir öznelliğin kurulmasını sağlayan süreç” (2014, s. 260) şeklinde değerlendirerek öznenin kurulumundan önceki konumunu açıklayarak özneleşme sürecine aydınlık kazandırır.

Bu noktada özne ve iktidar ilişkisi bağlamında edebî eserlerin iktidarın kabul gören tanımının dışında farklı bir işlevselliğe sahip olabileceği de görülmüş olur. Çünkü özne ve bilginin merkeze alındığı bir iktidar anlayışında edebî eserlerin de bir güç mekanizması oluşturduğu söyleyebilmek mümkündür. Bu doğrultuda eserlerin otoriter figürlerin yerini değiştirerek toplumsal normların dinamiği içerisinde yer alan bir çerçevede ilerleyebileceği ifade edilebilir. Nitekim bu eserler, iktidarın yanı başında olan anlamlarla paralellik gösterir. “İktidar kavramı merkezi dinamiği içinde ‘güç, etki, telkin, yönlendirme’ gibi çağrışımsal anlamları içinde barındırır. Herhangi bir iktidar ilişkisi başkalarının eylemleri üzerinde etkide bulunmayı zorunlu kılar. Bu etki rıza yoluyla olabileceği gibi şiddet ve kuvvet yoluyla da olabilmektedir” (Özdemir, 2020, s. 112). Foucault’nun iktidar serüveni de dile getirilen devinimin sınırlarını çizen bir yörüngeye sahiptir. Onun iktidar anlayışı salt siyasi oluşumdan çok bir bakıma toplumsal alanın sorunsallığıyla ilgilidir. “Foucault toplumsal olanla ilgilenir. Bununla birlikte ona göre toplumsal ilişkiler evrimleri içinde süresizdir, bu ilişkiler, zamanla aralarında bir bütünlük oluşturmaz; tek bir türden doğmaz, genel bir ilkeye uymaz ve bir bütünlüğe

tamamlamazlar” (Tekelioğlu, 2003, s. 12). Edebiyatın sosyal yaşamda bireyden başlayıp toplumsal alanın tümüne sirayet eden bir yapı olduğu düşünülürken iktidarın serüveninin de bu alanın içerisinde yer alabilecek düzeye sahip olduğunu kabul etmek mümkündür. Öyle ki Foucault’nun iktidar analizi ve ilişkileri edebiyatın da içinde bulunduğu birey-toplum düzleminde ilerlediği ifade edilebilir.

Murat Özdemir, Foucault’nun söylem analizinden hareketle söz konusu birey-toplum bağının bütünselliğinden söz eder. Ona göre süreksiz bir boyuta sahip olan ağlar, iktidar ilişkilerini meydana getiren bileşenleri oluşturmaktadır. Bu açıdan iktidarın merkezi sahip olduğu etkileşimlerden dolayı sabit konumundan ayrılır. Çünkü bu ilişkiler birbirlerinin oluşturduğu dinamiğe dayanır. Dolayısıyla iktidar, söylem birimlerinin bütüncül perspektifini gözetmektedir (2020, s. 114). Tüm bu alanların iç içe geçtiği bir iletişim ağının edebiyat gibi toplumsal bir daireyi barındırmaması olanaksızdır. Nitekim dilin ve edebiyatın nesnenin, bilginin, bedenin ve ruhun sarsıcı niteliklerini taşıdığı ifade edilebilir. İktidarın ilişkilerinin merkezinde yatan temel üretim alanı da hiç kuşkusuz söz konusu niteliklerin destekleyici yapısına işaret eder. “[...] iktidar ilişkileri tenimizden, bedenimizden, sinir sistemimizden geçer” (Foucault, 2015, s. 272). Bu ilişkilerin bir bakıma edebiyatın içerisinde de hiyerarşik bir düzene sahip olduğu söylenebilir. Çünkü Foucault’nun söylem ağlarından hareketle edebî metinlerin de kendi içerisinde bir iç iktidar modeli ortaya çıkardığı görülür. Söz konusu ifadeyi bir edebî metni tıpkı iktidarın dinamiklerini oluşturan gerçeklik unsurları gibi kapsayıcı malzemeler bütünü olarak ele alıp destekleyebilmek mümkündür.

Şerif Aktaş, bir edebî metnin diğer sanat eserlerinde olduğu gibi insana ait olan birçok özelliği somut biçimde sunduğunu ifade eder. Bu sunumun hiç kuşkusuz gerçekliğin kapsayıcı boyutuyla kurulduğunu aktarır (2009, s. 195). Öyleyse bir edebî eserin türlü göstergeler aracılığıyla toplum ilişkilerine dair katmanlı bir gerçeklik örüntüsü yarattığı dile getirilebilir. Çünkü toplumsal eylemlerin, düşüncelerin, davranışların ortaya çıkmasında denetimci iktidarın yanı sıra edebiyatın da bu organizmeyi sağlayabilen bir bulunur. Dolayısıyla iktidar, edebiyatın yönelim birimlerini kontrol etme gücüne sahipken edebiyat eseri de toplumu yönlendirebilme gücünü kullanabilmektedir.

Edebiyat ve iktidar ilişkilerini daha kapsamlı bir biçimde aktarabilmek için Foucault’nun iktidar analizleri sonucunda ele aldığı ‘pastoral iktidar’ kavramına yoğunlaşmak gerekir.

Adı geçen iktidar modeli, çobanın sürü üzerinde kurduğu iktidarla ilişkilendirilir. “Çobanın iktidarı bir sürü üstündendir, toprak üstünde değil. Sürü üyeleri, sürüye dâhil oldukları ve çobana itaat ettikleri sürece güvende ve doğru yoldadırlar. Onun görevi, sürüsünün selametini, -gerekirse zorla- sağlamaktır” (Topuzkanamış, 2019, s. 1838-1839).

Foucault’ya göre bu iktidar tipi bilinen feodal oluşumun dışındadır. Üzerinde iktidar kurulan her kitle bu modelle örtüşür. Dolayısıyla iktidar konumunda yer alan gücün herhangi bir isme sahip olması bu açıdan büyük bir önem arz etmemektedir. Çünkü bu iktidarı Çoban, Kral veya Tanrı benzer biçimde sürdürür. Bu noktada önemli olanın iktidarın işleyişle ilgili olduğunu belirtmek gerekir. Edebî açıdan da aynı doğrultuda değerlendirmenin iktidar ve edebiyat ilişkilerinde yer alan sistematik görüntüyü ortaya çıkaracağı söylenebilir. Nitekim Türk edebiyatı tarihinde 1950’li yıllardan sonra ön plana çıkan ve ‘Toplumcu Gerçekçilik’ olarak adlandırılan dönemin edebî eserlerinin pastoral iktidar modeline uygun bir içeriğe sahip olduğu söylenebilir. Söz konusu dönemin eserleri sanatsal amaçtan çok toplumsal olanla ilgilenen bir yapıya sahiptir. Çünkü bu dönemde ortaya çıkan siyasi ve sosyal olaylar sanatçılar açısından ideolojik çizgilerin belirlenebileceği bir düzlemde ilerlemiştir. Cihaner Akçay, ilgili hususu dönemin estetiksel kaygısından hareketle açıklar. Ona göre bu dönemin sanatçılarının birçoğu yazmış oldukları eserleri bir ideal etrafında icra etmişlerdir. Bu açıdan yazarlar memleketin hemen her açıdan ahvali hakkında yazmayı amaç edinmiş ve bu amaçla oluşturulan metinlerin sanat kaygısından çok toplumu yansıtan bir araç olarak görülebileceğini ileri sürmüştür. (1998, s. 18-19). Bununla beraber özellikle köylünün problemlerini konu edinen yazarlar, bir bakıma pastoral iktidar modelinin edebiyat sahasındaki görünümünü gün yüzüne çıkarmıştır. Çünkü bu dönemde işlenen konuların birçoğu belirtilen iktidar modeline uygun bir çerçevede yer bulmuştur. Bu doğrultuda söz konusu dönemin edebî eserlerini pastoral iktidar bağlamında değerlendirebilmek için özellikle romanların konularını çatışma unsurlarına dayandırmak gerekir. Çünkü bu unsurlar, iktidarın kontrol ettiği kitle üzerindeki otoriter yansımayı gösterecek niteliğe sahiptir.

Toplumcu romanlarda sürekliliği sağlayan merak ve ilgi uyandıran ilke çatışmadır. Çatışmanın devreye konulmasında entrika gereklidir. Toplumcu gerçekçiler sınıf ve düşünce, değer, bakış açısı farklılıklarından çatışma yaratırlar. Yaratılan bu çatışma,

romanın tezinin güçlenmesinde ve ortaya çıkmasında araç vazifesi görür (Akça, 2007, s. 416)

Bu ifadeler ek olarak dile getirilen düşünceye sahip olan eserlerin toplumsal tabakalaşma, sınıflar arası çatışma, statü üstünlüğü gibi konularla ele alınabileceği vurgulanabilir. “Bu tür eserlerde, ekonomik iktidara ve güce sahip olan zenginlerin yani; her açıdan güçlü olanların fakir ve ezilenler üzerinde kurduğu baskı ele alınır” (2007, s. 416). Dolayısıyla pastoral iktidar tanımlamalarından olan çobanın sürüsü üzerindeki iktidarı ile ‘köylüye baskı uygulayan ağa’, ‘işçi üzerinde otorite kuran patron’, ‘yoksul olana karşı yönetim gücü elde eden zengin’ sisteminin örtüşen bir ilişki içerisinde yer aldıklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Rıfat Ilgaz’ın şiirlerinde kimi zaman özne, kimi zaman da toplumsal kimlik etrafında konumlandırılan işçi, emekçi ve köylü sınıfına ait olan kimlikler pastoral iktidar çerçevesinde değerlendirilebilecek ilişkiye sahiptir.

1.7. İktidarın Edebî Dinamikleri Bağlamında Bir Denetim, Gözetim ve Üretim

Formu: Biyoiktidar

Foucault’nun iktidar anlayışına ilişkin düşünceleri düşünsel bir evrim sürecine dayanır. 20.yüzyılın ilk yarısında iktidarı toplumsal açıdan negatif bir etki uyandıran yapılanma olarak değerlendirirken aynı yüzyılın ikinci yarısında iktidarın etrafında şekillenen unsurları göz önüne alarak bu yapılanmanın olumlu bir olgu olduğu ileri sürmektedir. Bu açıdan Foucault’nun iktidar çalışmalarının belirli sorgulamalar etrafında oluştuğu ifade edilebilir: “Günümüzde, kimin sömürdüğü, kârın nereye gittiği, kimin ellerine geçtiği ve nereye yatırıldığı aşağı yukarı bilinmektedir, oysa iktidar... İktidarı elinde tutanların yöneticiler olmadığı bilinmektedir. Aynı şekilde devlet aygıtlarının geleneksel analizi, iktidarın işleyiş ve uygulama alanını kuşkusuz her yanıyla ortaya çıkarmıyor” (2005, s. 111).

Bu ifadelerden hareketle Foucault’nun iktidarı, iktidarın niteliklerine dayanan çözümleme çalışmaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu çalışmaların büyük bir bölümü şekillendiğinde iktidarın işlevsel dairesini ortaya koyar ve bu konuyu *İktidarın Gözü* ve *Entelektüelin Siyasi İşlevi* başlıklı eserlerinde inceler. Ona göre iktidarın işlevsel gücü yalnızca baskı uygulamamaktadır. Bu güç aynı zamanda bilgiyi yaratır. Yarattığı bu bilgiden hareketle iktidarın konumlandığı her şeye daha derin nüfuz eder. (2005, s. 97-

98; 2012: 53) Buradan yola iktidarın bir dinamiğinin bulunduğunu ve her yere olduğu gibi edebiyatın merkezine de nüfuz edebileceği söylenebilir.

Edebiyat ve iktidar bağının önemli bir bölümünü oluşturan toplumsal ilişkilerin iktidarın canlılığını büyük ölçüde koruduğu ifade edilebilir. Foucault'nun iktidar analizleri de bu ölçüye dayanır. “Ona göre ‘İktidar nedir?’ sorusu oldukça açıktır. İktidar bir baskı aracı değil, bir güçler ilişkisidir.” (Akay, 2016, s. 10). Bu bakışla toplumsal ilişkiler gözetiminde iktidar formlarından söz edilebilir. Biyoiktidar da bu formlar arasında yer alabilen toplumsal bir kurulumla sahiptir.

Biyoiktidar, yaşamın hemen her alanında toplumsal açıdan sağlığı, hastalığı ve bedeni kontrol eder. İktidarın işleyişinde normatif bir işlev taşıyan bu kavram, sosyolojik bir devinimi beraberinde getirir. Nitekim beden, söz konusu işleyişin en kapsamlı örneğini oluşturmaktadır. Foucault'ya göre “hepimizin bedeninde iktidar vardır” (2012: 43-44). Böylece iktidarın denetimi altında yaşayan birey topluma ikame edilir. Biyoiktidar da bu denetimin bedensel yönünü idare etmektedir:

On yedinci yüzyıl itibariyle iktidarın bünyesinde şekillenen ve bir araç hâline getirilen suçlu bedenler üzerinde uygulanan işkence yöntemleri, boyun eğme ve tabi kılmayı iktidar adına etkili bir şekilde efsaneleştirir. İktidar, -suçlu bireyler aracılığıyla- toplumun tamamını disipline ederek denetler hale gelir (Güneş, 2015, s. 60).

Hapishanenin Doğuşu'nda beden, iktidarın disipline edici, cezalandırıcı yönüyle ele alınır. Buna göre iktidar bedene nüfuz eder ve kendisinin bir parçası hâline gelir. Adı geçen çalışmanın ilk bölümünde yer alan “Mahkumların Bedeni” adlı yazıda Foucault bu nüfuzu cezanın beden üzerindeki etkisinden yola çıkarak ortaya koyar. Ona göre cezanın uygulama biçimi bir tür değişimi gerekli kılar. Çünkü toplumun sahip olduğu hemen her değer zaman içerisinde modern adalet sisteminin de bir parçası hâline gelmiştir. Dolayısıyla beden üzerinden uygulanan bu ceza iyileştirmeyi, düzenlemeyi ve ıslah etmeyi hedefler. (1992, s. 11). Bu gerekliliği bedenin geçirmiş olduğu bireysel değişimden kavrayabilmek mümkündür. İktidarın denetimi altına aldığı beden, toplumsal refahı sağlayabilmek adına disipline edilen bir bedendir. İktidarın cezalandırıcı işlevi söz konusu olan bedenin bir bakıma “toplumsal beden”e dönüşmesine zemin hazırlar: “Bedenin toplumsal olarak tahayyül edilmesi, iktidar biçimlerinin devamlılığı için çoğunlukla ön şart olarak görülür. Bu minvalde hepsinin amacı toplumsal düzenin

sağlanmasıdır” (Gür, 2019, s. 149). Bu bakışla bedenin iktidar tarafından düzenleyici bir yönü bulunur. Bu sayede beden, toplumsal hiyerarşi açısından iktidar tarafından konumlanır ve sosyal bir özellik karşılanır. Dolayısıyla biyoiktidar da bedenin şekillenmesini ve kimliğin bedensel görünümüne sahip olmasını sağlayan unsurları barındırması açısından önemli bir iktidar formudur. Bedenin temsil ettiği özellikler ile toplumsal konumlandırmalar bu iktidarın biyopolitikasını taşımaktadır. Öyleyse iktidarın inşa ettiği bedenin toplumsal kimliği var eden bir araç olduğu ifade edilebilir.

Rıfat Ilgaz’ın bazı şiirlerinde yer alan öznenin bedeni biyoiktidar bağlamında değerlendirilebilecek özellikler göstermesinden dolayı bu iktidar türünün çalışma adına önem arz ettiği söylenebilir. Nitekim Ilgaz’ın seçilen şiirlerinde öznelerin bedeni üzerinden kurguladığı yapı, iktidar ilişkilerinin beden politikalarına dayalı bir eğilim gösterdiğini kavrayabilmek adına yardımcı olur. Çünkü Ilgaz’ın bazı şiir özneleri bedeni ile var olur. Bir fabrika işçisi, tarlada çalışan köylü bulunduğu topluma bedeniyle hizmet ederek yaşamını sürdürür. Bundan dolayı iktidarın gözetiminde özne, toplumsal bir bedene sahiptir. Biyoiktidar, bu ilişkinin beden ve iktidar formları oluşturur. Bu oluşum da Ilgaz’ın şiir öznelerinin beden kurguları üzerinde dikkat çeker.

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYOLOJİK BİR OLGU OLARAK KİMLİK

2.1. Kimlik Nedir?

Gordon Marshall *Sosyoloji Sözlüğü*'nde bu terimin iki biçimde yer aldığını ifade eder. Psikodinamik ve sosyolojik olarak incelenen kimlik tartışmalarının geleneksel savlarla örülü olduğu anlaşılır. Ona göre bu savlardan olan özcü anlayış, kimliğin yaşam boyunca oldukça benzer bir yapıda ilerlediğini kabul eder. Bu açıdan psikanalitik ve sosyolojik kuramlar kimliğin belirlenişi üzerinde belirli kurulumları meydana getirir ve bu kurulumlar aracılığıyla kimliğin dinamik yapısının açığa çıkarılabileceği görülür (1999, s. 405).

Terimle ilgili bir başka bilgiye *Antropoloji Sözlüğü*'nde rastlanılır: “Kimlik, çok boyutlu bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Öznellik nesnellik, bireysellik-toplumsallık aynılık-değişme ikilemleri ile izah edilir” (Emiroğlu-Aydın, 2003, s. 471) Kimliğin bu boyutlardan biri olan bireysel olgu vurgusu sosyal bir dinamığa sahip olmasıyla ilişkilidir. Çünkü bireysel olan kimliğin varlığı kolektif sürece girmesiyle anlamlı hâle gelir. Bu olgunun anlam çerçevesi de tarihsel süreç içerisinde kendisini gösterebilmiştir. Nitekim kimliğin 19.yüzyılda etnik, 20. ve 21.yüzyılda ise kültürel aidiyet açısından incelendiği görülür. Bu bakımdan kimliğin psikososyal çerçevede bireyin kim olduğunu gösteren niteliklere dayandığı ifade edilebilir. Tüm bu süreç içerisinde kimliğin bir inşa ürünü olarak varlığını gösterdiği anlaşılır. Çünkü birey öncelikle aidiyet algısına göre içsel ve çevresel etkenler dâhilinde bir mensubiyet duygusu geliştirir. Bu açıdan kimlik bileşenleri tek kaynağa indirgemeyecek kadar bütüncül bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla kimlik, salt bir gerçeklikten çok zamanın gerçekliğine dayanır.

Bu bilgilerden hareketle kimliğin bireysel boyutunun dışında toplumsal bir bakış açısıyla incelenebileceği dile getirilebilir. Kimliğin bireysel boyutunun kapsamı bireyin benliğinden yola çıkar ve varoluşsal bir süreci beraberinde getirir. Bu bakışla kimliğin sosyal alanın içerisinde kendilik olgusunu ortaya çıkardığı aktarılmalıdır. Nitekim bireysel kimliğin kurulumu toplumdan içe doğru bir yönelim gösterir. Bu durumda da kimliğin çevresel faktörlerin tesirinden hareketle benlik, kendilik algısını çevreleyen bir yapı etrafında yer alabileceği söylenebilir.

Kimliğin toplumsal bir varlık olarak insana özgü olan belirtiler, nitelikler ve özelliklerle, bir kimsenin birey olmasını sağlayan koşulların, onun kişiliğine ilişkin özelliklerin tümünü veya bir kısmını gösteren, insanın kim olduğuna dair bilgi veren soyut/somut belge olacağı ifade edilebilir. O hâlde kimliği, kişiliği karakterize eden veriler bütünü olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim Nuri Bilgin *Kimlik İnşası* başlıklı çalışmasında konu hakkında “psikolojik düzeyde, bir kişinin kendini o kişi olarak tanımlaması olarak nitelendirilebilir. Burada kimlik, kendimiz hakkında sahip olduğumuz çeşitli temsilleri (görüşler, tanımlar, imajlar, bilgiler, vs) kapsamaktadır. Dolayısıyla kimlik insanın kendini kavrayışının bir ifadesidir” (2007, s. 78) görüşünü ileri sürer. Bu ifadede yer verilen çeşitli temsillerin benliğin dışında toplumsal alanla da ilgili olduğu eklenebilir. Öyle ki bu alan yeni bir kimlik türünü ortaya koyabilmektedir. Benzerlikler, farklılıklar, karşıtlıklar ve diğer toplumsal figürler kimliği/kimlikleri inşa edebilmektedir. Bilgin’in “kolektif kimlik” tanımından hareketle bu kimlik türünün “gruplar arasındaki ilişkisel örüntülerle karşıtlık etrafında inşa edildiği” (2007, s. 84) bir olgu olarak varlığını sürdürmesi, kimliğin söz konusu bireysellik-toplumsallık açısından hareketle şekillenebileceğini gösterir.

Bunlara ek olarak kimlik inşasında önemli bir role sahip olan sosyal çevrenin sosyolojik kuramlara kaynaklık ettiği söylenebilir. Yapısalcılık ve postyapısalcılık gibi kimliğin şekillenmesinde çevresel faktörlerin rolüyle ilgilenen yaklaşımlar, kimliğin salt bireyselliğinden veya nesnelliğinden çok toplumla ilgilenir ve bu çalışma alanının kuramsal çerçevesinin üzerinde durur. Bu açıdan kimliğin temsil ettiği olgu ile kaynaklık ettiği yaklaşımın birbirleriyle örtüşen bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Çünkü kimliğin kolektif bir yapı olabileceğini desteklemek adına öznellik alanının dışına çıkan bir inşa sürecinden söz etmek mümkündür. Bilgin de kimliğin yalnızca bireysel talepler

doğrultusunda gerçekleştirilebilen bir etkinlik olmadığını ifade eder. Ona göre bu olgunun tarihsel bir boyutu bulunur. Her ne kadar bireylerin özneliliğiyle ilgili durumlara sahip olsa da bireyin salt varlığının da tarihsel inşa sürecinin bir parçası olması, kimliğin kolektif bir yapı etrafında kurulduğu kanıtlar niteliktedir (2007, s. 45).

Öyleyse tarihsel birikimin kültürel unsurlarının kimlik çerçevesinde önemli bir yeri teşkil ettiği söylenebilir. Bundan dolayı kimlik inşasının evrensel bir geçerlilik taşıdığını belirtmek gerekir. Bu geçerlilik, kimlik üzerinde bir noktaya kadar duran ve kendiliğinden gerçekleşmesi mümkün olmayan inşa unsurunun dışında rasyonel gerçeklik etkinliklerini de kapsar. Irk, dil, din, kültür gibi toplumsal unsurlar söz konusu etkinliklerin ürünleri arasında yerini alır. Bu unsurların kültürel geçmişi düşünüldüğünde kimliğin inşa sürecinin belirli kalıplara uyum sağlamakla başlamasının yanı sıra birikimler aracılığıyla da varlığını sürdürebileceği ifade edilebilir.

2.2. Toplumsal Kimlik

Toplumsal kimlikten söz etmeden önce kimliğin, bireysel ve toplumsal bellekte iz bırakan işlevsel bir küme olduğu belirtilebilir. Çünkü toplumsal bellekte yer alan hemen her unsurun toplumsal kimlik kazanımının ölçütlerini oluşturduğu söylenebilir. Dolayısıyla toplumsal kimliğin işlevlerine değinebilmek için toplumsal belleğe ve türlerine ilişkin bilgi vermek gerekir. Jan Assmann, bireysel belleğin belirli bir iletişim sürecine katılmakla gelişebileceğini ileri sürer. Bu bellek türünün de bireyselliğin yanında toplum birimlerine kadar uzanan muhtelif etkileşimler sonucunda yaratıldığının altını çizer. Çünkü belleğin canlı bir boyuta sahip olduğunu ve sürekli söz konusu etkileşimler aracılığıyla canlılığını koruduğuna dikkat çeker. Bu ilişkinin bir konuma gelmesi, değişmesi ya da kaybolması durumunda hafızanın unutma işlevini ortaya çıkaracağını vurgular (2015, s. 45).

Belleğin etkileşim ağının canlı kalmasının işlevsel çerçevesini genişletmesine olanak sağladığı ifade edilebilir. Çünkü sürekliliği esas alan bellek, unutmanın ortaya çıkmasını engeller. Dolayısıyla bu noktada bir tür korunum mekanizması gözetir. Bireysel bellek, bu etkileşim ağının bir parçası olarak toplumsal hafızanın ve kimliğin şekillenmesinde oldukça etkilidir. Bu etki de belleğin kimlik yaratımı hususunda da büyük bir öneme sahiptir. “Kimlik ve bu kimliği yeni üyelere iletmek için bir araç yaratan bellek hem

kişisel hem de kolektif düzeyde bir benlik (kimlik) farkındalığı oluşturmamızı sağlayan yetidir. Kimlik de zamanla ilişkilidir. İnsan benliği, ‘zamanın malzemesinden’ inşa edilmiş ‘artzamanlı bir kimliktir’” (Akça, 2021, s. 539).

Belleğin zamansal çerçevesinin bu yönüyle kimliğe işaret ettiği söylenebilir. Özellikle sosyal iletişimin sürekliliğini sağlayan tüm unsurlar zaman içerisinde yeniden biçimlenebilen bir tasarı alanına sahiptir. Dolayısıyla belleğin toplumsal açıdan kritik bir süreci yansıttığı ifade edilmelidir. Bu süreç özellikle birleştirici/bağlayıcı bir yapıyla inşa edilir. Assmann’ın ‘Hatırlama Figürleri’ başlıklı yazısında toplumsal bellek taşıyıcılarının gruba bağlılığından söz eder. Bu yaklaşım söz konusu bağlayıcı işlevin anlaşılabilmesine olanak sağlar. Nitekim ona göre toplumsal belleğin sahip olduğu birtakım kavramlar bulunur. Bunların içerisinde yer alan mekân ve zaman da bir grubun duygusal ve düşünsel değerleriyle biçimlenir. Bu biçimler söz konusu değerleri toplumun ihtiyacı olduğu şekilde düzenleyebilmektedir. Tüm bu etkileşim ağının sonucunda da duygu, düşünce ve değer yüklü bir yaşam öyküsü ortaya çıkmaktadır (2015, s. 48).

Paul Connerton *Toplumlar Nasıl Anımsar* başlıklı çalışmasında toplumsal belleğin geçmişin bütünüyle ilgili olduğunu dile getirir. Ona göre bu bütün artık doğrudan ulaşma imkânı bulunmayan olguların imleriyle sağlanır. Tarihi yeniden kurma girişimine olanak sağlayan bu işaretler de kişisel ve bilişsel bellek savlarıyla şekillenir. Connerton kişisel belleği hatırlamanın o anki varlık bilinciyle ilgili olduğunu ileri sürer. Geçmişte yapılan eylem sırasında var olan ‘ben’ ile bu eylemin dile getirildiği zaman içerisindeki ‘ben’in hem benzer hem de farklı özellikler taşıdığı ifade eder. Dolayısıyla belleğin bireyin bir tür kendisini kavrama biçimi olarak gördüğünü ortaya koyar. Bilişsel belleği ise farkındalık aracı olarak değerlendirir. Ona göre bireyin bu tür bir belleği muhafaza edebilmesi için geçmişte yaşadığı bilişsel veya duygusal durumun farkındalığına sahip olması gerekir (1999, s. 14-39).

Bu bilgilerden yola çıkarak toplumsal belleğin ortak bir bilinç ürünü olduğu anlaşılabilir. Nitekim tarihsel açıdan sosyal bir inşa sürecinin yaratılabilmesi için zeminini ortaklığın oluşturduğu bireyler birtakım verilere ihtiyaç duyar. Faruk Karaaslan da *Toplumsal Hafıza: Hatırlamanın ve Unutmanın Sosyolojisi* adlı çalışmasında değerler üzerinden yola çıkarak söz konusu kavramla ilgili referans noktalarından söz eder. Ona göre toplumsal hafıza: “Ortak bir tutum, davranış ve psikolojiye sahip olmamıza imkân veren;

duygu, düşünce ve değerlerin sağladığı verilerle oluşan kognitif dünya”dır (2019, s. 63). Bu bakışla belleğin, bilincin geçmişinde yer alan sistematüğini ve gelecek tasavvurunu depoladığı ifade edilebilir. Bundan dolayı toplumsal hafıza merkeze alındığında bir geçmiş ve gelecek bilincinden söz edilebilir. “Geçmişin bilinci, bireyler için olduğu kadar, toplumlar için de söz konusudur ve bu anlamda kişisel, bireysel kimliğin yanı sıra ortak veya kolektif bellekten de söz edilir” (Bilgin, 2007, s. 211). Maurice Halbwachs *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi* (2016) başlıklı eserinde geçmişin salt görüntüsüyle mi var olduğunu yoksa bozulan bir imge olarak mı varlığını sürdürdüğünü sorgular. Hafızanın duyular ve imgeler arasında yaşanan bir eylem olmasının dışında zihin yetilerinin müdahaleleriyle yönelim noktası oluşturabilen bir yapıya sahip olduğunu ifade eder. Bu durumda da geçmişin bellek adına belirli ölçütlerle anlam kazandığı anlaşılır.

Bilgin, kolektif belleğin topluluk zihninde düzenleyici bir işleve sahip olduğuna dikkat çeker. Ona göre bu bellek türü, yaşanmış veya içselleştirilmiş anıları bir bütün olarak muhafaza eder. Bu deneyimin kimi zaman bilinçsiz bir biçimde yer alabileceği de vurgular. Bu noktada asıl önem sağlayan eylemin, topluluğun kimlik tanımlama sürecinde yer alan geçmişe bakma zorunluluğu olduğu görülür. Çünkü bu sayede kolektif bellek belirli bir süreklilik kazanır (1994, s. 55).

Dile getirilen ifadelerden hareketle toplumsal hafızanın toplumsal kimlik kazanımındaki yerinin sosyal ilkelere bağlı olduğu söylenebilir. Hafızanın geçmişle olan bağı sorgulandığında kimliğin de doğrudan söz konusu etkileşimin içerisinde yer alabileceği ileri sürülebilir. Çünkü kimliğin yaratımında grupların aidiyet duygusunu göz ardı etmek olanaksızdır. Bireyin sahip olduğu tarih, gelenek, kültür, din, dil gibi değerler aracılığıyla bireysel kimliğini toplumsal kimlik içerisinde inşa ederek kolektif belleğin bir parçası olur. Nitekim “kolektif kimlikte geçmişe dönük bir yan vardır; çünkü kolektif kimlik, birtakım semboller, anılar, sanat eserleri, töreler, alışkanlıklar, değerler, inançlar ve bilgilerle yüklü bir gelenekten, geçmişin mirasından, kısacası kolektif bellekten hareketle inşa edilir” (Bilgin, 2018, s. 211). Sefa Şimşek de toplumsal kimliği bilinçli bir kavrayış edimi olarak tanımlar. Bu durumu bireysel ve toplumsal kimliklerin ortak mantığı ile ilişkilendirir. Sosyal açıdan farklılıkların esas alındığı bir ayrıma dayanan bu ilişki aracılığıyla sosyal kimliğin görüntüsünün açığa çıkarılacağını ileri sürer. Belirli bir

grubun veya cemiyetin oluşturduğu bu etkileşimin bireysel kimliği şekillendirdiği ifade eder (2002, s. 31).

Toplumsal kimliğin oluşumunda bireyin aidiyet duygusunda yer alan unsurların yaşam pratikleri arasında yer edinmeleri oldukça etkilidir. Çünkü bireyin toplumsal değer normlarıyla geliştirilebilen bir aidiyet bilinci yaratılabileceğini ileri sürülebilir. Bu bakışla toplumsal kimlik hem kendi etrafında hem de diğer topluluklar karşısında belirli bir anlam dairesi oluşturur. Bu dairenin benzerlik veya karşıtlıklara dayanması da söz konusu anlam çerçevesinde geliştirilen eylem stratejilerinin uygulanmasına olanak sağlar.

Bu noktada aidiyet bilincinin ortaya çıkmasında yaşam boyunca elde edilen kolektif birikimin etken bir rol oynadığı vurgulanabilir. Bu bilincin görünüm kazanması da bir bakıma kolektif kimliğin tamamlanıp bitebilen bir aidiyet ihtiyacından çok sürekliliği esas alan katmanlar dâhilinde olmasından kaynaklanır. Bilgin de bu konuyla ilgili kolektif kimliğin bir durumdan çok süreci esas alan yapıya sahip olduğunu söyler. Ona göre bir topluluğun kimliği diğer toplulukla olan ilişkisi sürecinde değişebilmektedir. Dolayısıyla hiçbir topluluğun tek başına mekân ve zaman dışı özellikler göstermeden değişim geçirebilmesi mümkün değildir (1994, s. 53). Bundan dolayı toplumsal kimlik kazanımına salt bireysel bir bakış sergilenmesi olanaksızdır. Toplumun kimlik inşasında değer mekanizmalarının kolektif bir kabul neticesinde olduğu düşünüldüğünde bireyin söz konusu inşa sürecinde belirleyici bir katkı sağlayabileceği söylenebilir ancak bu eylemin tek başına toplumsal bir kimlik edemeyeceği, o kimliğin yaratımını sağlayacak olanakların ulaşımına yardımcı olacağı ifade edilebilir.

Rıfat Ilgaz'ın seçilen şiirlerinde de toplumsal hafızadan yola çıkarak toplumsal kimlik ve ötekilik karşıtlığını ortaya çıkarabilmek için kimliğin metin içerisindeki belirleyici rolüne dikkat çekilmiştir. Bu noktada metinlerde kolektif yapının özne ve kimliği üzerindeki etkisi tartışılır. Ilgaz'ın yaşadığı dönemin sosyal koşulları değerlendirildiğinde toplumsal hafızanın kimlikle olan ilişkisi dikkate değer bir durumdadır. Nitekim savaş yıllarının yol açtığı toplumsal buhran metinlerde geçmişi ve geleceği sorgulatar. Bu karşıtlığın oluşturduğu kimlik ve hafıza ilişkisi bir bakıma özne ve toplum arasındaki bağı da ortaya çıkarır. Dolayısıyla metinlerde toplumsal kimliğin şiir öznesiyle olan etkileşimi merkeze alınır.

2.3. Aidiyet

Aidiyet kavramı sözcük anlamı olarak ilişki, ilgi (TDK, 2018); mensubiyet, ait olma hâli anlamlarında kullanılır. Aidiyet bu açıdan temel bir insan duygusu olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım, bireyler arası ilişkilerin inşa edilmesinde, bireylerin birlikte yaşamalarında ve bu birlikteliğin sürdürülebilir bir hâle gelmesinde işlevsel bir durum olduğunu gösterir. Kimliğin inşasında görülen çok katmanlı süreç aidiyetin inşasında da görülür. Çünkü kimliğin doğuşundan itibaren aidiyet duygusu da kendisini göstermeye başlar. Nuri Bilgin, kimliğin insanın doğumundan itibaren ortaya çıkan bir olgu olduğunu ifade eder. Birey ve topluluklarının temelleri etrafında yer bulan kimliğin kolektif açıdan da bir karşılığının bulunduğunu ileri sürer. Ona göre bu karşılığı sağlayan fikir çabaları sonucunda çeşitli kimlikler ortaya çıkar. (2007, s. 11). Bu çeşitliliğin oluşumu bireyin kendisinde tanımladığı aidiyet önceliği ve niteliği ile yakından ilişkilidir. Bireyin zaman içerisinde belirginleşen kimliği, aidiyetinin dirençli olmasına olanak sağlar. Bu bakımdan özsel gerçeklik sosyal ve psikolojik açıdan konumlandırılabilir. Böylece birey, aynı nitelikte olmamakla beraber ‘ben’ ile ‘biz’i bağdaşık bir biçimde formüle eder.

Bu kavramın ortak bir zeminde değerlendirildiğini söylemek mümkün değildir ancak bağlılık açısından belirli tanımlamalarla literatürde yer aldığı ifade edilebilir. “Bireysel temelde değerlendirildiğinde deneyim, kültür, hazırbulunuşluk, inanç, bakış açısı, mekân, nesne gibi unsurlar aidiyet kavramının iskeletini oluşturduğu için söz konusu kavrama ilişkin ortak bir tanımlama ya da genelleme mümkün görünmemektedir” (Sözer, 2019: 421). Süleyman Yıldız, “Kimlik ve Ulusal Kimlik Kavramlarının Toplumsal Niteliği” başlıklı makalesinde kimliğin sahip olduğu içerik aracılığıyla toplum içerisinde kısıtlayan ve yönlendiren bir işlev kazandığını dile getirir. Ona göre kimliğin bu boyutu toplumsal süreç içerisinde kavramsal açıdan baskın bir içerik kazanır (2007, s. 16). Buradan hareketle söz konusu toplumsal bütünleşme sürecinde bir bağlılık/aidiyet ihtiyacından söz etmek mümkündür. Nitekim aidiyetin sağlanması için toplumsal alan adına önem arz eden değerler göz ardı edilemez. Dolayısıyla salt bireysel amaçların dışında kolektif bir amaç ileri sürülür:

[...] aidiyetin koşulları doğumla birlikte gelişen ve olağanlaştırılan sosyal çevreye (etnik kimlik, aile, din, vatan vb. gibi) bağlı olabileceği gibi bireyin bilinçli tercihleri ile

şekillenen, güncellenebilen ve değişkenlik arz eden (eğitim, siyaset, ekonomik çevreler, vb. gibi) boyutu da söz konusudur (Alptekin, 2011, s. 21).

Aidiyet kavramıyla beraber kimlik olgusunun da niteliği genişler. Çünkü toplumsal unsurların çeşitliliği ve toplumun atfettiği değer oranı o unsurların kimlikssel türünü de ortaya çıkarır. Bireylerin toplumsal birer varlık olduğu değerlendirildiğinde aidiyete ve kimliklere ilişkin sosyal görünümleri ortaya çıkar. Nitekim sosyal çalışma alanının bir ürünü olarak kabul edilen kimlik-aidiyet ilişkisi, toplumsal olguların gözetiminde bu iki kavramın birbirlerini tamamlayan unsurlara sahip olduklarını gösterir. Çünkü birey, aidiyet ihtiyacını yalnızca bireysel kimliğinin sağladığı olanaklar çerçevesinde değil o kimliğin etkileşim ağını taşıyan özellikler aracılığıyla inşa eder:

Birini tanıma sürecinde kişi, onu salt bireyselliği açısından değerlendirmemekte, onu içinde sınıfladığı genel tipe taşınmış, yükseltilmiş ya da indirilmiş halde görmektedir. Kişi tanımak istediği biri hakkında sadece tekilliğine ilişkin terimlerle değil, aynı zamanda genel bir kategorinin terimleriyle de düşünmektedir (Simmel, 2009, s. 36).

Kimliğin sosyal işlevleri göz önüne alındığında toplumsal alan içerisinde birtakım benzerlik ve farklılıkları eş zamanlı görebilme görevini üstlendiği söylenebilir. Bu görev aidiyetin inşasında yer alan kimliğin sosyal paydaları arasında da yer bulur. Öyle ki “bir kimlik bir özellik gösterdiğine göre ve bir kimliğin işlevi, benzeyenleri ya da benzemeyenleri belirtmek, sınıflamak olduğuna göre, kimliğin bir aidiyet gerçeği olduğu, bir ayırt edici işlevi olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır” (Ergun, 2000, s. 122). Bu noktada aidiyetin kişisel işlevinin kitlesel boyutla bağdaşık bir duruma getirilebileceği ileri sürülebilir. Çünkü kimlik duygusunun kazanımında ‘benlik’ arayışı başarıyla sonuçlandığında aidiyetin hazırbulunuşluk ilkeleri tamamlanmış olur. Böylece birey ‘biz’e tanınır hâle gelir.

Aidiyetin birincil etkenleri ‘ben’den ‘biz’e geçiş sürecinde toplumsal bir görünüm kazanır. ‘Bireyselleşme’ yerini ‘toplumsallaşma’ya bırakır. Mahmut Hakkı Akın *Toplumsallaşma Sözlüğü* başlıklı eserinde bu konuya ilişkin bir süreç modeli ortaya koyar. Ona göre toplumsallaşma, bireyin içerisinde yer aldığı topluluğa karşı aidiyet duygusu geliştirmeye başladığı bir süreçtir. Bu topluluğun sürekliliğini sağlayan unsurlar da o toplumda yer alan insanların aidiyet duygusunu güçlü bir biçimde yaşamalarıyla yakından ilişkilidir. Bu duyguyu karşılayan bireylerin de gelecek nesle aynı doğrultuda

bir amaç kazandırması gerekir (2011, s. 20). Dolayısıyla bireyselleşme yolunda kazanılan kimlik toplumsallaşma sürecinde belirli bir gelişim göstermelidir. Bununla beraber söz konusu gelişimin aidiyet ihtiyacının sürekliliğine hizmet ettiği de belirtilebilir.

Aidiyeti oluşturan faktörler yalnızca belirli bir zaman diliminde kendilerini göstermemekle birlikte tarihsel ve toplumsal bir sürece yayılır. Dünyanın değişen ve gelişen bir yapıya sahip olduğu düşünüldüğünde de bu faktörlerin belirli dönemlerden beri farklı etkilere neden olduğu söylenebilir. Nitekim Barış Çağırkan, “Çokkültürlü Toplum Yapılarında Değişen Aidiyet Algıları: Yeni Toplumlar, Yeni Aidiyetler” başlıklı makalesinde aidiyetin inşasında belirleyici role sahip olan faktörlerin ilk topluluklardan itibaren aidiyet üzerindeki etkisinin hiçbir dönemde aynı olmadığını ifade eder. Aynı dönemde yer alan toplumlarda da aidiyet algısının benzerlik göstermediğini ileri sürer (2019, s. 562). Bu bakışla aidiyetin kendine özgün yapılar etrafında inşa sürecini yarattığı anlaşılır. Toplumsal ihtiyaçların bireyler üzerindeki etkisi aidiyetin içsel bir kontrol ile gerçekleştiğini gösterir. Çünkü bir birey için öncelik arz eden unsurlar diğer bir birey adına önem taşımayabilir. Dolayısıyla aidiyet bilincinin merkezini toplumun oluşturduğunu ancak bu oluşumun ilk basamağını bireysel kimlik kazanımının sağladığı dile getirilebilir.

2.4. Ötekilik

Türkçe Sözlükte “öteki” bir sıfat olarak “sözü edilen veya benzer iki nesneden önem ve konum bakımından uzakta olan” karşılığıyla, sosyolojik açıdan ise “mevcut kültürün içinde dışlanmış olan” anlamıyla yer alır. ‘Ötekileşme’ de bu dışlanma biçimiyle varlığını sürdürür.

Murat Gür, kimliğin tanımlanabilmesi adına “öteki”ye bir açıklık getirebilmek için kavramın yerine kullanılan diğer sözcüklerin anlamlarına bakmak gerektiğini ifade eder. Bu açıdan “yabancı” ve “başkalık” sözcüklerini değerlendirir. Bu sözcüklerin birden çok anlama sahip olmalarına rağmen ‘alışılana benzememe, değişik olma durumu, değişiklik’ karşılığı üzerinde durur. Çünkü bu karşılığın “öteki”nin anlaşılmasında daha geniş imkanlar yarattığını ileri sürer (2019, s. 290).

Saffet Murat Tuna “öteki”ye psikanalistik açıdan yaklaşır. Ona göre öteki, bireyin yaradılışından itibaren getirilen bir özelliktir. Başlarda “kendisi annesinin bir parçası olarak gören çocuk için ‘ötekileşme’ aynaya baktığı anda başlar” (1996, s. 74). Bundan dolayı öteki kimliğinin oluşumunda ‘ben’ veya ‘biz’ olmanın temel değerlerinin etkili olduğu söylenebilir. ‘Ben’/ ‘biz’ aslında ötekiliğin karşıt boyutlarını taşımaktadır. Dolayısıyla benzerlikler veya farklılıkların dışında ötekinin anlamsal bir çerçevesi bulunur. Nitekim “‘ben’ kimliğini oluşturmak, dışarıda kalan ötekilerle mümkündür. Hem birbiriyle çatışan hem de birbirine bağlı olan karşıt toplumlar, bu şekilde ötekileştirmeye dayalı bir gelişim sürecine dâhil olurlar” (Akpınar & Şahin, 2017, s. 331).

Öyleyse ötekinin bireysel ve toplumsal ilişkinin doğal bir sonucu olarak interaktif bir yapı etrafında oluştuğu ileri sürülebilir. Nitekim ötekinin sosyal ve felsefi derinliği ‘biz’ içerisinde çok yönlü bir mahiyet taşır. “[...] belli bir konum ya da varlığın karşıtı olan, onun tam karşı kutbunda bulunan konum ya da varlık” (Cevizci, 1999, s. 661). Bu karşıtlık ilişkisinin ‘biz’i inşa etme süreciyle eşzamanlı kurulduğu söylenebilir. Çünkü öteki, karşıtlığın bir sonucu olduğu kadar nedenini de bünyesinde barındırır. Öyle ki sosyal alan içerisinde ‘biz’ farklı ‘ben’ler tarafından oluşur. ‘Ben’in kabulü ‘biz’ ile anlamlandırılabilir bir düzlem yaratır. Bu düzlemde öteki ‘biz’in oluşturduğu ‘ben’lere aykırı bir taban çizer. Dolayısıyla öteki, ‘biz’ olmanın hem kurulumunda hem de sonucunda yer almaktadır.

Öteki, ‘ben’ ve ‘biz’ bağlamlarından hareketle yukarıda da belirtildiği gibi çok boyutlu bir yapıdadır. Bundan dolayı “‘Öteki’ne ilişkin ortaya çıkan genel-geçer eğilimleri belirlemek ve bunu anlamlandırmak için öncelikle sözcüğün kavramsal, antropolojik, sosyolojik, felsefi ve edebî anlamda ortaya çıkan kullanımlarını tasnif etmek gerekir” (Okçul, 2021, s. 92). Fuat Keyman’a göre “öteki”, her dalda farklı algılanmakla beraber, genel anlamda dört sınıfta değerlendirilir; kültürel bir nesne olarak öteki, varlık olarak öteki, söylemsel kurgu olarak öteki ve farklılık olarak öteki şeklinde ayrılan bu tasnif ‘öteki’nin kuramsal açıdan anlaşılabilmesi için oldukça önemlidir. ‘Öteki’nin bir kültür nesnesi olarak yaklaşımı nesnel ve gerçek bilgilere dayandırılarak açıklanır. Modern benliği varoluşsal açıdan yorumlayan ‘öteki’ bir varlık olarak karşılanır. Belirli bir grup tarafından bilgi kurulumu olarak oluşturulan ‘öteki’ söylemsel bir kurgu boyutuna

sahiptir. İlişkisel karakterin ve karşılıklı bağlılığın önemini aktaran ‘öteki’ ise bir farklılık olarak değerlendirilir (2000, s. 221-223).

Bu tasnif içerisinde ‘farklılık olarak öteki’ kimlik-öteki bağını vurgulayan en belirleyici başlıktır. Çünkü sosyal alan içerisinde “farklı”, “başka” olma durumu ‘biz’in ilkesel değer ürünlerinin de karşısında olmaya zemin hazırlar. “Kimliğin iki önemli bileşeni vardır; ‘farklılık’ ve ‘benzerlik’. Farklılık, bireyi ve grubu diğerlerinden ayırıp farklılaştırırken benzerlik ise, bireyi ve grubu diğerleriyle yakınlaştırıp birbirine benzeştirmesidir” (Özensel, 2020, s. 376). Dolayısıyla toplumsal bir olgu olarak karşılanan ‘öteki’ kitlesel sistemin bir parçasını taşır. İnsanlar arası ilişkilerin birleştiriciliği taşıyan aslî unsur ile birlikte belirli etkenlere dayanan bir ortaklık gözetir. Bu noktada da ‘ben’ kimliğinin faktörleri (din, dil, ırk, kültür, cinsiyet, sosyal sınıf) bir uzlaşım sağlayarak ötekiliğin niteliklerini oluşturur. “Ötekiliği tetikleme potansiyeli taşıyan bu nitelikler; bireyin algı biçimi, grubun sosyal refleksi ve siyasal sistemin tavrına göre kişiler/gruplar arası ilişki biçimine şekil verir” (Okçul, 2021, s. 107). Bu açıdan toplum içinde de söz konusu ilişkilerin örnekleri bulunur. “Toplum bazen kendi içinde ötekileşebilir. Mesela toplumdan tecrit edilen deliler, akıllılar için ‘öteki’dir. Bulaşıcı virüs taşıyan ve tecrit edilen hastalar, sağlıklılar için ‘öteki’dir. Bu da insanoğlunun ‘ötekileşme’ bilinciyle iç içe yaşadığını gösterir” (Şengül, 2007, s. 98).

Ötekilik tarih boyunca varlığını sürdüren bir dış-biçim olarak yer almıştır. Bu biçim ‘öteki’yi kimi zaman görünür kılar kimi zaman da aykırı bir sessizliğe büründürür. Cinsel yönelim, beden, farklı düşünce ve normlar söz konusu biçimin altyapısını oluşturan unsurlar olarak süreklilik kazanmıştır. Öyle ki farklılığın ölçütlerini taşıyan öteki, özünde kutsal alanın dışına anlamlandırmalar aracılığıyla çıkarılır. Bu anlamlar, sosyal ve kültürel bir zeminde kaynağı toplum tarafından uzlaşım yoluyla belirlenen etmenlerle karşılanır. Bundan dolayı ‘öteki’ aslî değerini ‘biz’ ile korumaktadır. ‘Biz’ bu noktada bir bakıma ‘öteki’nin hem yaratıcısı hem de kuramsal meşrulaştırıcısı olan bir kimliğe sahiptir.

Tüm bu bilgilerden hareketle ötekiliğin farklı alanlar çerçevesinde değişik formlara sahip olduğu anlaşılabılır. Sosyal psikoloji çalışmalarında bu durum ötekiliğin çevresel bütünlüğüyle değerlendirilerek incelenir. Yapılan incelemeler sonucunda yargı ve değer unsurlarına sahip olan toplulukların kolektif aidiyete dayalı sosyal bir potansiyel yarattığı

görülür. Bu yaratım aşamasında yer alan hassasiyetler ve gerekliliklerin dışında kalan bireyin ‘öteki’ olduğu ifade edilebilir. Kolektif yapı kendi yaşam pratikleri içerisinde ‘öteki’ olanın ayrımını söz konusu koşullar bağlamında gerçekleştirir. Dolayısıyla ‘öteki’ yaşamla bağlantısı sonucunda bir kimliğe sahip olur.

2.5. Kimlik Krizi

Kimlik krizi sosyolojiyle beraber psikoloji sahasının da çalışma alanlarından biridir. Kavram üzerinde bütüncül çalışma yapan ilk isimlerden biri gelişim psikolojisi ve psikanaliz araştırmacısıdır. “Bu kavramı en eksiksiz biçimde geliştiren kişi Amerikalı psikanalist Erik Erikson’dur. Erikson kimlik krizini bir bireyin, psikolojik ve sosyolojik boyutları iç içe geçen benlik duygusundaki bir kriz için kullanır” (Erikson’dan aktaran Marshall, 1999: 408). Kimlik krizlerinin bireyin gelişiminde oldukça etkili olduğu ifade edilebilir. Bireyin bir kimlik krizine sahip olması hayatının hemen her aşamasında bireysel olduğu kadar toplumsal yönüyle de ilişkilidir. Çünkü birey, gelişimsel açıdan ilerleyebilmek için ilk olarak ‘ben’ tanımlamasına sahip olmalıdır.

Kimlik krizinin bireyin psikolojik yönünü ortaya çıkarmakla beraber bir tür arayış modelinin de ele alınabileceği vurgulanabilir. Birey, kimliğin yaratımından sürekliliğini kazanan sürece kadar ‘ben’ arayışına girer. Toplumsal kimliğin de ilk aşamasını teşkil eden bu süreç başarıyla tamamlandığı takdirde hem bireysel hem de toplumsal aidiyet gerçekleşir. Çünkü birey, ‘ben’ olmadan ‘biz’ olamayacağının farkındadır. Bu yüzden ‘benlik’ bilinci bireyin ilişkisel ağını oluşturmak için aranan bireysel ve sosyal bir araçtır.

Kimlik terimi, genellikle Avrupa sosyal psikoloji çevrelerinde daha çok tercih edilmektedir; bireysel ve sosyal olanın eklenmesini içerecek tarzda, benliğin diğerleriyle ve toplumla ilişkisinde temsili bir kurgusu olarak kimlik, benliğe kıyasla kişiler arası etkileşimi ve sosyal gerçekliğe referansı daha çok içermektedir (Erikson’dan aktaran Bilgin, 1994, s. 224).

Kimliğin bilinçli bir yapı etrafında inşa edilmesi kimlik krizinin engellenmesinde oldukça önemli bir rol oynar. Bireyin kendisini bireysel ve sosyal alan içerisinde tanımlaması ve belirli bir konumda bulunmasını sağlaması Erikson’un bilinç-süreç şeması olarak tanımlanabilecek kimlik olgusunu bütünüyle ortaya çıkarır. “Erikson’a göre kimlik, bir bilinç ve bir süreç olarak (değişik koşullarda aynılığı ifade eder) tanımlanabilir. Bilinç

olarak, bireyin kendi spesifikliği hakkındaki duygusuna gönderir; süreç olarak ise, bireyin yaşantılarının sürekliliğini sağlama yönündeki bilinçdışı çabasını ve bir grubun idealleriyle dayanışmasını içerir” (1994, s. 229).

Bu noktada bireyin bilinçli kimlik inşasını tamamlama sürecinin farkında olması hem içsel bir çatışmanın sarsıcı boyutuna maruz kalmamasını hem de toplumsal alanın ilişkisel bağını dengede tutabilmesini sağlar. Nitekim ‘ben’ bilinci ‘biz’ bilincine zemin hazırlayarak bireyin kapsamı etrafında şekillendiği grubun içerisinde yer alması bu aşamanın bir sonucudur.

Kimlik krizi, varoluşsal açıdan da ‘ben’ gerilimine sahiptir. Bağımsız bir boşlukla çarpıcı bir gerçeklik arasında yer alan birey, kendisinin ve toplumun biçtiği rolle varoluşsal bir adlandırmaya yönelir. Bu krizin hem yüzeysel bir boyuta sahip olduğunu hem de mutlak bir gerçeklik derinliği gösterdiği söylenebilir. Varoluş kimliğinin ve gerçekliğin inşasında bütüncül bir gözetim söz konusudur. Dolayısıyla bireyin kendisinde yoksun gördüğü temel arayış ile tanımlanabilecek gerçek yapı, birey adına paralel bir hizmet alanı olarak tanımlanabilir.

Bu açıdan söz konusu varoluş mücadelesinin sosyolojik bir boyutunun da bulunduğunu ifade etmek gerekir. Birey, toplum içinde ‘biz’ kimliğine karşı herhangi bir aidiyet ihtiyacını gözetmeden önce ‘ben’ ile barışık olmalıdır. Dolayısıyla kimlik kazanımında yaşamış olduğu içsel çatışmadan başarılı bir şekilde ayrılması gerekir. Bu noktada kimlik krizinin sosyolojik farkındalığının özgül bağlamı ortaya çıkmaktadır.

Söz konusu kimlik krizine yönelik teorik eğilimler kimliğin modern toplumlarda bir sosyal fenomeni teşkil ettiğini gösterir. Toplamların veya milletlerin gerçekleştirmiş oldukları hemen her türlü değişim ve gelişim sürecinde kimlik farklı boyutlarla karşılaşsa da korunumunu sağlamaya devam etmiştir. İçinde yaşadığı topluma ya da millete ait olan her birey bu süreçte aidiyet edimini pekiştirir. Dolayısıyla kimlik krizi yaşayan bireyler bir bakıma “ait olma” bilincini kazanmış veya kazanmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda kimlik krizinin bir kimlik kazanma sürecinden çok kazanılmış kimliğin sürekliliğinde karşılaşılan sorunlara işaret eden kimlik karmaşasına karşılık geldiği söylenebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RIFAT ILGAZ'IN ŞİİRLERİNDE İKTİDAR VE KİMLİK

3.1. Rıfat Ilgaz'ın Şairliği

Şair, yazar, gazeteci ve eğitimci olan Rıfat Ilgaz (1911-1993), Türk edebiyatında birçok türde eser veren sanatçılar arasında yer alır. Kastamonu'da öğrenim gördüğü yıllarda Türkçe öğretmeni olan Zeki Ömer Defne aracılığıyla edebiyata ilgi duymaya başlamış ve yazarlık dünyasına adım atmıştır. “Rıfat Ilgaz Türkçe derslerinde, okuduğu kitaplardaki yazılara benzer şeyler yazmaktadır. Bir gün öğretmeni Zeki Ömer Defne bir ödev vermiş Rıfat Ilgaz da bu ödev doğrultusunda bir yazı yazmıştır. Bu yazıyı öğretmenine gösteren Ilgaz, öğretmenin övgüleri ile karşılaşmıştır.” (Bezirci, 1997, s. 20).

“Sevgilimin Mezarında” başlığını taşıyan ilk şiiri 1927 yılında *Nazikter* gazetesinde yayımlanır. Daha sonra aynı gazetede şiirlerini yayımlamaya devam etmiş ve aynı dönemde “Açıksöz”, “Güzel İnebolu”, “Güzel Tosya” gibi edebî faaliyet gösteren gazetelerde de yer almıştır. Eğitim hayatını tamamladıktan sonra Bolu'ya atanan şair, 1933 yılında askerlik görevini yerine getirmek üzere Yedek Subay Okuluna gitmiştir. Orada Orhan Kemal ve Sabahattin Ali ile tanışmıştır. Nilüfer Tanç, Mehmet Rıfat'ın 1934 yılında kabul edilen soyadı kanunu ile Kastamonu'ya olan bağlılığından dolayı ‘Ilgaz’ soyadını aldığını aktarır (2023, s. 1-2). “Öğretmenliğimi, sanatımı, edebiyatımı, Kastamonu'da kazandım; orada seçtim... Öyleyse Kastamonu'yu simgeleyen bir soyadı bulmak zorundaydım. Böyle olunca da Ilgaz'ı seçecektim.” (Ilgaz, 2004, s. 341).

Aynı yıl Gazi Eğitim Enstitüsü edebiyat eğitimini görmek üzere Ankara'ya yerleşen Ilgaz'ın şiire ve edebiyata ilgisinin giderek arttığı bu dönemde *Varlık*, *Çığır* gibi dergilerde şiirlerini yayımlamıştır. 1938 yılında adı geçen okuldan mezun olduktan sonra Adapazarı'na Türkçe öğretmeni olarak atanmıştır. Dönemin getirmiş olduğu sağlık

sorunları nedeniyle vereme yakalanmış ve İstanbul'da tedavi görmeye başlamıştır. Burada Nazım Hikmet'le tanışan şairin tanık olduğu II. Dünya Savaşı'nın sosyal ve ekonomik yoksunluklara sebep olması sağlığını oldukça etkilemiştir. Hastalığının tedavisi için İstanbul'a tayinini istemiş ve 1939 yılında İstanbul'da göreve başlamıştır. Yaklaşık bir yıl sonra İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümüne kaydolmuş burada birçok sanatçı ve eleştirmenle tanışmıştır. Şiirlerini *Varlık*, *Hamle*, *Servet-i Fünûn*, *Yeni İnsanlık* gibi dergilerde yayımlamaya devam etmiş ve *Yarenlik* adlı şiir kitabını 1943 yılında kendi çabalarıyla yayımlamıştır. Adı geçen kitabının ilk şiiri olan "Bu Saatte"de sahip olduğu düşüncelerin izlenimi görülür (2023, s. 2-3).

Bu noktada *Yarenlik*'in toplumcu gerçekçi sanat akımını yansıtan eserler arasında yer alabileceği vurgulanabilir. Ilgaz, bu durumu "İkinci Dünya Savaşı başladı. Bizim de en sıkıntılı yıllarımız, tabii şiirlerimde bu yaşama paralel gidiyor, hiçbir uydurma tarafı yok... 1940 toplumcu gerçekçi kuşağın oluşmasında savaşın büyük etkisi oldu..." şeklinde açıklamıştır. (2004, s. 341-342). Nitekim sanatçı, dönemin toplumcu gerçekçi bir yayın organı olan "Yürüyüş" dergisinin idaresinde de yer alarak bu düşüncenin Türk sosyal yaşamında yayılmasına edebiyat aracılığıyla katkıda bulunmuştur.

Aynı yıllarda Nişantaşı'nda Türkçe öğretmeni olarak görev yapan şair, toplumun sınıfsal bir yapıya sahip olduğunu, toplumsal ilişkilerin sosyal bir çeşitlilik yarattığını aktardığı *Sınıf* adlı ikinci şiir kitabını yayımlamıştır. Bu kitapta yer alan şiirlerin neredeyse tamamının siyasi bir içeriğe sahip olduğu ve toplumun dimağını etkileme gayesiyle yazıldığı öne sürülerek hakkında tutuklama kararı çıkarılmıştır. 1944 yılının ağustos ayında tutuklanan ve altı ay cezaevinde kalan Ilgaz, aynı yılın kasım ayında tahliye olmuştur. Son dönemlerde siyasi ve sosyal baskının kendisi üzerinde olumsuz bir etki yaratması hastalığının ilerlemesine, eğitim ve meslek hayatının son bulmasına neden olmuştur. Bu yıllarda Ilgaz, Heybeliada'da hem şiirle meşgul olmuş hem de tedavi görmeye devam etmiştir. Öyle ki sahip olduğu ideolojik kimlik ile şiirleri bağdaşık bir hâle gelmiş ve bu durumu eş zamanlı bir şekilde uzun bir süre devam ettirmiştir. Tüm bunlar da Ilgaz'ın siyasi ve edebî anlamda ne denli bir öneme sahip olduğunu göstermiştir: "Behçet Necatigil ile birlikte Heybeliada Sanatoryumuna babamı ziyarete gittik. Ne o! Babamı ayaklarından zincirle beyaz borudan yapılmış karyolaya bağlamışlardı. Demek benim babam odadan bile kaçmaması gereken önemli bir adamdı"

(İlgaz, 2004, s. 342). Bu sıralarda Aziz Nesin ve arkadaşlarının çıkardığı *Cumartesi* dergisine yazılar göndermiş, yayın organlarını yakından takip etmiş ve kendisiyle aynı siyasi ve sosyal düşüncelere sahip arkadaşlarının basın faaliyetlerinin idaresinde bulunmuştur. Tedavisinin süreklilik kazanabilmesi için mesleğine geri dönen İlgaz, Türkiye Sosyalist Partisi'nden kanunlar gereği istifa ederek Yozgat Boğazlıyan Ortaokuluna atanmış ancak dönemin kritik davalarında yapmış olduğu tanıklıklar gereği Millî Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer'in baskıları sonucunda öğretmenlik görevinden ihraç edilmiştir.

Görevine son verilen sanatçı, muhtelif gazete ve dergilerin faaliyetlerinde yoğun bir şekilde yer alarak hayatını idame ettirmeye çalışmıştır. Bu yoğunluğun getirmiş olduğu sonuçlar nedeniyle hastalığı ve evlilik hayatı giderek olumsuz bir hâle gelmiş ve hakkında peş peşe tutuklama kararları çıkarılmıştır. Bu süreç içerisinde de *Yaşadıkça*, *Devam*, *Üsküdar'da Sabah Oldu*, *Suluk Soluğa*, *Karakılçık*, *Uzak Değil*, *Güvercinim Uyur mu?* *Kulağımız Kirişte*, *Çocuklarımızın Bahçesinde*, *Ocak Katın Alagöz* başlıklı şiir kitaplarını yayımlamıştır.

Rıfat İlgaz hayatının hemen her döneminde şiirle meşgul olmuş, şiirin ve şiir dilinin işlevlerinden hareketle düşüncelerini edebiyat tarihine nakletmiştir. 1926 yılında babası Hüseyin Vehbi Bey'den aldığı bir mektup vasıtası ile şair kimliğinin iyice farkına varmış ve edebî türler içerisinde şiire ayrı bir önem vermiştir: “Oğlum, ben senin mühendis, doktor olmanı düşünüyordum. Sen kalktın şair oldun, yazar oldun. Ne istersen ol, karışmam; ama neyi iyi yapacağına aklın yatıyorsa onu yap. İstersen zurnacı ol; ama zurnayı en iyi biçimde sen çal!” (İlgaz, 2004, s. 340). Bu sözlerden etkilenen şair, şiir şuurunu iyice geliştirmiş, *Hababam Sınıfı* adlı eserinin dahi şairliğinin önüne geçmesini istemeyeceği düşüncesi şu ifadelerle desteklenmiştir: “Hababam Sınıfı yazılarının bir bölümünü bir kitapta topladı. Kitap olarak derleme önerisi İlhan Selçuk'tan geldi. Turhan Selçuk kapak çizdi. İlgaz adını koymak istemedi. Dergideki gibi yazarı ‘Stepte’ yazılıydı. O, Rıfat İlgaz adının şair olarak anılmasını istiyordu” (İlgaz, 2004, s. 343). Buradan hareketle Rıfat İlgaz'ın şairliği kutsal bir vazife olarak gördüğü ve bunu diğer edebî kimliklerinin üzerinde tuttuğu anlaşılabilir.

Şiire başladığı ilk yıllarda daha çok bireysel bir şiir anlayışına sahip olsa da ilerleyen yıllarda toplumun gerçek yönünden oldukça etkilenmiş ve bundan sonraki şiir hayatını

bu doğrultuda sürdürmüştür: “Rıfat Ilgaz’ın toplumcu gerçekçi şiire geçmesi çeşitli dönemlerde çeşitli olay ve durumlardan hareketle evrimsel bir şekilde oluşmuştur. Rıfat Ilgaz, birinci dönem ürünlerinde şiirlerini bireysel ve bohem duygularını ifade etmekle görevlendirmiş, şiire bu yönden bir işlev yüklemiştir” (Tanyeri, 2018, s. 56).

1940 yılından sonra Türk şiirine toplumcu olarak katılan Ilgaz’ın bu yöneliminde Nazım Hikmet’in tesiri oldukça büyüktür ancak ilerleyen evrede bu anlayışta özgün bir şair kimliği gösterdiği söylenebilir: “Nazım Hikmet’in Türk şiirine getirdiği toplumcu anlayışın ve 1940’lı yıllara damgasını vuran Garip Şiiri’nin biçim ve üslup anlayışının yer yer etkisi olmakla birlikte, o, kendi sanat anlayışını bulmasını ve oluşturmasını bilmiştir” (Öztorun, 1997, s. 3).

3.2. Rıfat Ilgaz’ın Poetikası

Ilgaz, 1976 yılında *Militan* dergisinde yayımlanan “Şiir Anlayışım” başlıklı yazısında poetik evrimini bir süreç dâhilinde açıklar. Ona göre şairin salt bireysel duyumu şiir çerçevesinde herhangi bir önem arz etmemektedir. Toplumun yeni biçimler kazandığını işçi sınıfından hareketle örnek gösterir. Bu doğrultuda şairin yeni bir görevinin bulunduğunu, bu görevin de topluma iyimser bir duyarlılıkla yeni gerçeklikler kazandırmak olduğunu ifade eder (2004, s. 347).

Bu noktada Ilgaz’ın şiirinin toplumsal mahiyette bir değişiklik gösterdiği vurgulanabilir. Şair, topluma yönelmekle birlikte toplumsal gerçekliğin yeni biçimleri üzerinde düşünmüş ve şiirini bu doğrultuda geliştirmiştir. Çağın gerekliliklerini ve gerçekliğini şairin vazifesi olarak görmüş, kurgusal alanla gerçekliği sanatsal bir sentez etrafında birleştirmiştir. Ona göre şairin amacı yalnızca toplumsal gerçekliği öğrenmek değil, öğrendiğini sanatsal içeriğe uygun bir biçimde yansıtmaktır. Bunu sağlayan duygusal coşkunluk şiirin etki mekanizmasını genişletmektedir. Dolayısıyla şair bir bakıma taraflı hareket eder (2004, s. 348).

Şair, bu düşüncelerinden hareketle şiirin ve şairin amacının, toplumu gerçeklikle etkilemekle kalmayıp söz konusu sorunları bir şekil etrafında sunmak olduğu kanaatinde. Şairin ulusal anlamda bilinmesini sağlayan unsurun ‘sanatını toplum sorunlarına adanmış bir sanatçı’ imajını vermek olduğunu belirtir. Ilgaz bu noktada bir

bakıma kendisini ve şiirlerini aktarır. Kendisi gibi toplumcu gerçekçiliğin sanat camiasına yansımaları gerektiğini, bu yansımanın gerek sanat gerekse toplum adına büyük bir önem taşıdığını vurgular. Dolayısıyla sanatsız bir toplum ile toplumsuz bir sanatın tek başına büyük bir yankı uyandıramayacağını savunduğunu söylemek mümkündür. Bu noktada şair ve toplumun ortak bir paydada birleştiği ileri sürülebilir. “Ortaklaşa atılımlardan güç alan sanatçı, belli bir zamanda toplum için zorunlu olanı gerçekleştirir. Yaratma özgürlüğü bu durumdan zedelenmez, tersine onunla gelişir.” (İlgaz, 2004, s. 348).

İlgaz, ilk kitabı *Yarenlik*’te şiirin toplumla hem estetik hem de gerçekçi bir biçimde buluşabileceğini gösterdiği söylenebilir. Sabahattin Ali, *Yurt ve Dünya* dergisinde 1943 yılında yayımlanmış olduğu *Yarenlik* kitabının incelemesinde söz konusu biçimi şöyle açıklar: “Hemen bütün şiirlerin mevzuu, kendi küçük dertleri, arzuları. Ama hayret! Bunların hiçbirisi sadece Rıfat İlgaz’ın dertleri değil. Hepsi, hepsi geniş bir kitlenin, bir insanlığın dertleri. Sosyal şiir nedir diyenlere bu kitabı göstermek lazım” (İlgaz, 2004, s. 351).

İlgaz, şiir aracılığıyla asıl anlatmak istediğini bu kitapla sağladığını belirtmekte geri durmamıştır. *Yelken* dergisinin 1962 yılının ekim sayısında *Yarenlik* kitabıyla toplumun görüntüsünü çizdiğini, gerçeküstücülüğün aksine toplumla şiiri buluşturduğunu, sokağı şiirle gösterdiği ileri sürer (2004, s. 354). Şiirinin de bu doğrultuda eleştirmenler tarafından değerlendirileceğini ifade etmektedir.

Yayımlandığı dönemde büyük yankı uyandırdığı öne sürülen *Sınıf* kitabı Pertev Nail Boratav tarafından incelenmiştir. Bu inceleme dil ve üslup hususundan yola çıkılarak İlgaz şiirinin sosyal ve sanatsal boyutunu ortaya çıkarır: “Şiirlerine konu ararken, uzaklara gitmek veya yükseklere çıkmak lüzumunu duymuyor, kendine en yakın muhitleri, en iyi bildiği insanları ve nesneleri kâfi görüyor. Bize ispat ediyor ki, her hadise, en küçüğü en ehemmiyetsizi bile şiirin mevzuu olabilir” (2004, s. 352).

Bu noktada Rıfat İlgaz’ın, hayatında şahit olduğu olayları gerçekçi bir bakış açısıyla Türk şiirine kazandırdığı dile getirilebilir. Sanatçının şiir öğelerinden bilhassa şiir dilinden sıklıkla faydalandığını, maddî yaşamını şiir evreniyle özgün bir biçimde birleştirdiğini ifade etmek mümkündür. İlgaz’ın şiirlerinde yer alan gerçeklik modelini *Yarenlik* adlı

eseri üzerinden değerlendiren Asım Bezirci, 1976 yılında *Militan* dergisinin Haziran sayısında şöyle belirtir:

Yarenlik'in açık, yalın, akıcı bir dili var. Orhan Veli gibi Ilgaz da kapalı, süslü, yapma, şairane anlatımlardan hoşlanmıyor. Belagata olduğu kadar geleneğe de sırt çeviriyor. İmgeye, lirizme, ölçüye ve uyağa boş veriyor. Alışılmış şiirin kurallarına ve kolaylıklarına kapılmıyor. Bu davranışı ona "yeni" bir sanatçı kimliği kazandırıyor (1993, s. 22).

Bununla beraber Alpay Kabacalı tarafından hazırlanan *Edebiyatımızın Koca Çınarı: Rifat Ilgaz* başlıklı çalışmanın “Yaşamı, Sanatı, Yapıtları Üzerine Kendi Açıklama ve Görüşleri” bölümünde Ilgaz, şiirin toplumsal bir eleştiri olduğunu ifade eder. Bu noktada şiirlerinin konu seçimini gözetirken toplumu merkeze aldığını dile getirir. Toplumda yer alan hemen her dengesizliğin şiirlerine konu olabileceğini belirtir. 1945 yılına kadar yalnızca “şair” kimliğine sahip olduğunu, bu yıldan sonra gazeteciliğe yöneldiğini ancak hayatında her şeyin gelip geçip bir tek şairliğinin varlığını sürdürdüğünün altını çizer. Şiir hakkındaki görüşlerinin o dönemde yayımlanan şiir kitaplarıyla şekillendiğini aktarır: “1928’de Nazım Hikmet’in 835 *Satır*’ı yayımlandı, bütün şiir anlayışımı etkiledi. İlk dönemlerde olumlu etki diyemem. Çünkü eskiye göre şiir anlayışımı kurmuşum. Şiir üzerine yeniden düşünmek zorunda kaldım. Daha sonra, ‘Nazım gibi yazmadan da toplumcu şiirler yazılabilir’ demişimdir” (1993, s. 50).

Ilgaz, yalnızca şiirin ona kattığı etkileri değil aynı zamanda mevcut şiir anlayışının da değişimine dikkat çekmektedir. Ona göre yaşamış olduğu dönemde şiirin ve şairin amacı çağın gerçeklerini yansıtmaktır. Bu açıdan şairin özgün ve işlek bir şiir dilini bulmasının altını çizer ve oluşturulan bu dille halk arasında özel bir anlaşma aracının sağlanmasının gerekliliklerini dile getirir: “Dil gelişip oluşurken değişmeyen yanını titizlikle saklar. Şair kalıcı yana da el attı mı halkla bağlantısını kendi eliyle kurdu demektir. Yunus Emre'nin taze kalışı işte bu değişmez yanı bulup sanatına mal etmiş olmasından ileri gelir” (1993, s. 51).

Ilgaz, şiirin bir dil malzemesi olmasını öne sürdükten sonra şiirin biçimiyle de ilgili birtakım görüşlere sahiptir. Ona göre şiire karşı geleneksel yaklaşımlar gittikçe daraltılmalı ve yeni bir biçimcilik anlayışının gelişmesinin gerekir. Çünkü şairin ve şiirin canlı kalmasını sağlayan unsurların toplumun zorunlu gerçekliğiyle dinamik bir yapıya kavuşacağını ileri sürmüştür. Böyle bir yaklaşımla sanatçının yaratım özgürlüğünün

kısıtlanmayacağını tam aksine gittikçe genişleyeceğini ifade etmiştir. Bu noktada Ilgaz'ın şiirin özüyle kendisini yineleyebileceğini ancak bunun için şiirin içeriğine özgün biçimcilik düşüncesini kazandırılması gerektiğini aktardığı söylenebilir. Ilgaz, bu düşüncelerini Nazım Hikmet ile örneklendirir: “Şiiri hececilerden almış kendine özgü, yani şiirin değil kendisinin kişiliğine uyarak yapısal yeniliğini yapmıştır. Ondan sonra gelen tüm yenilikçiler onun yürekliliğinden güçlenerek yolunu ve kendini bulmaya çalışmıştır. Ben ancak bunlardan biriyim...” (1993, s. 52).

3.3. Rıfat Ilgaz'ın Hayatında İktidarın İzleri

Rıfat Ilgaz'ın hayatında iktidarın hangi açılardan etken bir biçimde rol aldığını tespit edebilmek için sanatçının biyografisine değinmek faydalı olacaktır. Ilgaz'ın hayatına dair yer alan bilgiler Nilüfer Tanç tarafından aktarılan Atatürk Ansiklopedisi'nde bulunan “Mehmet Rıfat Ilgaz (1911-1993)” başlıklı maddede kapsamlı bir şekilde yer bulmuştur.

Rıfat Ilgaz bir söyleşide 1910 yılının şubat ayında bir salı günü dünyaya geldiğini ifade eder. Asıl adı Mehmet Rıfat olan sanatçı, Bartınlı bir aileye mensuptur. Babası Sivastopol'dan gelen Hüseyin Vehbi Bey önce gemicilik ve gemi kâtipliği yapmış sonrasında Düyûn-ı Umûmiye memuru olmuştur. Yazarın annesi Fatma Hanım ise Bartınlı bilinen bir ailenin kızıdır. Ilgaz, Cide'de başladığı ilkokul öğrenimini Terme'de tamamlamıştır. Ortaokula ise Kastamonu başlayan yazar çocukluk döneminde I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın sebep olduğu sıkıntı ve yoksulluklardan oldukça etkilenmiştir. 1928'de babasının vefatıyla da büyük bir sıkıntıya düşünce öğrenimine yatılı olarak eğitim veren Kastamonu Muallim Mektebinde devam etmiş ve 1930'da mezun olmuştur (2023, s. 1-5).

1938 yılında Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümünden mezun olan şair, Adapazarı'na Türkçe öğretmeni olarak atanmış ancak kısa bir süre sonra vereme yakalanmıştır. Sosyal hayatında hastalığının, ekonomik durumunun, toplum sorunlarının getirmiş olduğu sonuçlar ve evlilik hayatı ile siyasi kimliğinin neden olduğu yoğun yaşam biçimi kendisini günden güne yormuştur. 2 Temmuz Sivas Madımak olayında başta yakın dostu Asım Bezirci olmak üzere birçok kişinin hayatını kaybettiği haberini alan Ilgaz, iyice sarsılmış ve kısa bir süre sonra, 7 Temmuz 1993'te vefat etmiştir.

Rıfat Ilgaz'ın hayatında iktidarın yerine yer vermeden önce incelenecek iktidar anlayışının Michel Foucault'nun düşünceleriyle sınırlanacağını belirtmek gerekir. Çünkü Ilgaz'ın yaşamında Foucault'nun belirlediği iktidar ağına dair sosyal izlere rastlamak mümkündür. Bunu tespit edebilmek için önce Foucault'nun iktidar analizine yer vermek gerekir. Foucault, iktidar nedir gibi bir sorudan çok iktidarın toplumsal yapı içerisindeki kurumların iktidar işlevi gördüğü biçimiyle ilgilenir. Dolayısıyla iktidara salt bir tanım yapmamakla birlikte o kurumların kurduğu ilişkiyle ilgilenir (2014, s. 152-153). Bu bakış açısıyla Ilgaz'ın özel hayatından meslek hayatına kadar iktidar ilişkilerinin görülebildiği söylenebilir. Foucault'nun iktidarın dinamiğini oluşturan unsur olarak ileri sürdüğü 'bilgi' merkeze alındığında Ilgaz'ın da içerisinde yer aldığı toplumcu gerçekçi sanatçıların kendi iktidarı ile iktidarın bilgisi arasında bir çatışma ortamının bulunduğu ifade edilebilir. Daha açık bir ifadeyle toplumcu gerçekçi anlayışı benimseyen sanatçılar edebiyat camiası içerisinde toplum 'bilgi'sini gözetir. Dönemin sosyal ve siyasal iktidarı ise kendi 'bilgi'sini dayatır. Dolayısıyla toplumsal bir ağ içerisinde kolektif bir iktidardan söz edilebilir. "Bu iktidar, bilgiyle iç içe hareket eden bir iktidardır. Bilginin kendisi iktidarı var eder, iktidar da kendi bilgisini oluşturur. Yani bunlar birlikte hareket eden olgulardır" (Foucault, 2006, s. 39). Bundan dolayı iktidar da iktidarın gözetiminde olan kitle de 'bilgi'yi kaçınılmaz bir araç olarak görülür. Bu iktidar modeli işlevselliği salt baskının oluşturduğu bir yapı değil, canlılığı esas alan üretken bir alana sahiptir:

İktidarı sadece baskı, cezalandırma, yasak vs. gibi negatif bir kavram olarak ele almak teorik ve siyasal analizimizi de kısıtlar. Ancak onun arzuyu yaratan, bilgiyi üreten ve zevki kıskırtan pozitif, üretken bir yapı olarak ele alınması analiz alanını genişletir ve iktidara dair daha fazla söz söylenmesini mümkün kılar (Burç, 2021, s. 1295).

Bununla beraber iktidarın ilişkisel ağı dikkate alındığında geniş bir etkileşim sürecine dağıldığı da ifade edilebilir. Foucault, toplumun hemen her alanına yayılım gösteren iktidar ilişkilerini öne çıkarır. Nitekim ona göre iktidarın belirli bir yeri ve durağan bir yapısı bulunmamaktadır. İktidar daha çok her yerde bulunan ve sürekli varlığını sürdürebilen bir işleve sahiptir. Dolayısıyla Foucault'nun iktidarı kurumsal bir mülkiyet olmadığını ileri sürdüğü söylenebilir. İktidarın işleyişinin açığa çıkarılmasına olanak sağlayan sosyal ilişkiler zincirinin de bu tanımı doğruladığı anlaşılır.

Bu açıdan iktidarın işleyiş biçiminin Ilgaz üzerindeki ilk göstergesini 1944 yılında oluşturduğu söylenebilir. Şairin *Sınıf* adlı şiir kitabında yer alan şiirlerin komünizm propagandasına işaret edildiği ileri sürülerek tutuklanma kararının çıkarılması bu göstergeyi destekler. Bu noktada Ilgaz'ın henüz 33 yaşındayken Foucault'nun iktidar ilişkilerinde yer alan siyasi strateji ile karşılaştığına yer verilebilir ancak bu karşılaşma iktidarın siyasi uzantısı ile ilişkilidir. Toplumsal ilişkiler üzerinde iktidarın sosyal olduğu kadar ekonomik bir disiplininin de kitlesel taşıyıcılığını oluşturan I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı, Ilgaz'ın çocukluk dönemine denk gelmiştir. Bu olaylardan oldukça etkilenen şair, 16 yaşındayken dönemin gazetelerinde şiirler neşretmeye başlamıştır. Böyle bir bakışla iktidarın disipline edici, baskın işlevinin yanı sıra üretken yapısıyla da ilişkili olduğu belirtilebilir. Çünkü Ilgaz, savaşa tanıklık etmiş ve bu olayın neticelerinden etkilenerek *Nazikter*, *Açıksöz*, *Güzel İnebolu*, *Güzel Tosya* gazetelerine şiirlerini göndermiştir. Dolayısıyla Ilgaz'ın şiirlerinde iktidarın işleyişle ilgili hayatında rastlanılabilecek ilk tespitin henüz çocuk yaşlarda, aynı iktidarın siyasi uzantı ve sonuçlarıyla ise 1944 yılında karşılaştığı söylenebilir.

Ilgaz'ın şiir dünyasının şekillenmesinde dönemin sosyal ve siyasal gelişmeleri oldukça etkilidir. Bu doğrultuda 1940 yılına kadar duyarlılığını bireysel ölçütler etrafında oluşturan şair, 20.yüzyılın ikinci yarısından sonra toplumsal bir gözetim görevini üstlenmiştir. Savaş yıllarının ağır koşulları beraberinde getirmesi, onun toplumun gözlemlenebilir durumlarına yönelmesine neden olmuştur. Böylece şiirinde acı çeken, dar gelirli, sağlık sorunlarıyla başa çıkmaya çalışan bir toplum ortaya çıkmıştır. “*Yarenlik*”le (1943) başlayan, sonra *Sınıf* (1944), *Devam* (1953) ve arkasından gelen kitaplarında süren; her menzilde kendini aşan, toplumun olduğu kadar sanatın da nabzını tutup” (Tanilli, 2003: 9) şiirlerini bu amaç doğrultusunda aktardığı ifade edilebilir.

Rıfat Ilgaz'ın şiirlerinde yer alan iktidar ve kimlik türlerine ilişkin gerekli bulguları tespit etmeden önce şairin yalnızca söz konusu bulguları barındıran şiirlerine yer verileceğini belirtmek gerekir. Bu doğrultuda konu kapsamını oluşturan metinlerin kuramsal çerçevede değerlendirileceğini söylemek mümkündür. Çalışmanın sistematik boyutunu açığa çıkarabilmek adına incelenecek şiirler kronolojik olarak aktarılacaktır.

Çalışmanın inceleme yöntemi edebiyat sosyolojisi incelemelerine dayanmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın metodolojik boyutuna katkı sağlamak için şiirler belirlenen konuların alt başlıklarında değerlendirilmiştir

3.4. Rıfat Ilgaz’ın Şiirlerinde Toplumsal Kimlik ve Ötekilik

İlgaz’ın *Yarenlik*’te kaleme aldığı kimlik ve türlerine ilişkin değerlendirilebilecek ilk şiir “Cenaze” başlığını taşıyan metindir. Bu şiirde toplumsal kimlik gözetiminde “öteki”nin oluşturmuş olduğu sosyal iktidar formunun izlerine rastlanılabilir. Metinde yer alan ifadelerle bu düşünceyi destekleyebilmek mümkündür:

CENAZE

Omuzlanınca tabutun

ilk defa kurtuldu ayakların topraktan;

pek muhteşem oldu medreseden çıkışın.

Bir dilim ekmeği çok görenler

yüzüne bakmayanlar sağlığında

dikildiler yol üstüne

bir selamla ödediler tüm borçlarını...

Üzülme, gelmiyor diye çelenkler peşinden

Mevsimsiz oldu ölümün

Ne olurdu bir kış daha bekleseydin

bahar gelip çiçekler açardı...

Ölümün kimseyi sevindirmede,

Atsız, arabasız kalktı cenazen.

Zaten alçakgönüllü bir adamdın,

herkesten uzak yaşadın

camı avlusunda.

Ölümün de gürültüsüz olsun! (İlgaz, 2004, s. 48).

İlgaz'ın adı geçen şiirine konu olmuş “öteki” kimlikten söz edilebilir. Nitekim metinde aktarılan öznenin diğer insanlar tarafından toplumsal kimliğin dışında yer alan bir “öteki” özelliği taşıdığı dile getirilebilir. Şiirde yer alan ifadelerden hareketle yaşamında toplum tarafından göz ardı edilmiş, değer gösterilmemiş ve herkesten uzak yaşamış bir özne modeli ortaya konmuştur. *Omuzlanınca tabutun /ilk defa kurtuldu ayakların topraktan* (2004, s. 48) ifadesiyle şiir öznesinin yaşamı boyumca zor koşullar etrafında çalıştığı anlaşılır. Dolayısıyla tabutunun omuzlanması bir bakıma öznenin yalnızca öldüğünde ‘biz’ kimliğinin sağladığı koşullara sahip olduğunu gösterir. Yaşamında ‘öteki’ olan öznenin ölümü sonrasında *yüzüne bakmayanlar sağlığında/ dikildiler yol üstüne* (2004, s. 48) ifadesiyle ilk kez saygınlık kazandığı görülür. Bundan dolayı şiir öznesi ‘öteki’ kimlikten ‘biz’ kimliğine geçişini ölümüyle sağlamıştır. Metinde yer alan *herkesten uzak yaşadın/ camı avlusunda* (2004, s. 48) dizesi öznenin yaşamında da ölüm olgusuna benzer bir süreç geçirdiğini gösterir. Nitekim ‘camı avlusunda yaşamak’ figüral anlamda kaderine, ölüme terk edilmiş bireyi çağırıştırır. Şiirde geçen son dizede yer alan *Ölümünde gürültüsüz olsun* (2004, s. 48) ifadesi de bu düşünceyi destekler. Çünkü yaşamında yalnız, sessiz ve ‘biz’ tarafından ‘öteki’ kabul edilen özne, ölümünde de benzer bir süreç yaşamıştır.

Sağlığında kimsenin ilgilenmediği, yardım edilmediği, cenazesinin atsız ve arabasız kalkmasından anlaşılabileceği üzere yoksul bir birey olan şiir öznesinin, toplumdan soyutlanarak ötekilik olgusunun dışsal yetersizliklere dayalı bir şekilde inşa edildiği aktarılabilir. Metinde verilen “öteki”nin işleniş biçimi tam da bu noktada dikkat çeker. Bireyin kimliğinin şekillenmesinde belirleyici bir konumda yer alan etkenler din, dil, ırk, ekonomi, kültür ve tarih gibi sosyal olguları beraberinde getirir. Şiirde yer verilen “öteki” de bu konumun ekonomik biçimiyle göze çarpar. Bu açıdan öteki bilincini oluşturan ölçünün “yabancılaşmanın aktarımı”na (Baudrillard, 1995, s. 155) dayandırılabilir. Bu aktarım toplumun “öteki”ye yüklediği anlam çerçevesiyle yakından ilişkilidir. Şiir öznesi, herkesten uzak yaşamaya mahkûm edilmiş, ölümünün dahi zamansız olduğu vurgulanmıştır. Dolayısıyla yaşamında gittikçe yabancılaşan özne, metinde “öteki” olgusuna dayalı bir yok oluş sergiler.

Ilgaz'ın şiirlerinde dönemin şartlarının yol açtığı ekonomik buhrana sıkça rastlanılır. Bu noktada kolektif bilinç ve kimlik olgusunu tespit edebilmenin mümkün olduğu anlaşılabilir. Söz konusu sorunlar toplumun hemen her kesiminde yankı uyandırarak toplumsal kimliğin paydalarını belirlemeye neden olmuştur. Şairin “Mahallemiz” başlıklı şiiri de bu durumu gözler önüne serer:

MAHALLEMİZ

Korkusuz gezebilsem sokaklarını

bu mahalle hoşuma gitmeyecek değil...

Bakkal köşe başındadır

iki aydır kalem sürülmedi

Öğretmen Rıfat Bey'in hesabına,

toplam çizgisi çekildiği hâlde

borcu silinemedi;

nasıl geçersin önünden ...

Yağlar ortalıktan çekileli

kasaba fazlaca yüklendik;

beş kilo kuyruk oldu, şimdiden;

elin Eğinli'sinin ağzını

nasıl kapatırsın aybaşımda?

Hoşça kal gündüzleri Ordu Caddesi

Benim iyi yürekli tütüncüm

tiryakiyimdir bilirsin.

Gün olur üç pakete sigara demem.

Efkardan diyeceksin, haklısın

Defterin bir kenarına yazdığın

iki köylü sigarasına değişmem seni,

şurada ne kaldı aybaşına ...

Dert ortağını Reşatçıgım!

Bize ekmek kalmadı Laleli'de;

senin de kendine göre

ellerini sallayarak geçemediğin

tehlikeli sokakların var...

Huni düşsek yollara Beyazıt'tan

sanıyorum geçemeyiz Aksaray'a

sağ selamet (İlgaz, 2004, s. 59).

İlgaz'ın adı geçen şiirinde toplumsal kimliğin sosyal ilişkilerin nitelikleriyle örtüşen bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Şiirin başlığından itibaren bireysel kimliğin belirli bir aidiyet göstermesi sonucunda sosyal kimliğe dönüşüm gerçekleştirdiği görülür. Bu dönüşüm sosyal bağların nitelikleriyle yakından ilişkilidir. Metinde yer alan özne, toplumsal alan içerisinde ekonomik sorunlarla mücadele etmektedir. *Korkusuz gezebilsem sokaklarını/ bu mahalle hoşuma gitmeyecek değil* (2004, s. 59) ifadeleriyle öznenin 'biz' kimliğine sahip olmasını sağlayan özelliklerden yoksun olduğu anlaşılır. İçinde yaşadığı mahalleye karşı bir aidiyet duygusu kazanacağını ancak bu durumu engelleyen unsurlar olduğunu dile getirir. *Bakkal köşe başındadır/ iki aydır kalem sürülmedi/ Öğretmen Rıfat Bey'in hesabına* (2004, s. 59) dizeleriyle öznenin aidiyet duygusunu engelleyen özelliklerin ekonomik çerçevede yer aldığı görülür. Öyleyse 'biz' kimliğini inşa edebilmek için öznenin ilişkisel açıdan karşılaştığı iktidarın ölçütünü ekonominin sağladığı bir özelliğe sahip olduğu söylenebilir. Bu açıdan Foucault'nun "özne" adını verdiği kavram dikkat çekmektedir. Şiirde toplumsal konumun belirleyici bir alanında bulunan özne, iktidarın ilişkiselliği ile ortaya çıkar ve onun üretici rolüyle varlığını sürdürür. Şiir öznesi de bu ekonomik şartların getirdiği olumsuzluklar sonucunda metinde bir yer edinmiştir. Bu bakışla iktidarın salt egemen ve tahakküm eden

işlevinin yanı sıra toplumsal olumsuzlukların yol açtığı bir üretim mekanizması olduğu da anlaşılabilir. Bu noktada metin içinde yer alan iktidarın şiir öznesinin yaşamış olduğu mahalle olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim özne, sokaklarını rahatça gezebildiği takdirde mahalleye karşı bir aidiyet kazanacağını belirtmektedir. Öyleyse şiir öznesinin sosyal üretim alanı içerisinde eylemlerini gerçekleştirdiği anlaşılır. Toplumsal kimliğin teşkil ettiği unsurlarla bağlantılı olarak yaşamını sürdürmeye çalıştığı göze çarpar. Böylece “iktidar” ile onun neden olduğu eylemler arasında kendi konumunu yaratır. Bir bakıma iktidarla olan ilişkisinde ortaya çıkmış eylem dairesinin toplumsal kimlikteki rolüne hizmet eder: “İktidar, mümkün eylemler üzerinde isleyen bir eylemler kümesidir: eyleyen öznelerin davranışlarının kaydolduğu imkân alanı üzerinde yer alır: kışkırtır, teşvik eder, baştan çıkarır, kolaylaştırır veya zorlaştırır, genişletir ya da sınırlar...” (Foucault, 2014, s. 74).

Foucault’nun ifade ettiği eylemler kümesi söz konusu şiirde yer alan özneye benzer koşullara sahip olan diğer kimlikleri de hatırlatmaktadır. Nitekim öznenin iktidarla kurduğu dinamik ilişkinin etrafında bulunan ögeler de bu ilişkisellikten etkilenir. *Dert ortağım Reşatçıgım/ Bize ekmek kalmadı Laleli’de;/ senin de kendine göre/ ellerini sallayarak geçemediğin / tehlikeli sokakların var* (2004, s. 59) ifadeleri adı geçen metinde yer alan özneye beraber diğer kimliklerin de ‘öteki’ye ait özellikler taşıdığını gösterir. Bu sayede özne ve iktidar ilişkilerinin bir sonucu olan ‘öteki’nin tek bir varlık olmadığı anlaşılır. Nitekim Foucault tarafından da bir eylemler kümesi olarak adlandırılan süreç, öznenin çok özneler üzerinde etkilidir. Söz konusu metinde de bu etkinin izlerine rastlanılır.

İlgaz’ın şiirlerinde kimlik türlerine ilişkin bir çözümleme alanı oluşturabilecek diğer bir metin “Komşuluk” şiiridir. Bu metnin içeriğinde yer alan toplumsal ilişkiler öznenin sosyal konumunu belirleyebilmek adına önem arz eder. Bu açıdan metnin bütününde yer alan ilişki zinciri bir kimlik anlatısını ortaya koymaktadır:

KOMŞULUK

Derdimiz bize yeterken

komşulardaki de tuz biber eker,

Kâtiplerde gürültü çıkar

çorap yüzünden,

tasası bizim evdekilere...

Malmüdürüne nüzül iner

bir tahkikat sonunda

derdini bizimkiler çeker,

bozulur ağzımızın tadı...

Ev dediğin dırılıtsız olmaz

hele böyle günde...

Bizim de kendimize göre

gürültümüz eksik değil;

küçük başın küçük derdi.

Hırlaştığımız olur

et yüzünden, ekmek yüzünden,

bakarsın düşüvermişiz

komşuların diline...

Zaten saklayamadı iç yüzümüzü

raptiye ile tutturduğumuz perdeler,

sırrımızı bilmeyen kalmadı...

Söz oldu soğuk günlerde

yatakta roman okuduğum...

Hele sülâlemizdeki sadelik

gitmedi kimsenin hoşuna...

Ne olacaktı,

yedi atası devletli olmazdı ya

bodrum katındaki kiracının (İlgaz, 2004, s. 60).

Söz konusu şiirin ilk dizelerinden itibaren kolektif kimliğin belirleyici değerlerine dikkat çekildiği dile getirilebilir. Metinde komşuluk ilişkilerini ortaya çıkaran değerlerin toplumsal kimlik unsurlarıyla paralellik gösterdiği söylenebilir. İlgaz'ın metin içinde yakındığı bu durum, toplumsal kimliğin sosyal şartlara dayalı bir şekilde giderek kaybedildiğine işaret eder. *Bizim de kendimize göre/ gürültümüz eksik değil;/ küçük başın küçük derdi/Hırlaştığımız olur/ et yüzünden, ekmek yüzünden* (2004, s. 60) şeklinde yer alan ifadeler bu durumu destekler. Açlık yüzünden hırlaştıklarını bundan dolayı kavgaya ettiklerini belirtir. Bu göndermeler bireyin en temel ihtiyaçlarından birini karşılayamadığını, açlık yüzünden saldırganlaşma eğilimi gösterdiklerini ön plana çıkarır. Bununla birlikte bu ifadelerde yer alan 'et'in sembolik bir anlam taşıdığı söylenebilir. Metnin yazıldığı dönemin ekonomik koşulları dikkate alındığında 'et' ulaşılması güç bir kaynaktır. Dolayısıyla bu kaynağın belirli bir sınıfa ait olan faktörler olduğu anlaşılır. Söz konusu şiirde yer alan 'öteki'nin dile getirilen sınıfa ait olan kimseler olduğu değerlendirildiğinde kolektif kimliğin mahallenin bütününe oluşturduğu sö. Çünkü kolektif kimlik, "belirli bir insan grubunun kendi hakkındaki bilinci ve duygusuyla ilişkilidir; topluluğun kendine özgü niteliklere sahip olduğu ve bir tekillik taşıdığı yönündeki bilinci ve aidiyet duygusudur" (Bilgin, 1994, s. 58). Şiirde 'öteki' bu duyguya ait özellikler taşımayan grubu kapsamaktadır. Nitekim bu duyguyu sağlayan kaynaklara ulaşımı güçtür. Bu nedenle özne komşuluk ilişkilerinden hareketle giderek bir 'biz' olarak görülmeye başlar ve kolektif kimliği diğer kimlik türlerinden ayırmaya katkı sağlar. Çünkü kolektif kimlik "bir topluluk tarafından yaşanmış ve içselleştirilmiş deneylerin bilinçli olan veya olmayan anılarının bütünü" (1994, s. 58) konumundan ayrılır. Bu bakışla söz konusu konumun kazanımında birleştirici bir rol üstlenen toplumsal kimlik unsurlarının diğer yandan ayrıştırıcı bir işlev gördüğü de anlaşılır. Sosyal ilişkiler belirli unsurların sürekliliğine karşı varlığını sürdürür. Bu unsurların toplumsal yapı içerisinde korunamaması söz konusu ilişkisel dinamiğin yok olmasına neden olur. Şiirde kolektif kimliğe dair tespit edilen bulgular da bu dinamiğin içerisinde yer alır. İlgaz'ın komşuluk ilişkilerinden yola çıktığı bu yapı bir bakıma "biz" in varlığını simgeler. Dolayısıyla

metnin bütününde bir sürece rastlanılarak ‘biz’in ve ‘öteki’nin ayrıştırıcı rolü ele alınır. Nitekim metinde de bu roller yoksul bir evin portresinden ortaya çıkmaktadır. Soğukta yatağa giren, açlık yüzünden saldırganlaşan, evinin perdelerini raptiye ile tutturan şiir öznesi mahallenin diğer üyeleri gibi ekonomik varlıktan yoksundur.

İlgaz’ın kimlik ilişkilerine ve bu kavramın kendi içerisindeki diyalektiğine dair öne çıkan eserlerinden biri de *Sınıf* adlı şiir kitabıdır. Şairin adı geçen kitabında öğretmen ve öğrenci ilişkileri üzerinden dönemin eğitim sistemini, eğitimin gündelik yaşamdaki rolünü ve tüm bunların kimlik dairesindeki ilişkiselliği aktardığı söylenebilir. Bu açıdan kitabın ilk şiiri olan “Çocuklarım” dikkat çeker:

ÇOCUKLARIM

Yoklama defterinden öğrenmedim sizi

Haylaz çocuklarım

Sınıfın en devamsızını

Bir sinema dönüşü tanıdım

Koltuğunda satılmamış gazeteler

Dumanlı bir salonda

Kendime göre karşılarken akşamı

Nane şekeri uzattı en tembeliniz

Götürmek istedi küfesinde

Elimdeki ıspanak demetini

En dalgını sınıfın

Çoğunuz semtine uğramaz oldu okulun

Palto ayakkabı yüzünden

Kiminiz limon satar Balıkpazarı'nda

Kiminiz Tahtakale'de çaycılık eder

Biz inceleyeduralım aç tavuk hesabı

Tereyağındaki vitamini

Kalorisini taze yumurtanın

Karşılıklı neler öğrenmedik sınıfta

Çevresini ölçtük dünyanın

Hesapladık yıldızların uzaklığını

Orta Asya'dan konuştuk

Laf kıtlığında

Birlikte neler düşünmedik

Burnumuzun dibindekini görmeden

Bulutlara mı karışmadık

Güz rüzgarlarında dokulmuş

Hasta yapraklara mı üzülmedik

Serçelere mi acımadık kış günlerinde

Kendimizi unutarak (Ilgaz, 2004, s. 65).

Ilgaz'ın eğitimci kimliğinin öne çıktığı bu şiirde yer alan öğretmen-öğrenci ilişkileri, iktidarın üretici formunun kolektif kimlik üzerindeki işlevselliğiyle dikkat çekmektedir. Nitekim metnin bütününde bir “biz” görülür. Bu noktada kolektif kimliğe işaret edilir. Öğretmenin öğrencileriyle birlikte geçirmiş olduğu tarihsel sürecin ortak değerlerin oluşumuna zemin hazırladığı ifade edilebilir ancak bu zeminin Foucault'nun iktidar anlayışıyla ilişkilendirmek gerekir. Çünkü ona göre “iktidar sevimlidir, zevk yaratır, arzu yaratır ve bilgi üretir” (2012, s. 74) Bu açıdan iktidar salt kötü değildir. Foucault'dan önceki düşünürlerin iktidar anlayışları genel anlamda üstyapısal bir konumda yer alan ve cezalandırıcı, baskıcı, engelleyici bir yapılanma olarak karşılanırken Foucault bu anlayışı tümüyle reddeder. Dolayısıyla bu metne iktidarın edimsel çerçevede var olabileceğini öne

süren Foucault'nun bakış açısıyla yaklaşmak toplumsal kimliğin anlamlandırılabilir boyutuna katkı sağlayacaktır.

Söz konusu şiir, Foucault'nun iktidar anlayışının dışında incelendiğinde öğretmen “iktidar”, öğrenciler ise “özne” konumunda yer alır. Böylece öğretmen öznenin özgür olmasını engelleyen, onun üzerinde egemenlik kurmaya çalışan bir dinamik olarak değerlendirir. Oysa Foucault'ya göre, “İktidar yalnızca ‘özgür özneler’ üzerinde ve yalnızca onlar ‘özgür’ oldukları sürece uygulanır” (2014, s. 75). Bu açıdan “Çocuklarım” şiirinde tespit edilen iktidarın özneyi özgür hissettiren, onu özgürlük yanılsamasına sahip olmasını sağlayan bir bakıma görünmeyen bir gücü temsil ettiği söylenebilir.

Bununla beraber şiirde yer alan iktidar yapısının toplumsal kimliğin eylemlerini yapılandığı ifade edilebilir. Ilgaz, şiirde geçen birçok eylemin öğrencilerle beraber yapıldığını ve “biz” oluşumundaki sürecin söz konusu iktidarın ilişkiselliğinden ortaya çıktığını göstermektedir. *Sınıfın en devamsızını/Bir sinema dönüşü tanıdım* (2004, s. 65) ifadeleriyle söz konusu ilişkiyi destekleyebilmek mümkündür. Bununla beraber *karşılıklı neler öğrenmedik sınıfta/ çevresini ölçtük dünyanın/ hesapladık yıldızların uzaklığını* (2004, s. 65) dizeleriyle iktidarın özneye kurduğu ilişki gün yüzüne çıkar. Nitekim bu ifadeler özne ve iktidar ilişkilerinde öznenin özneleşme sürecini ve iktidarın üretici formunu gün yüzüne çıkarır. Foucault, hastane, hapisane gibi okulları da iktidarın denetim mekanizmalarından biri olduğunu ileri sürer (2005, s. 319-321) Metinde öğretmenin öğrencileriyle birlikte dünyanın çevresini ölçmesi, yıldızların birbirleriyle olan uzaklığını hesaplamaları idealizme dayalı bir eğitim modeline göndermede bulunsa da iktidar, metinde eğitim programını, müfredatı kontrol etmektedir. Şiirde yer alan eğitim modelinin gerçeklikten uzak olduğu, bundan dolayı iktidarın yaşamın gerçekliğine dayanan bir anlayışı merkeze aldığını göstermektedir. Öyleyse *Çocuklarım* adını verdiği bu şiirde de iktidarın Foucault'nun düşüncelerinden hareketle kolektif kimlik üretimine dayalı işlev gördüğü anlaşılabılır. Bu bakışla da öğretmen ve öğrenci ilişkilerinin “iktidar her yerdedir ve iktidarın mekanizmaları sonsuzdur” (2016, s. 69) anlayışının metinde bir görünüm kazandığı dile getirilebilir.

Şairin, öteki ve iktidar ilişkilerinin bulgularını taşıyan diğer bir şiiri “Remzi”dir. Bu şiirde yoksul ve yardımsever bir öğrencinin yaşama tutunabilmek için toplumla olan ilişkisinin öne çıktığı söylenebilir. Metnin bütününde yer alan ilişkisellik bu düşünceyi destekler:

REMZİ

Ne sorayım sana

derste kulak dolgunluğu

hatırında kalanları mı söylersin,

uyku sersemliği

şöyle bir göz gezdirdiğin kitaptan

aklına girenleri mi?

Çalışamadığın istediğim gibi

ya komşulara su taşıdın çeyreğe,

ya bekar çamaşırları yıkarken annen

beşiğini salladı kardeşinin...

Belki gaz yoktu bu gecelik

şişesi çatlamıştı belki de lambanın.

Şu halde karşılıksız kalacak sorularım,

zararı yok,

vakti gelince senden öğreneceğim

makarna, un dağıtıldığını,

Bulgarya'dan gelen kömür motorlarının

Yanaştığını Kumkapı'ya.

Etin iki lirayı aştığı günlerde

kulağına kar suyu kaçan toriklerin

karaya vurduğunu.

İşimize yaramasa da

kaça sürüldüğü kahvenin el altından

yine sen bilirsin bu sınıfta.

Yaz ortasında bulursun

hasta için olduktan sonra

limonun en sulusunu.

*Mahalle kırılırken uyuzdan
kükürdü sen taşırsın
Mısır Çarşısı'ndan hastalara.
Ararsın kursağına girmese de
folluğa yeni düşmüş yumurtayı
cılız çocuklar için.
Senin omuzlarındadır her işi mahallenin,
en insafısını verem doktorunun
dişçinin en ucuzunu
sen salık verirsin komşulara.
Bildiklerin de vardır fazladan
çiviye, kalaya dair...
Biraz daha kurcalarsam
dökersin iç yüzünü nalburların.
benim bilgili, becerikli çocuğum,
kalktığın zaman tahtaya
yüzünün kızarması neden?
Ayağında sağlamca bir pabuç
sırtında ceket yok diye mi?
Ne var bunda sıkılacak,
utanmak bize düşer çocuğum!
Eğer çalışmadığın içinse
bildiklerin sana yeter,
notun önceden verilmiş
bilmediğin şahıs zamirleri olsun! (İlgaz, 2004: 67).*

İlgaz'ın öğretmenlik mesleğini icra ettiği yıllarda kaleme alınan bu şiire konu olan öznenin öğrencilerinden biri olduğu anlaşılır. Şiir, bütüncül bir çerçevede incelendiğinde ekonomik ve sosyal sorunlardan dolayı ailesini geçindirmek zorunda kalan bir gencin öyküsüyle karşılaştığı ifade edilebilir. Bu açıdan kimlik ilişkilerine ilişkin bu şiirde yer

alan öznenin incelenmesi gereken iktidar formu biyoiktidardır. Foucault'ya göre bu iktidar, siyasi ve ekonomik dengelerin değişiminde büyük bir rol oynamakla beraber kapitalizmin ilerlemesinde de etken bir biçimde yer almıştır (2014, s. 18-19). *Çalışmadığın istediğim gibi/ ya komşulara su taşıdın çeyreğe/ ya bekar çamaşırları yıkarken annen/ beşiğini salladı kardeşinin* (2004, s. 67) dizelerinde biyoiktidarın izlerinin görüldüğü anlaşılabılır. Nitekim metinde özne, iktidarın kontrolünde bedeniyle varlığını sürdürür. Dolayısıyla kendi yaşam pratiklerin arzuları doğrultusunda gerçekleştiremeyecek bir durumdadır. Bu durum özneyi özneleşme sürecinde yer alan konumundan ayırır. Çünkü Foucault'nun biyoiktidar anlayışında ileri sürdüğü düşünce diğer iktidar kavramlarından farklı olup salt birey üzerinde ilişki kurmaktır. “Erkeğin kadın üzerinde, ebeveynin çocuklar, derebeylerin halk, devletin vatandaş, öğretmenin öğrenci üzerinde tahakküm kurması ya da otoritesinin hissettirilmesi gibi bir iktidar anlayışının” (2017, s. 16) aksine değişim gösteren bu anlayış, iktidar ve bireyin barışçıl bir dönüşümünü öne çıkarır. Metinde yer alan öğretmenin özne karşısındaki tutumu da söz konusu barışçıl dönüşümün izlerini taşır. Nitekim geleneksel iktidar anlayışı göz önüne alındığında öğretmenin beklentilerini karşılamadığı öğrenci karşısında ceza vermesi gerekirken öğretmen özne üzerinde iyimserliğe dayalı bir ilişki kurar. Öyleyse metinde yer alan öznenin biyoiktidarının öğretmeni değil içerisinde yaşadığı toplumun koşulları olduğu ifade edilebilir.

Bu bilgilerden hareketle “Remzi” başlıklı şiirde diğer bir iktidar türünden bahsetmek mümkündür. Şiir öznesinin kolektif bir yapı içerisinde yer aldığı konum iktidarın Foucault'nun disipline edici anlayışıyla paralellik gösterir. Bu bakışla öznenin toplumsal açıdan ekonomik sorunların yol açtığı sonuçlar itibarıyla kontrol altında bulunduğu söylenebilir. *Mahalle kırılırken uyuzdan/ kükürdü sen taşırsın/ mısır Çarşısı'ndan hastalara* (2004, s. 67) ifadeleri de söz konusu düşünceyi destekler niteliktedir. Bu durum klasik iktidar anlayışını hatırlatır. Biyoiktidar ise öğrenci ve öğretmen arasında kurulan ilişki bireyi merkeze alan bir iktidar formunu ortaya çıkarır.

Şiir, iktidar ve türlerinden yola çıkarak toplumsal kimlik etrafında incelendiğinde de içinde bulunduğu kolektif yapıya karşı ait olma ihtiyacı hisseden bir öznenin söz edilebilir. Metinde yer alan özne, yaşadığı toplumun değerlerine, ihtiyaçlarına hizmet etmektedir. Bu açıdan öznenin ‘öteki’ konumunda yer almamak adına *İşimize yaramasa*

da/ kaça sürüldüğü kahvenin el altından/ yine sen bilirsin bu sınıfta (2004, s. 67) ifadelerinde anlaşılacağı üzere bir kimlik kazanım sürecinde olduğu söylenebilir. Dolayısıyla kimliğin toplum ve birey ilişkileri bağlamında ‘öteki’ ile etkileşimden kaynaklanan bir benlik yarattığı anlaşılabilir. Bu metinde de öznenin söz konusu benlik yaratım süreci içerisinde yer aldığını ifade etmek mümkündür.

İlgaz’ın kimlik ilişkilerine ilişkin incelenmesi gereken diğer bir şiiri “Ne Diyebilirsin”dir. Bu metinde yer alan ifadelerin iktidar formlarının kimlik belirlemesindeki etkisini gösterdiği söylenebilir. Bu açıdan metnin bütünü toplumsal ilişkiler bağlamında incelemek gerekir:

NE DİYEİLİRSİN

Geç vakit işten çıkarsın,

iki satır konuşmak için

hasretsin bir ahbap yüzüne,

bıçak açmaz dostların ağzını

değirmenci su derdinde...

Yorgunluğu çıkarmak istersin

bir koltuk meyhanesinde,

kesen elvermez,

ne yaparsın, gün o gün değil...

Bir kahveye sokarsın başını,

dolaşamazsın ya böyle soğukta...

Temiz bir kahve çeker canın,

mis gibi nohut gelir burnuna,

sen eski tiryaki gel de iç bakalım!

Duramazsın okumadan yeni haberleri,

gazeteler emeklilerin elinde...

Vakit gelir radyo açılır,

dinle dinleyebilirsen!

Erkek müşteriler uğrar meyhane dönüşü,

bir sözle kestirip ajansı

plakla Urfa havası çaldırır,

ne diyebilirsin paraya geçer hükmün!

Girecek değilsin ya belaya

tutarsın erkenden evin yolunu;

hem altıda kalkacak adamın

işi ne, kahve köşelerinde! (İlgaz, 2004, s. 76).

Söz konusu şiirden hareketle kimliğin yaşamın hemen her alanını ilgilendirdiğini ve bu bütün çerçevesinde ekonominin makro boyutunu ortaya çıkardığı söylenebilir. Ekonomik ve politik yaşam, Foucault'nun öznesinde oldukça belirleyici bir rol üstlenir. Dolayısıyla özne bu yaşam çerçevesinde bir eylemsellik gerçekleştirir. Birçok ilişkiyi barındıran bu süreç Foucault'nun iktidar anlayışına göre içsel bir denetim ve gözetim alanı kazanır. “Bir taraftan bireylerin eylemselliğine dayanan bir iktidar süreci vardır; ki bu bireyleri özneleştiren bir sürece göndermede bulunur. Fakat öbür taraftan, bireyler kendilerine dayatılan hakikat yasaları çerçevesinde eylemlerini şekillendirirler; ki bu da bireyleri nesneleştiren bir sürece işaret eder” (Baştürk, 2012, s. 69).

Bu bakışla incelemeye konu olan şiir öznesinin toplumla olan ilişkisinde kolektif kimliğin kontrollük olgusuyla karşı karşıya kaldığı ifade edilebilir. *Geç vakit işten çıkarsın/ iki satır konuşmak için/ hasretsin bir ahbap yüzüne,* (2004: 76) ifadeleriyle öznenin toplumsal yapı ve koşullar çerçevesinde özgür olmadığı anlaşılır. Bu durumda kolektif kimliği oluşturan ‘biz’ unsurlarıyla belirli bir ilişki içerisinde bulunmadığı görülür. *Yorgunluğu çıkarmak istersin/ bir koltuk meyhanesinde /kesen elvermez* (2004, s. 76) ifadeleri söz konusu ilişkiyi engelleyen faktörün ekonomik bir çerçeveye sahip olduğu

gösterir. O hâlde ekonomik hegemonya özne üzerinde bir idare sağlamaktadır. Bu durum, öznenin içinde bulunduğu ortama uyum sağlayamamasından ve gerçekleştirmek istediği eylemlerin kısıtlanmış olmasından anlaşılabilir. *Erkek müşteriler uğrar meyhane dönüşü /bir sözle kestirip ajansı/ plakla Urfa havası çaldırır/ ne diyebilirsin paraya geçer hükmün* (2004, s. 76) dizeleriyle de bu düşünce desteklenebilir. Bu açıdan özne, iktidar tarafından bir denetim ağı içerisinde. Foucault'ya göre bu denetim ve disiplin bir bakıma özgürlük için gereklidir. Bu anlayış çerçevesinde özgürlüğü kısıtlanan öznenin bir bakıma özgür bir birey olduğu söylenebilir. Foucault da bu durumu iktidarın ilişkisel normlarıyla değerlendirmektedir. Bundan dolayı şiir öznesinin iktidarın bireyler arası ilişkilerine bağlı bir konumda yer aldığı dile getirilebilir.

Şiirde yer alan *Temiz bir kahve çeker canın/ mis gibi nohut gelir burnuna/ sen eski tiryaki gel de iç bakalım* (2004, s. 76) ifadelerinden hareketle özne, 'öteki'nin ölçütlerini barındırmaktadır. Bu açıdan toplumsal kimliğin mensubu olan bireylerden yola çıkarak bir hiyerarşik yapıdan söz edilebilir. O hâlde metinde yer alan iktidar, toplumsal kimliğin içerisinde yer alan belirli bir grubu oluşturur. Bu iktidar grubundan yola çıkarak kolektif bilinç, sosyal bir varlık olan bireyin toplumsal aidiyet duygusuyla yakından ilişkilidir. Şiir öznesinin toplumsal bir alan içerisinde özgür bir biçimde yaşayamaması sosyal hiyerarşinin sonucudur. Dolayısıyla ötekinin kimlik inşası ile toplumsal kimlik bir çatışma ortamını beraberinde getirir. Bu şiirde de özne söz konusu sürecin 'öteki'sini oluşturarak yerini alır.

Rıfat Ilgaz'ın kimlik ilişkilerine dair çözümlenebilecek unsurlar taşıyan diğer bir şiiri *Yaşadıkça* adını verdiği kitapta yer alan "İçimizden Biri" başlıklı metindir. Bu metinde toplumsal kimlik ve unsurları iktidarın dinamik yapısıyla karşılaşır. Söz konusu karşılaşmadan doğan ilişki, öteki kimliğinin belirlenmesini de gözler önüne serer:

YAŞADIKÇA

Eli değnek tutar tutmaz

Çoban oldu;

Sardılar sırtına bazlamayı

Onaltı yıl güne verdi karnını,

Onaltı yıl koyun güttü, kavalsız.

İnsanlardan Ağa'yı tanır,

Adını bilmez sorarsan,

Hayvanlardan Karabaş'ı..

Yaşı yetti,

Bıyığı bitti,

Okundu künyesi,

Gitti, davulsuz zurnasız... (İlgaz, 2004, s. 107)

Şairin başlık seçiminden hareketle şiir öznesinin kimlik türleri arasından toplumsal kimliğe ait olan bir öznenen söz etmek mümkündür. Toplumsal kimlikte “biz” oluşumuna dair gereklilik arz eden unsurlara öznenin *içimizden biri* ifadesiyle sahip olduğu söylenebilir. Bu noktada öznenin içinde bulunduğu grubun normlarına ilişkin birtakım değerleri paylaştığı anlaşılır. Bu değerlerin kazanımında ortak bir tarih alanı bulunur. Söz konusu tarihsel sürecin bir zaman çerçevesindeki gelişimi değerlendirildiğinde paydaşlarını “biz”in oluşturduğu bir tarihle tamamlandığını belirtmek mümkündür.

Adı geçen şiirde özne toplumsal kimliğe dair birtakım bulguları barındırmış olsa da metnin bütününde “öteki”nin izlerini de taşımaktadır. *Onaltı yıl koyun güttü, kavalsız/ İnsanlardan Ağa'yı tanır/ Adını bilmez sorarsan (2004, s. 107)* ifadelerinde öznenin yaşadığı yerde toplumsal ilişkilerin bir parçası olmadığı görülür. Bulunduğu köyde yalnızca bir insanı tanınması, yaşamını sürdürdüğü yerden ayrılırken künyesinin okunması onun toplumsal çerçevede zayıf bir ilişkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu ilişki toplumsal kimliğin sürekliliği adına önem arz eder. “Biz”in dinamik kalmasını sağlayan ve ihtiyaç duyulan bir “öteki”, öznenin bünyesinde barındırdığı belirli özelliklerden yoksundur ancak aynı zamanda da kolektif yapının belirleyiciliğine işaret eden özelliklere de sahiptir. Dolayısıyla “öteki” toplumsal kimlik etrafında tehdit oluşturduğu kadar varlığı gerekli olan bir konumdadır.

Bunlardan hareketle *İçimizden Biri* başlıklı şiirde yer alan öznenin hem “biz”e hem de “öteki”ye dair özellikler taşıdığı anlaşılabilir. Bu durumda özne, salt kültürel ve tarihsel

normda değil toplumsal kimlikle kurduğu etkileşime bağlı olarak değerlendirmelidir. Bu bakışla özneı öteki, yabancı kılan unsurun farklılıklar etrafında incelenmesinden çok bu farklılığın anlamlandırılmasında yer alan ögelere dikkat çekilmelidir. Bu noktada da iktidarın işlevselliği dikkat çekmektedir. Nitekim künyesinin okunduğu döneme kadar kimsenin ilgilenmediği, bilmediği, herhangi bir etkileşim kurmadığı, cahil görülen çoban, askere alınarak iktidarın denetimi altına girer. Hem iktidar hem de toplumsal kimlik merkezinde artık işe yarayan, hizmet eden, topluma katkı sağlayan birey konumundadır.

İlgaz'ın "öteki" ye dair yer verdiği şiirlerinden biri de "Senin Neyin Eksik" adlı metindir. Bu metinde "öteki" iktidar ve "biz" karşıtlığında kimlik kazanır. Bu kimliğe sahip olmasının nedenini taşıyan unsurlar da "biz"ın sahip olduğu değerler etrafında kurulur. Metnin bütününde de bu kurulumun görüldüğü söylenebilir:

SENİN NEYİN EKSİK

Boyun bosun yerinde,

Omuzların da adamakıllı geniş

Uykusuz bırakır şu pazular

On sekizindeki kızı.

Kaç para eder,

Usta bir makastar elinden çıkma

Bir kat esvabın yok, çivide asılı,

Şöyle işten çıkınca giyecek;

Keyfince ısmarladığın

Bir çift ayakkabın yok!

Boşta mısın, hayır!

İşin ıvır zıvır iş mi?

Kim demiş!

On saat ayak üstünde

Dizlerine kara su iner.

Yaz demez, kış demez,

Savurursun balyozu

Kan ter içinde.

Bekârsın, delikanlısın,

Yıkanmış ütülenmiş iki gömleğin

Niçin olmasın?

Topkapılı'm, Tatar Ali'm,

Soyun Bitpazarı'nda,

Giyin Bitpazarı'nda! (İlgaz, 2004, s. 113).

Söz konusu şiirin başlığından itibaren herkes için aynı kabul edilen, paylaşılan normların bütünüleyici boyutuna hizmet eden kolektif yapının dışında bir özne görüldüğü ifade edilebilir. Bu özne adı geçen yapı içerisinde ‘biz’ kimliğinden yoksun özellikler göstermediler. Bundan dolayı kişiler arası ilişkinin sürekliliğini sağlayan unsurlar ‘öteki’nin sahip olmadığı özelliklerle paralellik göstermektedir. Dolayısıyla bu noktada sosyal iletişim alanının özdeş kimlikler yarattığı ortaya çıkmaktadır. Öteki olan özne ise bu rolden yoksun nitelikler taşımaktadır. *Kaç para eder/ Usta bir makastar elinden çıkma/ Bir kat esvabın yok, çivide asılı* dizeleriyle öznenin toplumsal bir ilişki kuramadığı anlaşılır. Bu ilişkiyi engelleyen faktörü öznenin sahip olmadığı koşullar sağlar. Çünkü özne, ekonominin “biz” üzerindeki etkileşimden yararlanamayan bir durumdadır.

Özne ekonomik açıdan kolektif yapının oluşturduğu standartları sağlayamamasından dolayı toplumsal kimliğin kapsamış olduğu iletişim ağının dışında yer alır. Bu durumun ekonomik hegemonyaya dayanması sınıf ayrımının bir ‘ötekilik’ biçimi olarak karşılandığını gösterir. Fakat öznenin ‘öteki’ konumuna geçişi kendisinin ait olduğu sosyal ilişkiler birliğine de katkı sağlar. *Topkapılı'm, Tatar Ali'm/ Soyun Bitpazarı'nda/*

Giyin Bitpazarı'nda ifadeleriyle bu düşünceyi destekleyebilmek mümkündür. Çünkü sosyal alan içerisinde bulunan kimlikler genel norm yargılarının farkındalığını ‘öteki’ ile pekiştirir. Şiir öznesi de söz konusu durumu destekleyecek özellikler gösterir. Özdeş kimlikler arasında ‘öteki’ni oluşturacak yoksunluklar özneye yeni bir kimlik kazandırarak toplumsal kimliğin tutarlılığına işaret etmektedir. Dolayısıyla kolektif bilincin canlı kalmasının adı geçen şiirin öznesinin ‘öteki’ konumunda olmasına da bağlı olduğu ileri sürülebilir. Nuri Bilgin de toplumsal bilincin geçmişe dönük boyutunu ‘öteki’ ile tanımlar. Böylece kolektif kimliğin aynı zamanda bir dolaylımsızlık ve bir uzun sürelilik, bir yapı ve bir konjonktür ifade ettiği anlaşılabilmektedir (1994, s. 55).

İlgaz’ın şiirlerindeki toplumsal kimlik bulgularına dair incelenebilecek diğer bir metin “Biz Taşra Memurları”dır. Bu metinde “biz” kimliği yaşam pratikleri etrafında kurulur. Metinde sosyal koşullar, iş hayatı, insanların birbirleriyle olan ilişkileri “biz” unsurlarıdır. Metne bütüncül bir bakış açısı sergilendiğinde de bu durum ortaya çıkar:

BİZ TAŞRA MEMURLARI

Kamyondan indiğim gün,

Tanıtılar kahve arkadaşlarımı,

İlk çayı kaymakamdan içtim

İlk sigarayı tapucudan

Pilavdan dönenin kaşığı kırılısın diye,

O akşam oynadık ilk prafayı,

Kapısı beş kuruştan

Yemekten sonra çalındı

En güzel plak şerefime!

Dert yanarken gazetelerden

Dört günlük diye en yenisi,

Almaz oluverdik elimize.

Bir kasabanın da bulunur kendine göre

Taze havadisi;

Akşama doğru,

Selami Efendiyi dinle yetişir!

Çok geçmeden bizim de karıştı

Dedikoduya adımız

Benim de merhabasını kolladıklarım oluyor

Yer gösterip kahve ısmarladıklarım.

Bile bile yenildiğim de oluyor

Bizim muhasebeciye;

Maaşımız vilayet bütçesinden,

Pamuk ipliğine bağlı mesken bedelimiz

Geçinmeye geldik! (İlgaz, 2004, s. 115).

Şiirin başlığından itibaren ‘biz’in görüldüğü bir kimlik türünden söz edilebilir. Kimlik, mikro ölçüde ‘ben’ ile ilişkilendirilirken ‘biz’ ile makro bir özellik gösterir. Şiir öznesi bu süreci metinde bütünüyle gösterir. *Kamyondan indiğim gün/ Tanıttılar kahve arkadaşlarımı/ İlk çayı kaymakamdan içtim/ İlk sigarayı tapucudan* (2004, s. 115) ifadeleri öznenin ‘biz’ kimliğine geçişi adına kurduğu ilişkiyi gözler önüne serer.

Öznenin bu özelliği bir süreci beraberinde getirdiği söylenebilir. Çünkü toplumsal kimliğin işaret ettiği değerler bir bakıma inşa edilmeye devam eden bir yapıdadır. *Çok geçmeden bizim de karıştı/ Dedikoduya adımız& Benim de merhabasını kolladıklarım oluyor/Yer gösterip kahve ısmarladıklarım* ifadeleriyle bu yapıyı yorumlayabilmek mümkündür. Bu ifadelerde öznenin ‘biz’ kimliğine sahip olmak için o kimliğin oluşturduğu değerleri gözettiği anlaşılır. Kolektif kimlik, ‘öteki’ olarak inşa ettiği kimliklere karşı etkileşimini belirli koşullar etrafında sağlar. Dolayısıyla kolektif kimliğe ait olan kimliklerden de aynı durumun oluşması beklenir. Metinde öznenin ‘öteki’ye karşı

olan yaklaşımı da bu süreci somut bir hâle getirir. Öznenin bir toplum içerisinde selam vermediği, konuşmadığı, sadece belirli bir zümre etrafında iletişim kurduğu görülür. Dolayısıyla metinde yer alan özne, ‘öteki’ şeklinde konumlandırılmamak için ‘biz’ kimliğinin özelliklerini, koşullarını ve beklentilerini karşılamaya dikkat çeken bir yapıdadır.

Şiirde yer verilen kolektif kimlik diğer kimliklerden ayırt edici özelliklerin birleştirdiği bir eylemsellik çerçevesinde değerlendirilmelidir. Metinde de ‘ben’ algısından çok ‘biz’in yarattığı bir ötekilik olgusu bulunmaktadır. Bu olguyu toplumsal kimliğin yapılandırılmasında değer arz eden unsurlardan yoksun bir biçimde ele almak mümkündür. Çünkü metinde yer alan ifadelerden hareketle normatif etkenlerin dışında kalan bir topluluk dile getirilmiştir. Bu durum diğer topluluklar merkeze alındığında yoksunluğun neden olduğu birleştirici özellikleri beraberinde getirmektedir. ‘Biz’i diğer kolektif kimliklerden ayıran içtimai ve ekonomik güçsüzlüktür. Bu noktada da kolektif kimliğin belirli bir toplumun bilinci ve duygusuyla ilişkili olduğu anlaşılır.

İlgaz’ın “Bizim Kasabamız” başlıklı şiirinde de toplumsal kimliğe dair birtakım çıkarımlarda bulunmak mümkündür:

BİZİM KASABAMIZ

Ortasındayız memleketin,

Uzak değiliz Ankara'dan

Yakınız yakın olmasına;

Gelen olmaz,

Halimizi gören olmaz.

Asfaltmış yolları boydan boya,

Lambalar yanarmış dizi dizi.

Büyük laflar eden

Büyük adamları varmış.

Dayalı döşeli apartmanlarında

Seçme insanlar yaşarmış,
Yasarmış yaşamasına.
Ama sokaklarında bizim kasabanın
İdare lambası yanmaz,
Göz gözü görmez, tozdan dumandan
Oysa ki belediyemiz vardır
Kavga dövüş seçtiğimiz
Belediyesinde meclisimiz vardır,
Vardır var olmasına.
Kerpiçtir evlerimiz,
Yatarız ahir sekisinde
Bir yanımızda karımız, çocuğumuz
Bir yanımızda çiftimiz, çubuğumuz
Tezek yakarız odun yerine;
Saç üstüne saman yakarız,
Gaz yerine.
Düğün olur, dernek olur,
Kazım'ın gırnatasında aynı hava:
"Ankara'nın taşına bak" ...
Bir toprağımız vardır bize dost
İki ağız buğday verir,
Ama ne buğday
Ambarlar almaz, gömeriz.

Yıl olur tohumluk kalmaz elimizde,

Tarla gider tapu gider.

Uğraş didin altımızda hasır yok,

[...] (İlgaz, 2004, s. 121-122).

Kimlik tanımlamalarında ‘aynılık, benzerlik’ vurgusu kimlik özelliklerinin baskın yönünü ortaya çıkarmaktadır. Söz konusu şiirde de tarihsel bir referans gözetilerek ‘biz’ oluşumu dikkat çekmektedir. Toplumsal kimlik bu noktada fiziksel ve kültürel bir ortaklık yaratarak sosyal ilişkiler kümesini oluşturmaktadır. Şiirde yer alan ifadeler de bu kümenin ‘aidiyet’ ile olan değerler toplamına işaret etmektedir.

Şiirde ele alınan dizelerde ötekiliğin kaynaklık ettiği bir toplumsal yapıdan söz edilebilir. Kasabada yaşayan bir topluluğun yaşam koşullarının elverişli olmamasından doğan kolektif bir farkındalık dile getirilebilir. Kimliğin kolektif birimler üzerindeki etkisi bu bilincin konumlandığı durumla yakından ilişkilidir. Şiirde geçen *Tezek yakarız odun yerine/ Saç üstüne saman yakarız/ Gaz yerine* (2004, s. 121) ifadeleriyle ortak bir yoksunluk gözler önüne serilir. Bu durumda öteki olduğu görülen bir ‘biz’ özdeşliği ifade edilebilir. Kasaba halkı sahip olmadığı unsurlar üzerinden bir paydada buluşmuştur. Bu bakışla ‘öteki’nin salt bir kimlikle değil kolektif bir birimler dâhilinde oluşabileceği özdeş ilkeyi barındırdığı görülmektedir.

Toplumsal kimliğin birey merkezli formel yaklaşımı aidiyet ile biçimsel bir boyut kazanmaktadır. Karşılıklı etkileşimler sonucunda ortaya çıkan bu boyut toplumsallık açısından kolektif kimliğin inşasına hizmet eder. *Bizim Kasabamız* başlıklı şiirde de kasabada yaşayan toplulukta yer alan her bireyin söz konusu etkileşimlerden karşılık bulması sonucunda aidiyet duygularını karşıladıkları anlaşılır. Dolayısıyla bu noktada şiirde de görülebileceği üzere tarihi bir formda ve ortak değerler noktasında belirli bir toplumsal kimlik olgusu öne çıkmaktadır. Yoksunluğun getirmiş olduğu var olma bilinci ‘biz’ farkındalığının somut karşılığını oluşturmaktadır. *Belediyesinde meclisimiz vardır/ Vardır var olmasına/ Kerpiçtir evlerimiz/ Yatarız ahir sekisinde* (2004, s. 122) dizelerinde kolektif kimliğin bizzat kasaba halkı tarafından karşılandığı görülür. Fakat bu durum ‘öteki’ kimliğinin oluşturduğu bir ‘biz’ kimliğidir. Çünkü dizelerde yer alan ifadelerde

‘öteki’lerin oluşturduğu kolektif yapı gözler önüne serilir. Bununla birlikte metinde yer alan merkez-taşra karşıtlığından söz edilebilir. Kimliğin söz konusu karşıtlık üzerinden kurulması kasabanın merkeze tabi kılındığı özne konumunu ortaya çıkarmaktadır.

İlgaz’ın toplumsal kimlik bağlamında ‘öteki’ye dair incelenebilecek diğer bir şiiri “Heybeli”dir. Bu metinde tespit edilebilecek ‘ötekilik’ olgusu Heybeli halkının ‘biz’ kimliğiyle görünür hâle gelir. Nitekim Heybeli halkının toplumsal bilinci bu kimliğin belirleyiciliğine hizmet eder. Metnin bütününde yer alan bu kimlik türü ‘öteki’nin hangi açıdan ayrı olduğunu gösterir:

HEYBELİ

Nasıl sevmezsin Heybeli’yi,

Ne evim ne bahçem var

Ne iskelesinde sandalım.

Ne param var savuracak

Çamlarına, denizine, ay ışığına!

Ne asfaltına tırmanacak dermanım.

Rüzgârında payım var, olsa olsa

Bir nefeslik.

Ben insanların belki en yorgunu,

Denizin, güneşin özlemi bende,

Bende yaşamının, çalışmanın özlemi.

Mevsimsiz sevmesini bilirim,

Vakitsiz düşünmesini,

Düşünüp düşünüp üzülmesini.

GülüŖüm, bakışım ayrı,

Belki üzgünüm biraz, yılğın değil,

Farkındayım olup bitenlerin.

Nasıl sevmezsın Heybeli'yi,

Herkesin bağı bahçesi ayrılmış,

Denizde kotrası yahısı.

Ayrırmış ayıran hastanesinde

Bizim de yatağımızı (İlgaz, 2004, s. 186).

Benzerlik ve farklılık olmak üzere iki temel bileşene sahip olan kimliğin 'ben' ve 'biz' olanın ayırt edilmesinde değer unsurlarını bir ölçüt olarak kabul ettiği söylenebilir. Kolektif veya bireysel açıdan benzer olanın dışındakileri değersiz, yabancı, tehdit unsuru gibi muhtelif tanımlamalarla ortaya çıkaran kimlik, 'biz'i inşa ederek bir sosyodemografik alan yaratır. *Ne param var savuracak/ Çamlarına, denizine, ay ışığına/ Ne asfaltına tırmanacak dermanım/ Rüzgârında payım var, olsa olsa/ Bir nefeslik* (2004, s. 186) ifadeleriyle bu alan desteklenebilir. Özne, var olmuş bir kolektif kimlik içerisindeki 'ben'dir. Çünkü içinde bulunduğu sosyal ortam, yaşam koşulları etrafında birleşir. Şiir öznesi bu koşullara belirli sınırlar etrafında sahip olur. Heybeli'nin yalnızca rüzgarından faydalandığını onun da bir nefeslik olduğunu dile getirerek 'biz' kimliğe sahip olduğu anlaşılır. Dolayısıyla yaşadığı toplumun kimliğine karşı bir farkındalık gösterir. Bu sayede de 'benzer' olanla 'farklı' olan tanımlanmış olur. Bunun sonucunda 'öteki'nin Heybeli'nin dışında yaşayan yaşam standartları kendilerine göre daha uygun olan kimseler olduğu söylenebilir. Ahmet Faruk Yıldırım, "Günlük Yaşamda Farklılıkları Ötekileştirme Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma" başlıklı doktora tezinde kimlik özelliklerinin farklılığına ilişkin 'öz benlik' çıkarımında bulunur. Ona göre bazı kimlikler bireyin doğrudan benliğiyle ilgilidir. Bundan dolayı bu kimlik, diğer kimliklerden farklılık gösterir. Diğer bir özellik ise 'ben'in 'biz' oluşunu bazı topluluklarla olan benzerlikler sağlar. Dolayısıyla kimliğin benzerlik ve farklılık göstermesini sağlayan unsur kolektif kimliğin iletişim içeriğiyle ilgilidir. Bu noktada Yıldırım, kimlik

özelliklerinin yapılandırıcı bir işlevi olduğunu ileri sürer (2019, s. 23). *Gülüştüm, bakışım ayrı/ Belki üzgünüm biraz, yalın değil/ Farkındayım olup bitenlerin* (2004, s. 186) dizelerinde bu unsurlar açıkça görülür. Özne içinde yaşadığı gruba ait benzer özellikler gösterir. Bundan dolayı kimliğin ‘toplumsal’ bir boyuta sahip olmasına katkı sağlayan ‘öteki’, “Heybeli” başlıklı şiirde kolektif alanın içerisinde yer edinebilmiş bir özne olarak karşılanmaktadır. Bahsi geçen şiirde yer alan ifadelerden anlaşılacağı üzere yaşamını hastanede sürdürmeye çalışan öznenin toplumsal faaliyetlerden yoksun özelliklere sahip olduğu görülür. Evinin, parasının hatta sağlığının dahi yerli yerinde olmaması özneyi kolektif bir yapı içerisinde ilişkide tutan toplumsal bağlantıya sürükler. Bu durum öznenin ‘öteki’ye dair tamamlanan parçalarını da ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla “Heybeli”de yer alan özne de ‘biz’in hemen her unsurunu taşıyan ve kendi özellikleri itibarıyla tamamlanmış bir kimliktir.

Tüm bunlardan hareketle Ilgaz’ın şiirlerinde yer alan kimlik ve türleri dönemin sosyal, siyasal ve ekonomik koşullarıyla yakından ilişkilidir. Nitekim II. Dünya Savaşı’nın resmen başlaması Ilgaz’ın eserlerine yokluk, sefalet, sosyal ve ekonomik buhran gibi konularla yansımıştır. Öğretmen kimliğiyle yaşamını sürdürmesinde güçlük çekmesi şiirlerine de söz konusu buhranın ölçütleri aracılığıyla sirayet etmiştir. Bununla beraber savaşın getirdiği sonuçları toplumsal açıdan gözlemleyen Ilgaz’ın bireyin kimlik kazanımından ‘öteki’ oluşuna kadar geldiği süreci sosyolojik bir hassasiyetle aktarması onu 1940 kuşağı toplumcu şairlerin sözcüsü konumuna getirdiği söylenebilir.

3.5. Rıfat Ilgaz’ın Şiirlerinde İktidar

Ilgaz’ın şiirlerinde iktidara, türlerine ve ilişkilerine yer vermeden önce geleneksel iktidar anlayışlarına ilişkin birtakım görüşleri ele almak faydalı olacaktır. Çalışmanın ana hatlarında iktidar kavramı Foucault’cu düşünce sistemiyle değerlendirilmiştir. Foucault’nun iktidar analizlerini edebî metin nezdinde tespit edebilmek için Foucault’ya kadar olan iktidar tanımlamaları, tartışmaları ve yorumlarına yer vermek çalışmanın anlamlandırılabilir boyutuna katkı sağlayacaktır.

Sosyolojik ekseninde iktidar ve iktidar ilişkilerine dair tanımlamaların başlangıç noktasına ilişkin ulaşılabilecek ilk isim Steven Lukes’tir. Lukes, iktidarın potansiyel bir güç olmasından sahip olunabilecek bir olgu olmasına kadar birçok soruyu ortaya atarak

iktidarın çatışma veya uzlaşma dayalı esasları Marksist perspektiften değerlendirmektedir. Ona göre Marksist düşünürler toplumun çatışmaya dayalı bir yapılanma ile süreklilik kazanacağını vurgular. Bununla beraber Lukes söz konusu çatışmayı, bağlılık, denetim ve eşitsizliğe dayanan üç temel gruba ayırır. İlk grupta ekonomik açıdan merkezde bulunan ülkelere bağlı olanlar merkezde yer alan ülke hegemonik faaliyetlere yer vermese bile ona bağımlılık ihtiyacı hissederek isteklerini göz önünde bulundurur. Bu durum Lukes'e göre Marksist kapitalistliğin en açık örneklerinden biridir. İkinci grupta oligarşik bir anlayış söz konusudur. Buna göre belirli bir topluluk diğer topluluğun iradesini kendisine kabul ettirerek otokontrol sağlar. Son grupta ise kaynakların tüketim dağılımına bağlı olarak incelenen iktidar durumu bulunur. Bu durumda kaynak kullanımında bir grup diğer bir grup üzerinde üstünlük sağlamaya çalışır. Böylece çatışmanın neden olduğu eşitsizlik ortaya çıkar (1997, s. 630-633).

İktidar tanımlamalarında değerlendirilmesi gereken diğer bir isim Max Weber'dir. Weber iktidarı "bir sosyal ilişki içinde, bir aktörün hangi temel dayanırsa dayansın, direnmeyle karşılaşsa bile istediğini yapabilme konumunda olma ihtimali" (2017, s. 36) şeklinde açıklayarak iktidarın merkezde olduğu bir ilişkisellik mekanizmasını dile getirir. Bu nokta bireyler arasında toplumsal bir etkileşimden kaynaklanan hemen her ilişki iktidarın kapsamındadır. Dolayısıyla Weber'den yola çıkarak iktidarın içeriği itibariyle sosyolojik açıdan belirsiz bir kavram olduğu söylenebilir.

Adolf Augustus Berle *İktidar* başlıklı çalışmasında söz konusu kavramı "bir grubun veya cemiyetin kaynaklarını, belirtilen hedeflere ulaşma yolunda kullanabilme kapasitesi" şeklinde tanımlar (1980, s. 57). Bu açıdan iktidarı ele geçirme güdüsünün bireyin yaşamsal özellikleri arasında olduğu dile getirilebilir. Nitekim Berle de belirli ölçüler etrafında bu güdünün evrensel bir boyuta sahip olduğu ifade eder.

İktidarın etkisi bağlamında sosyal ve kültürel bir kullanıma sahip olması özne ve iktidar ilişkilerinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Nitekim özne, kendilik bilincini amaçları doğrultusunda geliştirebilir. Bu açıdan iktidarla iş birliği sağlayarak farkındalık elde eder. Karl Marx *Kapital* başlıklı çalışmasında "bir arı, peteklerini inşa ederken birçok mimarı utandıracak kadar ustadır. Fakat en kötü mimarı, en iyi arıdan farklı kılan şey, yapısını gerçek alemde kurmadan önce zihninde tasarlamasıdır" (2004, s. 181) şeklinde açıklama yaparak söz konusu farkındalık sürecini gözler önüne serer. Bu açıdan Marx'ın

öznesi kendilik bilincine sahip, rasyonalite odaklı bir öznedir. Bu doğrultuda Marx’a göre özne bir yapılanma modeline sahiptir. Nitekim öznenin amaç ve eylemleri merkeze alındığında iktidarla olan ilişkisi bu yapılanma sonucunda ortaya çıkar. Marx da öznenin bilincine gönderme yaparak iktidar ve özne ilişkisine bir çerçeve çizer.

İktidar ve etkilerinin ürettikleri güç itibarıyla görüşleri dile getirilmesi gereken diğer bir isim Bertrand Russell’dır. Russell, iktidar kavramını ‘enerji’ merkezli ele almaktadır. *İktidar* başlıklı çalışmasında konu hakkında “Bu kitapta ben, fizikte nasıl enerji temel kavramsa, aynı şekilde sosyolojide de iktidar’ın temel kavram olduğunu kanıtlamaya çalışacağım” ifadesini öne sürer (2002, s. 12). Adı geçen çalışmada net bir iktidar tanımı görülmesi de Russell’ın itaat ve güç odaklı temel anlayışı iktidarın anlaşılmasında oldukça etkilidir. Ona göre iktidarı elde etme arzusu güç tutkusuyla paralellik göstermektedir. Bu noktada gücü sembolize eden araçların zaman içindeki değişimi iktidarın da değişken bir yapıya sahip olduğunu ortaya çıkarır. Dolayısıyla Russell, iktidarın dinamik bir boyuta sahip olduğunu dile getirmekle beraber onun güç ve itaat doğrultusunda işleyişinin görebilecek bir olgu olduğuna işaret eder.

Bu bilgilerden hareketle iktidarın kavramsal zemin üzerinde farklı bakış açılarına sahip olduğu görülür. Bu düşüncelerin ve tanımlamaların yanında çalışmanın niteliğini açığa çıkaracak olan iktidar anlayışı ve analizleri hakkında başvurulması gereken isim Michel Foucault’dur. Dolayısıyla iktidar konusunda Foucault’nun düşünceleri daha kapsamlı bir biçimde ele alınacaktır.

Foucault’nun iktidar kavramını ele almadan önce onun iktidar anlayışında salt siyasal bir düşünce olmadığını, birçok bileşeni olan bir iktidar değerlendirmesine sahip olduğunu belirtmek gerekir. Bu bileşenleri ilişkisel bir daire etrafında inceleyen düşünür, iktidarı analitik bir açıdan ele alarak toplumsal ilişkilerin kapsayıcı boyutuna işaret eder. Böylece Foucault’nun iktidar tanımlamalarına ilişkin özgün bir bakış açısı sunduğu anlaşılabilir.

Foucault, iktidarı baskıcı, otokontrol ve denetime dayalı bir anlayıştan ziyade şekillendirebilme özelliğine sahip bir yapılanma olarak inceler. Ali Akay, *Michel Foucault’da İktidar ve Direnme Odakları* başlıklı çalışmasında Foucault’nun bu görüşlerine ilişkin “ona göre iktidar, insanları susmaya değil konuşmaya teşvik eder, çünkü insanların konuşması fikirlerinin tezahürünü sağlar ve iktidar bunları yönlendirme

ve disiplin altında tutma imkanını elde eder” (2000, s. 31) ifadelerini öne sürerek söz konusu düşünceyi destekler.

Foucault’nun iktidar ve ilişkileri hakkında ortaya attığı görüşlerden hareketle geleneksel iktidar anlayışları başta olmak üzere salt ekonomiye dayalı, Marksist iktidarı da bütünüyle benimsememektedir. Bununla beraber ekonominin tek başına bir güç olamayacağını, iktidarı, güçler ilişkilerinin sağlayacağını öne sürerek bireyler ve toplumlar üzerindeki dinamiğe dikkat çeker. Bu bağlamda da *İktidarın Gözü* başlıklı çalışmasında bu ilişkilerin daha büyük bir iktidar modeline zemin hazırladığını ve büyük iktidarın işlevselliğini artıracak olan koşullar olduğunu ifade eder (2012, s. 110-111).

Foucault, geleneksel ve olumsuz bir izlenime sahip olan iktidara üretken ve geliştiren bir misyon yükleyerek iktidarın pozitif bir dönüşümün gerçekleştirmesine olanak sağlar. Bu olanağı iktidarın yanı başında duran hakikat kavramıyla birlikte oluşturur. Çünkü iktidarın temel özelliklerinden biri de hakikati ortaya çıkarma, yeniden düzenleme ve yaratma potansiyelidir. Foucault’ya göre hakikat bu noktada mutlak bir görüntüye sahip değildir. “Hakikat; kendisini üreten ve destekleyen iktidar sistemleriyle ve kendisinin meydana getirdiği ve kendisini yayan iktidar etkileriyle döngüsel bir ilişki içindedir: hakikat rejimi” (2012, s. 174) ifadeleriyle de iktidarın işleyişine ilişkin hakikate karşı bir önerme sunar.

Tüm bunlardan hareketle Foucault’nun iktidar anlayışında merkez bir noktanın bulunmadığını söylemek mümkündür. Tarihsel arka planda iktidarın fonksiyonel çerçevesi geleneksel iktidar düşüncelerinin yayılımına ve kabulüne neden olsa da Foucault sosyolojik, felsefi ve tarihî etkenler dahilinde bu anlayışın değişiminde oldukça büyük bir rol oynamıştır. İktidarın tanımına, işleyişine ve dağılımına ilişkin görüşlerini dile getirdiği *Cinselliğin Tarihi* başlıklı çalışmasında bu kavrama ilişkin birçok ilişkiden oluştuğunu, güç odaklı bir yapı etrafında toplumsal dairede içkin olduğu, belirli kolektif şebekelerle teşkil edilebilen bir boyutunun bulunduğunu ve üretkenlik mekanizmalarına dayandığı aktarmaktadır (2013, s. 97-98).

Çalışmada Ilgaz’ın şiirlerinde yer alan iktidar ve analizlerine ilişkin incelenecek yöntem Foucault’nun konuya dair yapmış olduğu çözümlemelere dayanmaktadır. Dolayısıyla söz konusu şiirlerde tespit edilecek iktidar modeli Foucaultcu perspektifte

değerlendirilmektedir. Bu noktada iktidarla ilgili temel kavramlara çalışmaya sağlayacağı katkı oranıyla değinileceğini belirtmek gerekir.

İlgaz'ın “Sahipsiz” başlıklı şiiri iktidar çözümlemeleri bağlamında incelenebilecek bir içeriğe sahiptir. Çünkü bu metinde tespit edilebilecek iktidar ve kimlik ilişkisi iktidarın özne üzerindeki etkisini gösterebilecek bir mahiyettedir. Nitekim öznenin yaşamını etkileyen unsurların iktidarın ürünleri olduğu söylenebilir. Metinde yer alan göndermeler de bu durumu destekleyebilecek özelliklere sahiptir:

SAHİPSİZ

Düşündürür hasta halimde beni:

Cenaze sabahları, koğuşt;

Atılmış bir ceket, sahipsiz...

Diş fırçası, derece,

Çerçevesinde gülen bir kadın...

Düşünürüm, penceremiz her zaman açık,

Trenler önümüzden kalkar,

Yolların kavşağında hastanemiz

Trenler dizi dizi,

Anadolu, yol boyunca Anadolu,

Benim senetli sepetli toprağım,

Sahipsiz! (İlgaz, 2004, s. 188).

İktidarı ilişkiler arası bir olgu olarak kavrayan ve bu ilişki sonucunda bir güçten çok güçler birliğinin üretimi hakkındaki yaklaşımını dile getiren Foucault, bu kavramı kendi alanında genişletmektedir: “Gerçekte iktidar, ilişkiler demek, az çok örgütlenmiş, piramit

gibi, koordine edilmiş bir ilişkiler yumağı demektir” (2011, s. 124). Ilgaz’ın adı geçen şiirinde göze çarpan etkileşim odağında özne, ilişki kurduğu toplumun bulunduğu coğrafya ile özdeşleştirmiş ve bu toplumun bir güçten yoksun olduğunu dile getirmiştir. *Düşündürür hasta halimde beni/ Cenaze sabahları, koğuşt/ Atılmış bir ceket, sahipsiz/ Dış fırçası, derece /Çerçevesinde gülen bir kadın* (2004, s. 188) dizeleri öznenin iktidarla kurmuş olduğu ilişki sürecindeki konumu bakımından dikkat çeker. İktidarın özneye yüklediği görev öznenin içinde bulunduğu ortamı düşünmesine sevk eder. Metinde yaşamını bir hastane odasında sürdüren özne, içinde yaşadığı ortamı ‘koğuşt’ olarak tanımlar. Öyleyse bu noktada iktidarın gözetiminden söz edilebilir. Çünkü ‘koğuşt’ göndermesi metinde özne ve iktidar arasında bir güç ilişkisi kurar. Foucaultcu perspektiften yola çıkarak üretken olan iktidar, bilginin sağladığı olanaklar aracılığı ile kurmuş olduğu ilişkilerden kaynaklanan bir güç yaratır. Bu güç ilişki içerisindeki hemen her yapıyı muhafaza eder. *Anadolu, yol boyunca Anadolu/ Benim senetli sepetli toprağım/ Sahipsiz!* (2004, s. 188) dizeleriyle de bu yapı dikkat çeker. Anadolu’yu senetli sepetli bir toprak olarak tanımlayan özne, iktidarın dinamik özelliğine göndermede bulunur. Çünkü iktidar özneye karşı ilişki bir özellik göstermese de özne iktidarla kurduğu etkileşimden geri durmamaktadır. Bu açıdan da Foucault’nun öznenin iktidara olan bağımlılığı düşüncesinin altın çizilebilir. Nitekim Foucault’ya göre iktidar ilişkilerinden çıkan güç bireylere iktidar mekanizmalarına karşı bir bağlılık sağlar (2014, s. 126). “Sahipsiz” başlığını taşıyan metinde de bir ilişkiellik etrafında iktidarın özneyle herhangi bir iletişim kurmaması özneyi -bir bakıma toplumu- yalnızlıkla karşı karşıya getirir. Bu bakışla iktidar ve öznenin kuvvet mekanizmalarını birbirinden beslendikleri öğelerle oluşturduğu ifade edilmelidir. Çünkü iktidarın bir ilişki kurmaması sonucunda ortaya çıkan direnç boşluğu özneye bir karşılık verememektedir. Dolayısıyla özne, disipline eden, otokontrollü bir anlayış gözetken iktidardan çok kendisini teğet geçmeyen ve her yere nüfuz edebilen bir güce ihtiyaç duyar.

Ilgaz’ın şiirlerinde iktidar ve türlerine ilişkin incelenebilecek diğer bir metinse “Bu Merdivenlerden” başlığını taşıyan şiirdir. Adı geçen şiirde iktidar kimlikle beden üzerinden bir ilişki kurar. Bu ilişkide tabi olan beden, biyoiktidarın etkisi altındadır. Metinde yer alan iktidar türü de bu etkinin izlerini taşır:

BU MERDİVENLERDEN

Çıkacaksın da iki büklüm olacak ne olacak,

Kan ter içinde Tünelbaşı 'na

Bu ilan, bu celp, bunca mektup

Bulur yerini nasıl olsa.

Boşalır çantan akşama varmaz

Boşuna telaşın, boşuna!

Nerde eski güler yüzü Galata 'nın

Hani camda yolunu bekleyenler;

Ah o mektubun mektup olduğu devir!

Nerde bir ucundan tutuşmuş nameler

Bir tutam saç, öpülmek için,

Bir sigara yâr elinden sarılmış

Ucu yanık

Nerde her kapıda bekleyen bahşiş,

Her seferinde, ayak tozunu

İpek mendille sildiğin günler!

Yaş, otuz beş değil tanı elli beş,

Bir ayağın çukurda demek!

Kesti iflahını bu Yüksek kaldırım;

Zorlanma İlhami Efendiciğim yazık!

Sağ yanında çanta, sol yanında

Bir çocuk kafası kadar fitik!

Bir düşün, ne demiş Haşim Amcan,

Vermiş de tatarböreğini gövdeye,

Ağır ağır çıkacaksın demiş, bu merdivenlerden,

Böyle soluk soluğa değil! (İlgaz, 2004, s. 227)

Adı geçen şiirde yer alan öznenin Foucault'nun iktidar ve beden ilişkisine dayalı olan yaklaşımlarından yola çıkarak incelenebilecek bir mahiyete sahip olduğu ifade edilebilir. Nitekim burada yer alan özne, *Kesti iflahını bu Yüksek kaldırım/ Zorlanma İlhami Efendi'ciğini, yazık/ Sağ yanında çanta, sol yanında/ Bir çocuk kafası kadar fıtık* (2004, s. 227) ifadelerinden hareketle uzun yıllar çalışmasının sonucunda hastalıklı bir bedene sahip olmuştur. Foucault'ya göre bu beden iktidarın aracı olarak konumlanır. Söz konusu durumla ilgili Ann Game, *Toplumsalın Sökümü: Yapıbozumcu Bir Sosyolojiye Doğru* başlıklı çalışmasında siyasi gücün belirli bir sistem organizması yarattığını ve bu sistemlerin varlığını öznenin önce oluşturduklarını ancak bu oluşumun işlevsellik kazanabilmesi için bedenlere başvurduğunu dile getirir (1998, s. 67). Metinde geçen *Yaş, otuz beş değil tanı elli beş/ Bir ayağın çukurda demek* (2004, s. 227) dizeleri iktidarın beden aracılığıyla işlevselliğine katkı sağladığı gösterir. Tam da bu noktada Foucault'nun biyoiktidar kavramı değerlendirilebilir.

Şiir öznesinin içinde yaşadığı dönem düşünüldüğünde biyoiktidara dayalı bir kapitalist ekonomi anlayışının yer aldığı sürece karşılık geldiği söylenebilir. Nitekim biyoiktidar kapitalizmin oldukça etkin bir unsuru olduğu ifade edilebilir. Bunun nedeni ise bedene ekonominin işleyişine ve üretim gücüne uygun bir şekilde kontrol sağlanmasıdır. “Bedenin sahip olduğu güçlerin emek gücüne dönüştürülmesi ve üretim gücü olarak kullanılması; aynı zamanda itaatkâr ve uysal kılınması gereklidir” (Foucault, 2014, s. 18-19). Bu bakışla da bedenin iktidarın dinamiklerine karşı siyasal bir görünüme sahip olacağı anlaşılır. Böylece beden, kontrol edilebilen bir yapıya dönüşür. *Çıkacaksın da iki büklüm olacak ne olacak, /Kan ter içinde Tünelbaşı'na* (2004, s. 227) dizelerinde de öznenin bu yapısı dikkat çeker.

Foucault'ya göre bedenin iktidar tarafından kontrol ve yönetim altına alınması itaatle sağlanmaktadır: “Kendine tabi kılınmış olanları ayırmakta, çözümlemekte,

farklılaştırmakta, bu ayrıştırma süreçlerini gerekli ve yeterli tekilliklere kadar götürmektedir. Disiplin birey imal etmektedir” (2000, s. 255). *Bu ilan, bu celp, bunca mektup/ Bulur yerini nasıl olsa/ Boşalır çantan akşama varmaz* (2004, s. 227) dizeleri iktidarın beden kontrolü hususundaki geniş bir etkiye sahip olduğunu gösterir. Dolayısıyla iktidarın bu açıdan bedenden çok ‘bedenler’i idare ettiği anlaşılır. Metinde yer alan postacının bedeninin toplum adına hizmet veremeyecek bir durumda olması iktidarın beden üzerindeki beklentisini ortaya çıkarmaktadır. Bundan dolayı iktidar, beden üzerinde daha üretken bir işlevi kapsamaktadır. “Bu Merdivenlerden” başlığının taşıyan şiirde yer alan özne de iktidarın kontrollüğünün sürekliliğine işaret eden özelliklere sahiptir. Nitekim şiirde öznenin bedeni yıllarca üretkenlik göstermiş ve yaşamını hâlâ bu doğrultuda sürdürmeye devam etmiştir. Bundan dolayı şiir öznesinin biyoiktidarın kontrolü altında olan bir bedene sahip olduğu söylenebilir.

İlgaz’ın iktidar bulgularının yer aldığı diğer bir şiiri “Kendimizi Anlatıyorum” başlıklı metindir:

KENDİMİZİ ANLATIYORUM

Tükeniyoruz boyuna tükeniyoruz

Bir lodos kalktı mı güneyden

Çürük meyvalar gibi dökülüyoruz

Biz tükendikçe yangın genişliyor

Sarıyor kentleri bir yanından

Yayılıyoruz yeniden yayılıyor

Eskimekle başlıyor ilk belirti

Bir durgunluk sınıyor derimize

İliklerimize kadar işleyen

Daha bir duygulu oluyor ellerimiz

Parmaklarımız daha anlayışlı

Sevdik mi seviyoruz ölesiye
Öfkelendik mi öfkeleniyoruz
Bakışlar neden böyle değişik
Neden soğuktu tuttuğumuz eller
Biz böyle mi geldik yeryüzüne
Kan tükürerek mi doğduk
Linç edilen biziz radyolarda
Kürsülerde saldırılan biz
Bağırsak çağırırsak boşuna
Bir öksürük kesiyor soluğumuzu
Tıkanıyoruz! (İlgaz, 2004, s. 234).

Foucault'nun iktidar kurulumunun toplumsal ilişkilerin mikro boyutuna dayalı olduğu söylenebilir. Öyle ki iktidarın her yerde oluşu ona göre belirli düzeyde bir yapılanmayı beraberinde getirir. Bu noktada da ilişki ağının ilk unsurunu oluşturan özne dikkat çeker. Çünkü özne etkileşimin ilk basamağını oluşturur. Nesnellikten öznel bir deneyim sürecine kadar uzanan özne bir bakıma iktidar ilişkilerinin dinamiklerine dair ilk işaretleri gösteren bir tür bileşendir. *Eskimekle başlıyor ilk belirti/ Bir durgunluk siniyor derimize/ İliklerimize kadar işleyen* (2004, s. 234) ifadelerinde özne, iktidar ve unsurlarıyla bedene bir tür deneyim inşa eder. Öyle ki öznenin hastalıklı ve gittikçe yaşlanmış bir bedene sahip olmasının iktidar ilişkilerinden kaynaklandığı ifade edilebilir. Çünkü özne, metinde iktidarın yanı başında yer alan kimliği ve bedeni ile inşa edilmiş bir bireydir.

Buradan hareketle Foucault'nun öznesinin kendi anlam arayışı oluşturan bir hakikate dayalı olduğu ifade edilebilir. Düşünür, 17. ve 18.yüzyıl Avrupa'sından yola çıkarak daha çok çalışmakla mükellef olan öznenin yerine teknolojinin gelişimiyle birlikte farklı tekniklerin sağladığı olanaklar dahilinde özneyi gerçekleştirdiği dönüşüm süreciyle incelemektedir. Böylece özne, kültürel ve tarihsel birikimin yanı sıra ekonomik ve bilimsel sistemlerin içerisinde değerlendirilerek bireyselleşme sürecine dahil edilir.

Bundan dolayı özne kendisini bir bakıma çok ilişkili bir deneyim mekanizmasının içerisinde bulmaktadır: “[...] özne olmak veya öznellik, insanın bir deneyimle kurduğu ve bu deneyimi kendi deneyimi olarak görmesini sağlayan bilinç ilişkisi anlamında kullanılır” (Burç, 2021, s. 1293).

“Kendimizi Anlatıyorum” başlıklı şiirin öznesinin de söz konusu bilinç ilişkisiyle kendi anlamını sorgulamaya başlamış bir öznelliğin niteliklerini taşıdığını söylenebilir. *Bakışlar neden böyle değişik/ Neden soğuk tu tuttuğumuz eller/ Biz böyle mi geldik yeryüzüne* (2004, s. 234) dizeleriyle özne kolektif açıdan kurmuş olduğu özdeşleşme ile bir değişimi dile getirmektedir. Bu değişimi beden-ruh dönüşümüyle iktidarın neden olduğu sonuçlar arasında kurar. Bu durumda da Foucault’nun 18.yüzyıla kadar iktidarın ceza yönteminin yalnızca beden etrafında işlediği akla gelir. Çünkü bu yüzyıldan sonra bedenin yanında ruhun da işkenceye maruz bırakıldığı bir dönüşüm gerçekleşir. Akıl ve ruh sağlığına karşı sergilenen yaptırımlar, gelişen teknolojiyle beraber değerlendirildiğinde de adı geçen şiirin öznesinin benzer bir ceza yöntemiyle karşılaştığı anlaşılabılır. Nitekim şiire bütüncül bir bakış açısı sergilendiğinde bedenden ruha sonrasında yeniden bedene dönen değişim modeli ortaya konmaktadır. Öyle ki özne, metinde yer aldığı üzere önce sağlık sorunlarıyla mücadele etmiş sonrasında duygu yoğunluğunun kendisinde yol açtığı sorunları dile getirmiş ve en son bu süreçte yaralı bir bedene dönüştüğünü göstermiştir. Öyleyse iktidarın bedenle beraber ruh sağlığına karşı tehdit unsurları yaratmasının yeni bir beden dönüşümüne neden olduğu ifade edilebilir. Adı geçen şiir öznesinin de iktidar karşısında belirtilen bir dönüşüme dair özelliklere sahip olduğu anlaşılır.

İlgaz’ın “Karton Kulelerden” başlıklı şiiri de iktidar çözümlemeleri bağlamında incelenebilecek bir metindir. Bu metinde verilen ifadelerden hareketle özne ve iktidar ilişkisinin toplumsal beden etrafındaki kurulumu gözler önüne serilir. Metnin yazıldığı dönemin sosyal ve siyasal gelişmelerine dikkat çekilerek ‘öteki’ kimliklere işaret edilir:

KARTON KULELERDEN

Tükenen bir şey vardı yerine koyamadığınız

Kurşundan bir bulut düşlerinizin üstünde

Sınırları aşıyordu barut dumanları
Tıkalydı ciğerleriniz duymuyordunuz
Çekirge sürülerini beslerken ulusça
Simitsiz büyüyordu çocuklarımız
Ellerimizde karne, açtık belgeli
Kitaplarda bir şefin resmi vardı büyük
Alfabeyi sökmüş, okuyup yazıyordunuz
Sofralarımızda bolluk
Kuşsütüne karışmıştı yalanlar
Yiyordunuz içiyordunuz
Yaşamıyordunuz ki
Serçenin kurağında tohum
Balıktınız martının gagasında
Göreviniz alın terine yergi
Uyurgezerlere dümtecti
Her sokak kendi türküsünü söylerken
Susardınız dört yol ağızlarında
Alanlarda görünmezsiniz
Ustaydınız güpegündüz düş görmekte
Karton kulelerden baktınız gerçeklere
Karataş yosunlanıp yeşeredursun
Siz mermerler gibi aktınız

Ölüm sınırlara gelmiş dayanmıştı

Çağ dışı olmuştunuz gençliğinizde

Mezar taşlarınızla kucak kucağa

Takvimlerde oğlak burcu

Dedenizin belinde kuşaktınız (İlgaz, 2004, s. 271).

Söz konusu şiir, iktidar ve araçlarının özne üzerindeki açık ve örtük ilişkiyi ortaya çıkarır. *Çekirge sürülerini beslerken ulusça/ Simitsiz büyüyordu çocuklarımız* (2004, s. 271) ifadeleriyle bu ilişkiyi görmek mümkündür. “Çekirge sürüleri” göndermesiyle iktidarın iç dinamiğinin yalnızca belirli bir sınıfla olan bağına dikkat çekilir. Bu göndermeyle kast edilen grubun çekirge sürülerinin besleyen ulus olduğu ifade edilebilir. Nitekim sürüye verilen adın “çekirge” olması da bu açıdan dikkat çeker. Çekirge sürüsünün gittiği her yeri yok etmesi, geniş bir beslenme alanına sahip olması bu durumu destekler niteliktedir. Bu göndermeden sonra ulusun çocuklarının beslenebilmek adına yiyecek bir simit bile bulamaması metinde büyük oranda yer alan iktidar göndermesine işaret eder. Metinde yer alan çocukların simitsiz büyüdüğüünün ifade edilmesi de modern iktidarın siyasi bir erk olarak karşılandığını çağrıştırmaktadır. Çünkü iktidar tarafından eylenen özne veya öznel toplumsal bedenler yaratır. Bu bedenler de sahip olduğu toplumsal ilişkilerle bağlantılı bir biçimde meşrulaştırılır. Bu açıdan metinde yer alan toplumsal bedenin büyük parçasını da çocukların oluşturduğu söylenebilir.

Kitaplarda bir şefin resmi vardı büyük/ Alfabeyi sökmüş, okuyup yazıyordunuz/ Sofralarınızda bolluk/ Kuşsütüne karışmıştı yalanlar (2004, s. 271) dizelerinde siyasi iktidara dair göndermelerin yer aldığı söylenebilir. Metnin yazıldığı dönem dikkate alındığında iktidarın bir zümre etrafında sınırlandığı anlaşılrsa da ilerleyen dizelerde bu iktidarın işlev mekanizmasının oldukça geniş olduğu anlaşılır. Şiir öznesinin içinde bulunduğu toplum karşısında bir sözcü konumunu üstlendiği değerlendirildiğinde iktidarın işleyiş biçimi görünür bir boyut kazanır. *Kitaplarda bir şefin resmi vardı büyük/ Alfabeyi sökmüş, okuyup yazıyordunuz/ Sofralarınızda bolluk/ Kuşsütüne karışmıştı yalanlar* (2004, s. 271) ifadelerinde ders kitaplarında yer alan resmin İsmet İnönü’ye ait olduğu, iktidarın her yerde bulunan ve gözetleyen bir yapıya sahip olduğu, okuma yazmayı öğrenerek iktidarın sofrasına karışan yalanların bu sayede daha çabuk ortaya

çıkarılacağıının aktarıldığı söylenebilir. Nitekim *Yiyordunuz içiyordunuz/ Yaşamıyordunuz ki/ Serçenin kursağında tohum/ Balıktınız martının gagasında* (2004, s. 271) dizelerinde de iktidar ve araçlarının etkisi gözler önüne serilir. Balığın yaşam pratikleri doğrultusunda martıya yem olacağını düşünmediği gibi toplumun da iktidarı besleyen bir yapı olacağını farkında olmadığı anlaşılır. Dolayısıyla balıktan bir farklarının olmadığı dile getirilir. Bu noktada da ‘martı’ göndermesiyle iktidara işaret edilir. Çünkü iktidarın disipline edici işlevi bu dizelerde bir tür bireyselleştirme sürecindeki etkisini gösterir. Foucault’ya göre bu süreç iktidarın birinin nasıl gözetim altına alındığını, davranışlarını ve tavırlarını nasıl denetim altında tuttuğuyla yakından ilişkilidir (2014, s. 151). *Karton kulelerden baktınız gerçeklere/ Karataş yosunlanıp yeşeredursun/ Siz mermerler gibi aktınız/ Ölüm sınırlara gelmiş dayanmıştı* (2004, s. 271) ifadeleriyle bu ilişkiyi desteklemek mümkündür. Nitekim metinde “karton kule”, “Karataş”, “mermer” “ölüm” gibi göndermelerle iktidara karşı mekânsal bir etki kurulur ve bu ifadeler aracılığıyla iktidarın yalanlarla örülü bir kuleden gerçeklere baktığını, toplumu ölüme sürüklediği dile getirilir. Bu etki özneyi söylemsel bir ürüne dönüştürerek bir konum şablonu yaratır. Böylece özne metinden hareketle iktidarın söylemsel, ilişkisel ve disipline edici boyutuyla karşılaşır.

Rıfat Ilgaz’ın şiirlerinde iktidar, özneye odaklanan ve kendi hakikatini ortaya çıkaran bir biçimde yerini alır. Bu noktada metinlerde iktidar, bedeni ve kimliği inşa eden, şekillendiren, tabi tutan bir görünüme sahiptir. Seçilen şiirlerde yer alan özne ve iktidar ilişkileri de bu doğrultuda yer bulur. Bu durum çoğu zaman söylemsel bir zemin etrafında kurulur. Söz konusu metinlerde Foucaultcu bakış açısına göre hakikat kavramıyla paralellik gösterir. Çünkü şiirlerde yer alan özne ve iktidar ilişkisi, genel geçer bir hakikatten çok sürekliliğe dayalı bir konumdur. Ilgaz’ın şiirlerinde toplumun içinde bulunduğu tarihsel ve sosyal süreç bilgi, söylem ve hakikat noktasında dikkat çeker. Tüm bunlar bütünleşmiş bir iktidar çerçevesi çizerek sınıf ilişkilerine dayanak oluşturmaktadır.

SONUÇ

Birey, yaşamını taşıdığı özellikler ve değerlerle anlamlandırır. Bu anlamı sağlayan hemen her unsur içinde yaşadığı topluma ait izler taşır. Yaşamında belirli bir konuma sahip olan birey, sosyal olguları bir bütün olarak görür ve kolektif yaşam dairesinde bu olguları farklı şekillerle değerlendirir. Bu sebeple bireyin ve toplumun yaşamında oldukça büyük bir önem arz eden iktidar ve kimlik pek çok çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışmalar neticesinde ortaya çıkan kuramlar kimliği ve iktidarı sınıflandırılabilir bir düzeye taşımıştır. Bu sayede, toplumsal kimlik, siyasi iktidar, biyoiktidar, pastoral iktidar gibi iktidar ve kimlik türleri ortaya çıkmıştır. Kimliğe dair yapılan ilk çalışmalar bireysel kimliğe işaret eden bulguları barındırmaktadır. Bu sonuca göre toplumsal kimlik, bireysel kimliğin toplumsal düzeydeki etkisine dayanır. Böylece bireyler sahip oldukları kimlik özellikleri aracılığıyla birbirleriyle etkileşime girer. Bu sayede toplumsal kimliğin hem kavramsal hem de olgusal açıdan zemini oluşur.

Toplumsal kimlik, kimliğin canlı kalmasını, yenilenmesi ve yeniden üretilmesini sağlayacak kadar dinamik bir yapıdadır. Nitekim toplumun kolektif belleği kapsayan verileri toplumsal kimliğin bilinçli bir deneyim kazanmasına olanak sağlar. Bu durumun sosyal bir gücü beraberinde getirdiğini söylemek mümkündür. Çünkü bireysel kimlik artık toplumsal bir yayılıma sahiptir. Bu sayede kendisine ait olan değer ve yargıların özgünlüğü, benzerliği ve farklılığı ortaya çıkar. Yaşam pratikleri dâhilinde kurulan bu bağ, geçmişin ve geleceğin esas özellikleri muhafaza edebilmek için oldukça önemlidir. Dil, din, kültür, gelenek gibi toplumsal değerler muhafaza edilen estetik değer ve ihtiyaçlar için ön koşul görevini üstlenir.

İktidar ve kimliğe dair hemen her alan edebiyatın konusu ve ürünü olabilir. Dolayısıyla edebî eserler aracılığıyla bu alana dair yer alan bulgular inceleme sahasına alınır. Bu durumun bilimsel açıdan sağlanabilmesinin bir diğer yolunun edebî eserlere karşı sergilenecek olan sosyolojik yöntemler olduğu ifade edilebilir. Konu kapsamında ele alınabilecek ve tutarlı bir yaklaşımı sağlayabilecek olan bu alan edebiyat sosyolojisidir. Söz konusu doğrultuda bu çalışmanın bakış açısı ve sınırları daraltılmıştır. Edebiyat sosyolojisi bağlamında incelenen çalışma, yönünü Mehmet Rıfat Ilgaz'ın şiirlerine çevirerek incelenen eserlere iktidar ve kimlik etrafında yaklaşmış ve bu eserlerin çalışmanın amacı adına uygun olduğu görülmüştür. Şiirlerin seçiminde adı geçen kavramlar ve kronolojik sıra dikkate alınmıştır. İktidar ve kimlik olguları çerçevesinde incelenen şiirlerin her iki alan için de geçerli özellikler taşıdığı anlaşılmıştır.

Toplulukların taşıyıcı değerlerini oluşturan kimlik, diğer kimlikler karşısında karakteristik özellikler gösterir. Toplumsal açıdan güç kuvvetleri bu özellikleri kontrol edebilme, yönetme ve denetim altında tutabilmek için belirli etkenler gözetir. İktidarın da arasında bulunduğu bu güç, kimliğin her aşamasında sosyal bir işlev göstererek yerini alır. Rıfat Ilgaz'ın şiirlerinde yer alan öznenin kimliği ve bu kimliği şekillendiren iktidarla olan bağı güçler ilişkisini meydana getirir. *Yarenlik* (1943) adını verdiği şiir kitabında yer alan “Cenaze”, “Mahallemiz” başlıklı şiirlerde bireyin kimlik inşasında yer alan süreç gözler önüne serilir. Bu süreç, şairin şiir hakkındaki görüşlerinde geçirmiş olduğu evrimsel süreçle yakından ilişkilidir. Nitekim şairin şiirlerindeki özne, ilk önce bireysel sonrasında sosyal bir konum gözetir. *Sınıf* (1944) adlı eserinde de bu süreç belirli bir görünüm kazanır. Bireyselden toplumsala geçişi sağlayan unsurlar adı geçen eserde daha fazla yer bulur ve böylece toplumsal kimlik izlerine sıkça rastlanır. Nitekim “Çocuklarım”, “Remzi”, “Ne Diyebilirsin” adlı şiirlerinde kimlik süreci toplumsal bir mahiyet kazanır ve şiir öznesi yönünü iktidara çevirir. Şairin *Yaşadıkça* (1948) adlı şiir kitabında özne ve iktidar ilişkileri ön plana çıkar. Bu noktada “İçimizden Biri”, “Senin Neyin Eksik”, “Biz Taşra Memurları”, “Bizim Kasabamız” başlıklı şiirlerde bu ilişkilerin belirleyiciliğine işaret kimlik toplumsal kimliktir. Dolayısıyla Ilgaz'ın bu süreçten sonraki şiirlerinde toplumsal kimlik ve iktidar ilişkileri, çatışmaları ve çıkarları görülür. *Devam* (1953) adlı eseri bu görünüme örnek teşkil eder. Çünkü Ilgaz'ın bu adı geçen kitabında yer alan “Heybeli”, “Sahipsiz” şiirlerinin öznesi toplumsal kimlik aracılığıyla doğrudan iktidarla bir bağ kurar. Böylece kimlik ve iktidar ilişkileri sosyal bir etkileşim

alanının örneği olarak karşılanır. *Suluk Soluğa* (1962) adlı eserinde bulunan ve aynı adı taşıyan şiirde özne ve iktidar ilişkileri kimi zaman bireysel kimi zaman da toplumsal ölçütlere dayalı bir şekilde kurulur. Bunun nedeni ise tarihsel süreç içerisinde gerçekleşen siyasal ve sosyal değişimlerdir. Ilgaz, şiirinde öznesini toplumun gerektirdiği konuma göre oluşturur. Dolayısıyla okurunu sistematik bir esastan çok ihtiyaca dayalı iletilerle buluşturma amacındadır. Tüm bu incelemeler sonucunda iktidar ve kimliğin edebî metinlerde yer alan öznenin sosyolojik açıdan belirlenmesinde önemli bir işleve sahip olduğu söylenebilir. Bu işlev kimi zaman metnin anlam katmanını ortaya çıkarmak için çok yönlü bir biçimde yerini alır. Mehmet Rıfat Ilgaz'ın şiirlerinde de iktidar ve kimlik bu şekilde yer bulur. “Cenaze”, “Mahallemiz”, “Çocuklarım”, “Senin Neyin Eksik” başlıklı şiirler buna örnek gösterilebilir. Nitekim bu şiirlerde şiir öznesinin sahip olduğu kimlik türü iktidar formlarına bağlı bir şekilde görülür. Çünkü bu metinlerde yer alan birçok ifade toplumun temsil ettiği değerler etrafında aktarılır. Bununla beraber dönemin ve şairin sosyal olduğu kadar ideolojik tutumu da anlaşılabilir. Buna göre şair, şiirleriyle önce bireye sonra topluma en sonunda da iktidara göndermelerde bulunur. Bu durumu ilişkisel bir çerçevede sunmakla beraber şiirlerinin içeriğinin kimlik ve iktidar düşüncesiyle zenginleştiği görülür. Bu bağlamda şiir özneleri, iktidar ve kimlik olgularıyla değerlendirildiğinde onların sosyal konumları, temsil ettikleri değerler ve kurmuş oldukları ilişki çerçeveleri edebiyat ve sosyolojisi literatürüne yeni bir bakış açısı sunar. Dolayısıyla edebî bir tür olarak şiire edebiyat sosyolojisi merkezinde iktidar ve kimlik doğrultusunda bir inceleme yaklaşımında bulunmak için en iyi yöntemin şiir öznesinin metinde kurduğu ilişki bütününe bakmak olduğu düşünülebilir.

KAYNAKÇA

- Adolf, A. B. (1980). *İktidar*. (Çev. Nejat Muallimoğlu). Tur Yayınları.
- Akay, A. (2016). *Michel Foucault'da iktidar ve direnme odakları*. Doğu Batı Yayınları.
- Akça, H. (2007). 1963-1965 yıllarında yayımlanan Türk romanlarında toplumcu gerçekçilik. (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akça, H. (2021). Ömer Seyfettin'in Bahar ve Kelebekler hikâyesinde kültürel unutkanlık/amnezi. *Söylem Filoloji Dergisi*, 6 (3), 538-554.
- Akçay, C. (1998). *Hannâ Mîne'nin romanlarında toplumcu gerçekçilik*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akengin, Ç. (2014). Sanat ideoloji politika ilişkileri. *Ulakbilge*, 2 (4), 143-150.
- Akpınar, S. & Şahin, B. (2017). Orhan Pamuk romanlarında “öteki”. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 5 (11), 330-344.
- Aktaş, Ş. (2010). Edebî metin ve özellikleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15 (39), 187-200.
- Akın, M. H. (2011). *Toplumsallaşma sözlüğü*. Çizgi Kitabevi.
- Akün, Ö. F. (1994). “Divan edebiyatı”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C. 9: 389-427.
- Alptekin, D. (2011). *Toplumsal aidiyet ve gençlik: Üniversite gençliğinin aidiyeti üzerine sosyolojik bir araştırma* (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altın, Ş. N. (2013). *Edebiyat sosyolojisi açısından postmodern romanın toplumsal temelleri* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alver, K. (2006). Edebiyat sosyolojisi ve hayat. *Sosyoloji Dergisi*. (15), 105-118.
- Alver, K. (Editör), (2019). *Edebiyat sosyolojisi incelemeleri*. İz Yayıncılık.
- Alver, K. (Editör), (2012). “Edebiyat nedir?”, *edebiyat sosyolojisi*. Hece Yayınları.
- Argunşah, E. H. (1990). *Türk edebiyatında tarihî roman*. (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi.
- Assman, J. (2015). *Kültürel bellek*. Ayrıntı Yayınları.
- Aşkaroğlu, V. (2020). Yazar ve edebiyatın işlevi ve ideolojik/toplumsal rolü üzerine kuramsal bir tartışma. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1 (47), 198-221.
- Aydemir, Y. (2003). Türk edebiyatında kaside. *Bilig* (24), 133-168.
- Aydemir, M. & Yılmaz, N. (2017). Toplumsal bellek bağlamında Sarıkamış Harekâtı'nın Türk romanına yansımaları. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, 23 (89), 105-124.
- Aydın, E. (2007). Edebiyatın siyasetle kesişen noktasında yazar ve şairlerin tutumları. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 4 (13-14). 141-146.
- Aydın, E. (2009). Edebiyat-sosyoloji ilişkisinde sosyolojik kaynak ve ölçütler. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 4 (1-1).

- Baudrillard, J. (1995). *Kötülüğün şeffaflığı*. (Çev. E. Abora-I. Ergüden). Ayrıntı Yayınları.
- Baştürk, Efe. "Michael Foucault'da liberalizm eleştirisi: İktidar, yönetimsellik ve güvenlik". *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 65-78.
- Bertrand, R. (2002). *İktidar*, (Çev. M. Ergin). Cem Yayınları.
- Bilge, Y. (2020). *Tek parti dönemi romanında edebiyat-siyaset ilişkisi*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bilgin, N. (1994). *Sosyal bilimler kavşağında kimlik sorunu*. Ege Yayıncılık.
- Bilgin, N. (1999). *Kolektif kimlik*. Sistem Yayıncılık.
- Bilgin, N. (2013). *Tarih ve kolektif bellek*. Bağlam Yayınları.
- Bilgin, N. (2018). *Kimlik inşası*. İmge Kitabevi.
- Boydaş O., & Duydu, M. (2020). Sanat ve siyaset ilişkisi üzerine bir değerlendirme: 3. Enternasyonel Anıtı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13 (74), 265-270.
- Burç, Ateş, S. (2021). Foucault'da iktidar ve iktidar teknolojilerinin dönüşümü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (23). 1287-1309.
- Bülbül, M., Türkoğlu, S. & Küzeci, D. (2015). Edebiyat ve toplumsal işlevi. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 0 (29). s.5
- Calhoun, C. (2012). *Milliyetçilik*. (Çev. B. Sütçüoğlu). Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe sözlüğü*. Paradigma Yayınevi.
- Connerton, P. (1999). *Toplumlar nasıl anımsar?* (Çev. A. Şenel). Ayrıntı Yayınları.
- Coşkun, S. (2007). Edebiyatın siyasetle imtihanı tanzimat sonrasında siyaset edebiyat ilişkisi üzerine bir çözümleme. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 4 (13-14), 95-108.
- Coşkun, C. (2010). *Michel Foucault: Özne ve iktidar*. (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Çağırkan, B. (2019). Çokkültürlü toplum yapılarında değişen aidiyet algıları: Yeni toplumlar, yeni aidiyetler. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (2), 558-573.
- Çelebi, V. (2013). Michel Foucault'da bilgi, iktidar ve özne ilişkisi. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 5. (1), 512-523.
- Çelik, E. (2013). Edebiyat eseri toplumun aynasıdır edebiyat sosyoloji ilişkisi üzerine. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Vol.104, No.738, 59-64.
- Çelik, İ. M. & Doğanyılmaz Duman, D. (2020). Milliyetçilik, milli kimlik ve semboller: 10 Kasım 2019 gazete manşetlerinin incelenmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (2). 302-312.
- Dayanç, M. (1997). *Sırat-ı Müstakim dergisindeki dil, edebiyat ve sosyal kavramların sistematik incelenmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Dayanç, M. (2012). Millî edebiyat dönemi, milliyetçi edebiyat ve millî edebiyat kavramı üzerine düşünceler. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (1), 91-103.
- Dede, K. (2015). *Türk ulusunun inşasında romanın rolü*. (Doktora tezi). Ankara Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir Güneş, C. (2015). Ruh bedenin hapishanesidir: Michel Foucault. *EKEV Akademi Dergisi*, 0 (64), 59-72.
- Diltey, W. (1999). *Hermeneutik ve tin bilimleri* (Çev. D. Özlem). Paradigma Yayınları.
- Doğan, E. (2000). Kimlikler kısılacında ulusal kişilik. İmge Yayınları.
- Dönmez, H. İ. (2020). Edebiyat, iletişim ve toplum ilişkisini kurmaya katkı sağlayan öncü yaklaşımlar. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi Süreli Elektronik Dergisi*, 50 (4), 117-132.
- Erdem, A. N. (2016). *Özne-iktidar ilişkisi bağlamında Alev Alatlının romanlarının incelenmesi*. (Doktora Tezi). Ardahan: Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ergun, D. (2000). *Kimlikler kısılacında ulusal kişilik*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Eriksen, H. T. (2004). *Etnisite ve milliyetçilik*. (Çev. E. Uşaklı), Avesta Yayınları.
- Eroğlu, H. Ö. (2016). Foucault'nun iktidarlari. *Amme İdaresi Dergisi*, 49, 39-54.
- Foucault, M. (1992). Hapishanenin doğuşu. (Çev. M. A. Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi.
- Foucault, M. (2005). *Entelektüelin siyasi işlevi/seçme yazılar*. (Çev. I. Ergüden-Osman Akınhay-Ferda Keskin). Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2006). "Yazar nedir" sonsuza giden dil. (Çev. I. Ergüden). Ayrıntı Yayınları
- Foucault, M. (2006). *Deliliğin tarihi*. (Çev. M. A. Kılıçbay). İmge Kitabevi.
- Foucault, M. (2011). *İki ders. entelektüelin siyasi işlevi, seçme yazılar 1* (Çev. F. Keskin). Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2012). *İktidarın gözü*. (Çev. I. Ergüden). Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2014). *Özne ve iktidar, seçme yazıları 2* (Çev. O. Akınbay). Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2015). *Büyük kapatılma, seçme yazılar 3*. (Çev. I. Ergüden). Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2017). *Öznellik ve hakikat*. (Çev. S. Yardımcı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Game, A. (1998). *Toplumsalın söküümü*. (Çev. M. Küçük) Dost Kitabevi Yayınları.
- Gökalp, Z. (1976). *Makaleler VIII*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Göz, K. (2014). Toplumsal değerler bağlamında yaşama hürriyeti. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 85-101.
- Gür, M. (2019). *Türk romanında erkeklik ve milliyetçilik (1908-1923)*. Kesit Yayınları.

- Heywood, A. (2012). *Siyaset*. (Çev. B. Berat Özipek vd.), Adres Yayınları.
- Kabacalı, A. (1993). *Edebiyatımızın koca çınarı: Rıfat Ilgaz*. 12. İstanbul Kitap Fuarı: Tüyap.
- Kahraman, H. B. (2000). *Türk şiiri, modernizm, şiir*. Büke Yayınları.
- Karl, M. (2004). *Kapital*. (Çev. A. Bilgi). Sol Yayınları
- Karpat, K. H. (1962). *Çağdaş Türk edebiyatında sosyal konular*. Varlık Yayınevi.
- Keyman, E. F. (2000). *Küreselleşme, devlet, kimlik/farklılık: Uluslararası ilişkiler kuramını yeniden düşünmek* (Çev. S. Coşar). Alfa Yayınları.
- Kılıç, S. (2011). Estetik politika/politize sanat'ın toplumun sosyo-kültürel yapılanma sürecine etki ve katkıları. *The Journal Of Academic Social Science Studies*. 4, (2). 37-49.
- Kılınç Ö. P. (2019). Michel Foucault'nun iktidar ve özne kavramsallaştırmasına gözetim sorunu üzerinden bakmak: mirror – arkangel. *Selçuk İletişim*, 12 (2), 630-655.
- Korkmaz, R. (2004). *Yeni Türk edebiyatı el kitabı*. Grafiker Yayınları.
- Lukes, S. (1997). *İktidar ve otorite, "tarih ve sınıf bilinci"*. (Çev. S. Tekay). Ayraç Yayınları.
- Lüleci, Y. (2013). *İktidar ve sanat*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. (Çev. O. Akınbay, D. Kömürcü). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marx, K. Engels, F. (2000). *Yazın ve sanat üzerine I*, (Çev. T. Birkan). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Meriç, C. (1980) *Kırk ambar*. İletişim Yayınları.
- Moran, B. (2001). *Edebiyat kuramları ve eleştiri*. İletişim Yayınları.
- Mermutlu, B. (2003). *Sosyal düşünce tarihimizde Şinasi*. Kaknüs Yayınları.
- Oktay, A. (1993). *Sanat ve siyaset*. Yön Yayınları.
- Okçul, M. (2021). "Özne"nin "hariçteki"ni itibarsızlaştırma uğraşı: Ötekilik. *Mecmua Dergisi*, (12) ,91-109.
- Özdemir, M. (2021). Foucault sosyolojisinde iktidarın serüveni: Pastoral iktidar, disiplinci iktidar, biyo-iktidar. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 4 (1), 109-133.
- Öztorun, H. (1997). *Şair olarak Rıfat Ilgaz*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Palabıyık, A. Edebiyat, hegemonya ve siyasal işlevsellik. *Akademik İncelemeler Dergisi* 4 (1), 125-138.
- Russel, B. (2004). *İktidar*. (Çev. M. Ergin). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Said, E. W. (2013). *Şarkiyatçılık*. (Çev. B. Ülner). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Sapiro, G. (2019). *Edebiyat sosyolojisi*. (Çev. E. Cenk Gürcan). Doğu Batı Yayınları.

- Sarup, M. (2004). *Post-yapısalcılık ve postmodernizm*. (Çev. A. Güçlü). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Sayın, Z. B. (1998). Metin olarak kültür ve edebiyat. *Defter* 129-147.
- Simmel, G. (2009). *Bireysellik ve kültür*. (Çev. T. Birkan). Metis Yayınları.
- Smith, A. (1994). *Millî kimlik*. (Çev. B. Sina Şener). İletişim Yayınları.
- Şengül, A. (2007). Edebiyatıta ötekilik meselesi ve Türk edebiyatında ‘öteki’. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 3 (15), 97-116.
- Şimşek, S. (2002). Günümüzün kimlik sorunu ve bu sorunun yaşandığı temel çatışma eksenleri. *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (3), 29-39.
- Tanpınar, A. H. (2018). *XIX. Asır Türk edebiyatı tarihi*. Dergâh Yayınları.
- Tansel, F. A. (haz.) (1989). *Mehmet Emin Yurdakul’un eserleri I şiirler*. TTK Yayınları.
- Tanyeri, K. (2018). *Rıfat Ilgaz’ın şiirleri üzerine bir araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tekelioğlu, O. (2003). *Foucault sosyolojisi*. Alfa Aktüel.
- Tezcan, M. (2011). *Sanat sosyolojisi*. Anı Yayınları.
- Tura, S. M. (1996). *Freud’dan Lacan’a psikanaliz*. Sanat Kitap.
- Tural, S. (2005). *Zamanın elinden tutmak*. Yüce Erek Yayınevi.
- Topuzkanamış, E. (2019). Foucault’nun düşüncesinde hukuk ve iktidar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(2), 1833-1850.
- Türkeli S. Y. (2011). Edebiyat; toplumsal hafızanın, geleneğin kaybında, inşasında ne kadar etkilidir? *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (2), 151-164.
- Ülken, Z. H. (1969). *Sosyoloji sözlüğü*. M.E.B. Yayınları.
- Ülken, Z. H. (2007). *Seçme eserleri I. Ziya Gökalp*. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yazıcı, M. (2014). “Değerler ve toplumsal yapıda sosyal değerlerin yeri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 209-223.
- Yetiş, K. (1996). *Talim-i edebiyat’ın retorik ve edebiyat nazariyatı sahasına getirdiği yenilikler*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Yetiş, K. (2014). Millî edebiyat anlayışı. *İlmi Araştırmalar*, 0 (8), 267-284. 4
- Yıldırım, A. (2019). *Günlük yaşamda farklılıkları ötekileştirme üzerine sosyolojik bir araştırma*. (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, S. (2007). Kimlik ve ulusal kimlik kavramlarının toplumsal niteliği. *Milli Folklor*, (74), 9-16.
- Yılmaz, N. A. (2014). Sanat ve siyaset ilişkisinin dönüşümü. *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi*, Sayı 14, s. 298.
- Weber, M. (2017). *Bürokrasi ve otorite*. (Çev. H. B. Akın). Adres Yayınları.